

UNIVERZITA HRADEC KRÁLOVÉ
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA ARCHEOLOGIE

DIPLOMOVÁ PRÁCE

UNIVERZITA HRADEC KRÁLOVÉ

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA ARCHEOLOGIE

**VÝVOJ PŘILEB VE VÝCHODOŘÍMSKÉ ŘÍŠI A JEJICH SROVNÁNÍ
S PŘILBAMI SÁSÁNOVSKÝMI A NOMÁDSKÝMI VE 4.-5. STOLETÍ
NAŠEHO LETOPOČTU**

Diplomová práce

Martin Týfa

Vedoucí práce: doc. PhDr. Eduard Droberjar, Dr.

Hradec Králové, 2018

Zadání diplomové práce

Autor: Martin Týfa

Studium: F15NP0071

Studijní program: N7109 Archeologie

Studijní obor: Archeologie

Název diplomové práce: **Vývoj přileb ve Východořímské říši a jejich srovnání s přilbami sásánovskými a nomádskými ve 4.-5. století**

Název diplomové práce AJ: Progress of helmets in the Eastern Roman Empire and their comparison with helmets sasanian and nomad in the 4th-5th century

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Především na základě vybraných archeologických nálezů a ikonografických zobrazení autor provede základní typologicko-chronologické zhodnocení přileb ve 2. polovině 4. a v 5. století na území Východořímské (byzantské) říše. Totéž provede pro oblast ve stejném období pro sásánovské a nomádské přilby a pokusí se srovnat všechny typy přileb navzájem s cílem osvětlit vzájemné ovlivňování na konci antiky a počátkem doby stěhování národů. Důraz bude kladen na prostředí a hroby vládnoucích elit.

Miks, Chr. 2014: Ein spätrömischer Depotfund aus Koblenz am Rhein. Studien zu Kammhelmen der späten Kaiserzeit. Mainz. Nicolle D. 1996: Sasanian Armies. The Iranian Empire early 3rd to mid-7th centuries AD. Stockport. Southern, P. Dixon, K. 1996: Late Roman Army. London. Vallet, F. Kazanski, M. (edd.) 1993: L'armée romaine et les barbares du IIIe au VIIe siècle. Saint-Germain-en-Laye. Vallet, F. Kazanski, M. (edd.) 1995: L'aristocratie romaine et les chefs barbares du IIIe au VIIe siècle. Saint-Germain-en-Laye

Garantující pracoviště: Katedra archeologie,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: doc. PhDr. Eduard Droberjar, Dr.

Oponent: Mgr. Petr Hejhal, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 24.11.2014

Bibliografický záznam

Autor:	Martin Týfa Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové Obor archeologie
Název práce:	Vývoj přileb ve Východořímské říši a jejich srovnání s přilbami sásánovskými a nomádkými ve 4.-5. století našeho letopočtu
Studijní program:	Magisterský studijní program
Studijní obor:	Archeologie
Forma studia:	Prezenční
Vedoucí práce:	doc. PhDr. Eduard Droberjar, Dr.
Akademický rok:	2017/2018
Počet stran:	171
Klíčová slova:	přilba, legionář, lamelové, hřebenové, žebrované, jezdecké, pěchotní, pozdní doba římská, východní Evropa, Sásánovci, nomádi, Římané

Anotace

Diplomová práce se zabývá římskými přilbami v průběhu druhé poloviny čtvrtého a pátého století našeho letopočtu, kdy především na základě vybraných archeologických nálezů a ikonografických zobrazení bude provedeno základní typologicko-chronologické zhodnocení přileb na území Východořímské (byzantské) říše. Totéž zhodnocení provedeme i pro oblast ve stejném období pro sásánovské a nomádské přilby a pokusím se srovnat všechny typy přileb navzájem s cílem osvětlit vzájemné ovlivňování na konci antiky a počátkem doby stěhování národů. Důraz bude kladen na prostředí vládnoucích elit a hlavně na jejich hroby. Součástí práce je i mapa nalezišť, tedy kde se tyto přilby - artefakty našly. Cílem práce je zhodnocení veškerých poznatků o přilbách a určit dle případných nálezů, které přilby se navzájem ovlivňovaly. V příloze se nachází soupis, mapy nalezišť, kresby, fotografie přileb - či jejich ikonografie a další doprovodné obrázky.

This diploma thesis deals with Roman helmets during the second half of the fourth and fifth centuries of our era. The basic typological and chronological evaluation of the helmets in the territory of the Eastern Roman (Byzantine) Empire will be done, mainly based on selected archaeological finds and iconographic representations. It will do the same for the area in the same period with the Sasanian and Nomad helmets and try to compare all types of helmets to each other to explain the interactions at the end of antiquity and the beginning of the migration period. Emphasis will be put on the environment of the ruling elites and especially on their graves. The part of the work is also a map of the localities where the helmets - artifacts were found. The aim of the work is to evaluate all the knowledges about the helmets and to determine how they influenced each other according to possible findings. An inventory, map of deposits, drawings, photographs of helmets or their iconography and other accompanying pictures are the parts of a insert.

Poděkování

Děkuji především vedoucímu této diplomové práce doc. Eduardu Droberjarovi za cenné rady a připomínky, ale také za velikou ochotu, se kterou mi pomáhal při realizaci této práce. Též děkuji své rodině, která mě za každých okolností podporovala.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval, pod vedením vedoucího diplomové práce, samostatně s využitím informačních zdrojů, které byly v práci citovány.

V Trutnově dne

.....

Jméno Příjmení

Obsah

1. Úvod	9
2. Obecná charakteristika pozdně římského impéria a jeho armády	11
2.1. Vojenská reforma, nové jednotky a následný vývoj	14
2.2. Výbava legionáře v pozdní antice	22
3. Současný stav poznání pozdně antických přileb	24
4. Charakteristika pozdně římských přileb	26
4.1. Otázky původu a vzniku	29
4.2. Základní klasifikace přileb pro IV. a V. století	37
4.3. Výzdoba a ikonografie	43
5. Typy přileb ve Východořímské armádě pro IV. a V. století	46
5.1. Lokality a popis nálezů ve Východořímské říši	47
5.2. Klasifikace přileb k tehdejším vojenským jednotkám	52
6. Charakteristika sásánovských přileb	54
6.1. Historické souvislosti	56
6.2. Typy přileb v sásánovské armádě a jejich lokality	60
6.3. Výzdoba a ikonografie	64
6.4. Další výbava	65
7. Charakteristika sarmatských / nomádkých přileb	66
7.1. Historické souvislosti	68
7.2. Sarmatské typy přileb a jejich lokality	72
7.3. Výzdoba a ikonografie	77
7.4. Další výbava	78
8. Výsledky a zhodnocení	79
8.1. Srovnání dosavadních nálezů	80
8.2. Vývoj a následné ovlivnění, či podobnost	82
9. Závěr	84
10. Soupis nálezů	86
Seznam použité literatury	96
Obrázkové přílohy	99

1. Úvod

Vývoj římských přileb je jedno z komplikovaných témat archeologie a v pozdní době Římského impéria to platí dvojnásob. Důvod změny přileb i následného vývoje, včetně změny armády, není ani v dnešní době zcela podchycen a stále se objevují nové publikace, či nálezy, které toto téma posouvají vpřed a vyplňují tak prázdná místa. Samotní badatelé, kteří se této problematice v posledních padesáti letech věnovali a někteří doposud věnují, leckdy nemají jasno v tom, co bylo hlavním důvodem této změny vývoje a ve svých publikacích se mnohdy se svými kolegy rozcházejí. Přesto právě díky všem těmto pracím se dá posouvat vpřed a doplnit tak, alespoň částečně naše vědomosti tohoto problému, kterému se bude věnovat i tato práce. Jelikož se jedná o velice široký pojem a obsáhlé téma, které by nebylo v plné míře možné v této práci pokrýt, zvolil jsem zaměření na východní část Římského impéria, po rozdělení známé jako Východořímská říše, či jak pozdní autoři uvádějí, Byzantská říše. Budou zde tedy pokryty oblasti dnešních států, jako je Řecko, Turecko, Sýrie, Izrael, Egypt a další. Jedním z důvodů proč je tato práce zaměřena na východní část říše, je to, že na západě se tomuto problému již věnovalo několik předních badatelů, převážně z Německa, či Spojeného království Velké Británie, ale na východě tomu tak v takové míře není. To však neznamená, že v této práci nebudou zmíněna důležitá západní archeologická naleziště, která napomohla vývoji přileb v pozdní antice a vnesla tak trochu světa do tohoto temného místa. Dalším důvodem je to, že dle projitých materiálů to vypadá, že ona reforma a změna vývoje přileb mohla přijít právě z východu a to konkrétně ze Sásánovské říše. Právě s těmito a částečně i s barbarskými – nomádkými budou ty římské srovnávány, kdy se pokusím v této práci určit, jestli tomu tak opravdu bylo, či nikoliv.

V této práci se budu zabývat přilbami – helmami, které se nosily ve IV. a V. století našeho letopočtu. Všechny předchozí události, které měly konkrétní vliv na armádu a vývoj přileb, zde samozřejmě budou zmíněny také, primárně se však tato práce bude držet Východořímské říše, jejích vojenských složek a hlavně dnešních lokalit. Budou zde jmenované hlavně ty typy přileb, které se nacházely na Dunajském limitu a na východní, či jižní hranici impéria a posléze srovnány s jejími sousedy. V práci se budu zabývat z větší části na vývoj římských přileb a sásánovské a nomádké zde budou zmíněny jen okrajově – pro srovnání, protože římské jsou lépe

rozděleny/zdokumentovány a poslouží tedy jako vhodný základ pro navázání na ostatní přilby, které zde budou zmíněny.

Cílem této práce je vytvořit soupis přileb, které byly nošeny ve IV. a V. století našeho letopočtu a poté rozděleny dle lokalit a důkladněji popsány. Zároveň zde budou z části popsány přilby sásánovské a nomádké, které budou sloužit ke srovnání s těmi římskými. Nebude zde chybět ani závěrečné zhodnocení. Zmíněny tedy budou nejen přilby pěchotní a jezdecké, ale také velitelské a přilby barbarských elit. V této práci se pokusím i přiblížit, co je vlastně pozdní římská přilba, jak se oproti předchozím typům proměnila, jaké měla části a také význam.

2. Obecná charakteristika pozdně římského impéria a jeho armády

Legionářská armáda se ve IV. a V. století našeho letopočtu od původních legií v dobách principátu změnila k nepoznání. Legie, z dob největší slávy, byly nenávratně pryč a římská armáda byla v pozdní antice již pouhým stínem své dřívější profesionality a kvality. Aby zde mohl být vysvětlen důvod, proč k této změně došlo, je třeba zmínit několik historických souvislostí, které tuto změnu více osvětlí a přivedou do následného kontextu.

Pokud navážu na svou bakalářskou práci z roku 2015, která se zabývala výhradně II. stoletím našeho letopočtu a budu pokračovat historicky dopředu, nastala v římské říši ve III. století velká krize. S vážnými otřesy v zahraniční i vnitrostátní politice, už těžce zápolil filozof na trůně Marcus Aurelius (161-180) a následně převzala otěže Severovská dynastie (193-235), která problémy řešila jen dalším posílením profesionálních branných sil na úkor občanské složky říšského vládního systému (*Marcellinus 2002*, 31), kdy ale pravá krize nastala téměř okamžitě po smrti posledního císaře ze Severovské dynastie a nástupu prvního vojenského císaře (*Europius – Festus 2008*, 109). Není zde důležité zmiňovat jednotlivá jména císařů, až na pár výjimek, to není cílem této práce, ale celé III. století se neslo v duchu vražd a uzurpací jednotlivých císařů, kteří své postavení opírali výhradně o armádu, která je následně opět sesazovala kdykoli se objevil vhodnější nástupce. Též ekonomická i politická situace se zhoršovala, protože neustálé občanské války a války s barbary, kteří v tomto století byli mimořádně aktivní, si na ohromném kolosu Římské říše začínaly vybírat svou daň. Ani vláda schopnějších císařů Valeriána a Galliena říši neprospěla, protože to znamenalo pro římský stát zkázu a přivedila téměř jeho zánik (*Europius – Festus 2008*, 110).

Nicméně co už se začalo objevovat v tomto století a co je pro tuto práci důležité, je změna armády. Do III. století byla římská armáda úspěšným strojem, který jen občas byl doplněn menší reorganizací, či doplněn o nějaké detaily, ale nepotřeboval rozsáhlou reformu (*Southern 2006*, 245). Avšak zvýšený tlak germánských kmenů a perských armád na hranici říše v období krize III. století si vynutil řadu změn v římském vojenství ve směru, že je potřeba mobilní záloha, která bude co možná nejrychleji tyto útoky řešit. Císař Gallienus (253-268) na to reagoval tak, že udělal revoluční krok, kdy

vytvořil samostatný jízdní útvar, který byl oddělený od pěchoty a zároveň nejspíše začal používat menší pěchotní jednotky Comitatuses. Toto zvýšení jezdeckva a nové jednotky patrně využil císař Aurelianus (270-275), který pomocí těchto vojenských jednotek a válečnými úspěchy říši opět stmelil v jeden celek a výrazně pomohl k ukončení krize ve III. století (*Marcellinus 2002, 31*).

Novým poměrům přizpůsobil vnitřní strukturu římské říše teprve císař Dioklecián (284-305), který definitivně ukončil krizi - kdy podnikl masivní politické a státnické změny, které přispěly ke stabilitě říše (*MacDowall 1995, 3-4*). Zavedl nový nástupnický řád - tetrarchii (čtyřvládí) s dvěma staršími císaři v hodnosti augustů a s dvěma císaři mladšími v hodnosti caesarů – každý spravující část říše, reformoval vojenství, státní správu i finance a snažil se také dosáhnout náboženské jednoty celého římského státu (*Marcellinus 2002, 31-32*). Tento nový typ vlády se však ukázal příliš smělým, než aby se v praxi osvědčil – navíc obnovit opět krizi občanských válek (*Marcellinus 2002, 32*). Z nich nakonec vyšel vítězně císař Konstantin, a i když měl na řadu věci jiný názor – hlavně v rámci náboženství – přesto navazoval na Diokleciánovy reformy tak organicky, že v některých směrech nelze vůbec zjistit, co již zavedl Dioklecián a co teprve Konstantin (*Marcellinus 2002, 32*). Co je však práce Diokleciána, je změna provincií – proti dřívějším dobám byly podstatně zmenšeny, a tak zvýšen jejich počet a seskupením provincií ve větší celky vznikly diecéze. Nejvyšším územně správními jednotkami se staly čtyři prefektury: Východní, Ilyrská, Italská a Galská (*Marcellinus 2002, 34*). V této práci budou, z důvodu jejího zaměření, zmíněny jen provincie Východořímské říše, která se skládala ze dvou prefektur a celkem sedmi diecézí (obr. 1).

Ilyrská praefektura

Diecéze: I. Dácká (Daciae), II. Makedonská (Macedoniae)

Praefektura Oriens

Diecéze: V. Egyptská (Aegyptus), IV. Východní (Orientis), III. Pontská (Pontica), II. Asijská (Asiana), I. Thrácká (Thracianum)

Pokud jde o římskou armádu v pozdní antice, tak tu si v rámci reformy detailněji přiblížíme v další kapitole, ale už nyní budou řečeny základní informace, které se udály. Už v roce 212 udělil Caracalla římské občanství všem obyvatelům impéria, čímž se smazaly dosavadní rozdíly ve složení legií a auxilií – tedy pomocných jednotek, které byly do té doby verbovány výhradně z řad barbarů a lidí bez občanství. Ve III. století pocházela velká část římských vojáků z jen částečně romanizované Ilýrie a římská armáda získávala stále více mužů z různých barbarských a polobarbarských národů uvnitř říše. To mělo vliv na prohlubující barbarizaci vojska než dříve. Zároveň byl tento jev současně doprovázen souběžně působící barbarizací velitelských pozic a nebylo to už jen výsadní postavení Římanů. Zda toto už bylo první příčinou úpadku profesionality armády je otázkou, nakonec další příčinou mohlo být rozhodnutí Septimia Severa, jenž legionářům dovolil uzavírat se svými ženami zákonné manželství a pobývat mimo vojenský tábor, což předtím neexistovalo. Tento pohodlnější způsob života, byl rozhodně jednodušší, než tomu bylo dříve (*Southern 2006, 245*). Přesto všechno měla říše na začátku III. století kvalitní armádu, která nejspíše reformu nepotřebovala – ta se ukázala za nutnou, až na konci III. – začátku IV. století. Znalosti armády ze čtvrtého století stojí na dvou zdrojích (vyjma archeologických nálezů), kdy tím prvním je kniha od Ammiana Marcellina a na seznamu, který se nazývá *Notitia Dignitatum* (*Connolly 1998, 252*). První z nich zmíněný byl vojenský důstojník, který sloužil v armádě ve IV. století, a tedy jeho znalosti považujeme za více než kvalitní, navíc je mnohými označován za velice dobrého spisovatele a velice spravedlivého, co se podaných informací týče (*Connolly 1998, 252*). *Notitia Dignitatum* je zase ilustrovaný soubor, který v mnoha (nepřímých) kopiích přežívá, až do dnešních dní, který popisuje různé římské vojenské jednotky, jejich vybavení, velitele, seznamy armád a podobně (*Connolly 1998, 252*). Problém *Notitie Dignitatum* spočívá v tom, že popisuje armádu pouze do roku 395 a od té doby, vyjma západu, který je aktualizován za doby generála Stilicha (395-408), není aktualizován - přesto tyto záznamy obsahují jedinečné informace o rozložení armády, tedy jejich mobilních jednotek (*Connolly 1998, 252*). Právě tyto informace nám alespoň trochu prozrazují velikost daných jednotek, kde byly umístěny a jaké měly vybavení – což posléze doplňují i archeologické zdroje. Také nám to jasně říká, že pozdní římská armáda byla pravděpodobně více germánská než římská a pokud dřívější jednotky pocházely výhradně z Itálie, tak v pozdní době pocházely ze

všech koutů říše (*MacDowall 1995, 3*). Armáda se tak ve IV. století stala mnohem větší, než tomu bylo dříve a navíc v době, kdy populace v říši klesala – navíc být vojákem už nebylo považováno za tak čestné a žádoucí a bylo tedy obtížnější najít nové rekruty, i proto se nejspíše zvedl počet germánských válečníků v římské armádě (*MacDowall 1995, 8*). Důvody a s ní spojené souvislosti s nutností reformy armády budou popsány v dalším bodě.

2.1. Vojenská reforma, nové jednotky a následný vývoj

Vojenská reforma římské armády pravděpodobně proběhla v rámci reformy císaře Diokleciána (284-305), ale dokončena byla až za císaře Konstantina I. (306-337), kdy se tato reforma často z historického i archeologického hlediska označuje za kulturní a vojenský pokles armády – spojené s narůstající barbarizací ve všech aspektech Římského světa – obzvláště v armádě (*Miks 2008, 1*). Pro vědecké poznání ohledně reformy a změny armády sloužilo období těchto vládců, kdy se od nich postupovalo dopředu a odpovědi se hledaly ve IV. a V. století, kdy se mnohdy ignorovalo století III., které naopak mohlo přinést odpovědi, které nebylo možné dříve najít (*Miks 2008, 1*). Je tedy spravedlivé přiznat, že archeologie se tehdy vydala špatným směrem a až v posledních desetiletích se více zajímá o chaotické a válkou zmítané III. století. Právě v tomto století probíhala velká krize v mnoha ohledech, a díky tomu nemáme k dispozici větší množství archeologických lokalit, které jsou již známé pro pozdější období, kdy se většinou jedná o bohaté hroby z IV-V. století – za cenu mizení archeologického dědictví každodenního života (*Miks 2008, 1*). Důvody proměny armády jsou složité, ale je pravděpodobné, že to souvisí s onou krizí z III. století, která se dotkla i měny, surovin – následnému úpadku infrastruktury z čehož poté vychází recyklace starých technik, zavádění státních podniků, kdy toto vše ještě může souviset s územní ztrátou a nástupu nové víry (*Miks 2008, 1*).

Změna římské armády byla spíše reakcí na tehdejší události než plánovaný proces, protože ani císař, ani velitelé nemohli předvídat budoucí události a tedy neměli žádný plán pro ideální reformu (*Southern 2006, 245*). Nehledě na to, že jediná mobilní armáda byla tehdy přímo pod císařem a nebyla tak dostatečnou silou, která byla schopna řešit všechny problémy, které se objevily na hranicích říše, protože císař nemůže být všude (*Southern 2006, 250*). Hlavním důvodem změny je tedy státní reforma, kterou v tehdejší době dával do pohybu panovník, který tak reagoval na danou politickou situaci (*Miks 2008, 2*). A tím panovníkem byl právě císař Dioklecián a posléze Konstantin I.

Organizační struktura římské armády se proti stavu, který známe z doby kolem počátku křesťanského letopočtu, změnila zejména potud, že měla mnohem více legií, ale co do počtu mužů v nich podstatě slabších. Mimoto byla armáda rozdělena na jednotky pohraniční, složené namnoze ze zemědělců v pohraničí usazených, a na jednotky mobilní, které měly své posádky ve vnitrozemí a za války byly nasazovány tam, kde toho bylo zapotřebí (*Southern 2006, 247*). Konstantin I. zřídil také nové gardové oddíly, sloužící na koni. Na jízdu se totiž ve vojenské taktice kladl větší důraz než dříve, a proto také měla římská armáda podle perského vzoru i těžké obrněné jezdce, kteří chránili krunýřem nejen sebe, nýbrž i své koně (*Marcellinus 2002, 35, 43-44*). Vytvořením menších mobilních armád se tedy z části vyřešil problém v rámci pokrytí hranic říše, kdy tyto mobilní jednotky stačily, aby udržely v říši mír (*Southern 2006, 250*). Proti dřívějšímu se ovšem nezměnila římská armáda jen organizačně, nýbrž i svým složením. Ve IV. století našeho letopočtu v ní totiž sloužili jednak odvedení venkované, jednak najatí „barbaři“. Úkol pravidelných odvodů, který doplňoval vojenské sbory, plynul z vlastnictví půdy (*Marcellinus 2002, 34-35*). Určitý počet fiskálních jednotek se přitom sdružoval v jednotku větší, jejíž povinností bylo dodávat jednoho nebo více branců. Poněvadž tehdy zemědělství strádalo nedostatkem pracovních sil, docházelo stále častěji k tomu, že stát vybíral od vlastníků půdy místo rekrutů peníze a užíval jich k nájmu vojáků z „barbarského“ sousedství. A tak již za Konstantina I. bylo možno pozorovat vzestupný vzrůst germánského živlu v římské armádě. Germáni se dokonce dostávali do gardových oddílů a odtud do vysokých důstojnických hodností, ačkoliv mnohdy neměli ani základní školní vzdělání (*Marcellinus 2002, 34-35*).

Změna legionáře byla nepochybná, a když se výrazně lišil od svých předchůdců, kdy nebyl tak disciplinovaný a dobře vybavený, tak ironicky díky tomu byl, více flexibilnější a vhodnější pro rychlé nasazení do problémových míst, kde fungoval stále jako těžká pěchota (*MacDowall 1995*, 3). Hlavní přednost nyní ovšem měla kavalérie a lehká pěchota a méně se spoléhalo na těžkou pěchotu a legie postupně přestaly být hlavní silou vojska. Je pravděpodobné, že změny v armádě přichází také zvenčí, kdy armáda reaguje na své nepřátele a mnohdy přebírá buďto vybavení nebo dokonce i celé vojenské jednotky, aby lépe mohla reagovat na nebezpečí a nemělo ve své armádě slabiny (*Miks 2008*, 2). To platí tedy pro celou říši, kde změny mohly být odlišné v rámci provincií – tedy těžkou jízdu potřebovali pro východ a těžké pěšáky zase pro západ. Obecně lze odlišit dva typy inovací, které se v římské armádě zavedly. *Prvním* je proudění vlivů ze Sásánovské říše, kdy římská armáda je nucena reagovat na tuto hrozbu změnou armádních jednotek a též vybavením (*Miks 2008*, 3). *Druhou* inovací je, že v průběhu IV. století vstupuje do římské armády více germánských vlivů (*Miks 2008*, 3). Nicméně tyto vlivy, které pronikají do římské armády, jsou pozvolné a závislé na daném národu, který vstupuje do armády z vnějšku, kdy ani případné inspirace nebyly přímo zkopírovány, ale spíše sloužily jako vzor, který si Římané upravili dle svých potřeb a tradic (*Miks 2008*, 3).

Dva hlavní problémy Diokleciánovi reformy v rámci armády jsou ty, že se neví přesná velikost vojenských jednotek – tedy kolik měly legie nového typu mužů a druhý je ten, že se navyšovalo množství armádních mobilních jednotek (*Southern 2006*, 248). Větší počet legií ovšem neznamenalo, že každá legie měla dřívějších 6000 tisíc mužů ve zbrani, ale daleko méně – dle odhadů mezi 1000 až 1200, protože kdyby tomu tak nebylo, byla by to obrovská zátěž pro nábor, na který v této době nebyly lidské zdroje (*Southern 2006*, 248). Těmto číslům nahrává i samotná archeologie, kdy archeologické nálezy dokazují, že pozdní římské pevnosti byly mnohem menší, které dle odhadů sloužily právě tisícovce mužů a více by nebyly schopny pojmout (*Connolly 1998*, 253). To však neznamená, že legie mohla mít pouze sílu tisícovky mužů, naopak větší část mohla být rozmístěna po okolí v rámci pohraničnicků na menší kontingenty (*Southern 2006*, 248). Hlavní změnou armády bylo tedy rozdělení na mobilní pozemní armády a statické pohraniční jednotky (*Southern 2006*, 247). Toto nové rozdělení umožňovalo bojovat s nepřítelem uvnitř říše – pokud byla proražena hranice, což dříve byl problém,

protože většina armády byla na okrajích říše. Nová armáda, která vznikla z této reorganizace, měla jen malou podobnost s tou, která jí předcházela, protože byla zaměřena hlavně na hloubkovou obranu, kdy zároveň došlo ke snížení, nebo chcete-li rozdělení počtu mužů v legiích (*MacDowall 1995, 4*) a odhaduje se dle archeologických nalezišť vojenských táborů, že místo klasických 6000 mužů jich bylo pouze 1000 až 1200 set. Jednoduše řečeno to fungovalo tak, že část jednotek zůstala na hranicích a menší flexibilnější jednotky byly drženy v rezervě – připraveny reagovat na jakýkoliv výpad, který by se měl na hranicích udát (*MacDowall 1995, 4*). Dojem, který máme z mobilních jednotek v rámci jejich složení je takový, že mohly mít maximálně něco mezi 1000 až 1200 muži a to pouze u pěchoty, jezdecké jednotky – vyjma palatinů – byli nejspíše ještě méně početné a mohly se pohybovat okolo pěti set mužů (*Connolly 1998, 254*). To ukazuje, že elitních jednotek bylo opravdu málo a byly vzácné (*Connolly 1998, 254*). Poměr pěchoty a jezdeckva postupně vzrostl ve IV. století na tři ku jedné a díky tomu římské vojsko pružněji reagovalo na kritické situace. Právě oddělené jízdní jednotky daly základ typům jezdeckva, jako byly *catafractarii*, *clibanarii*, což byla výhradně těžká jízda – zformovaná podle vzoru Peršanů, ale také *sagittarii* (jízdní střelci) a *promoti* (legionářská jízda) - (*Elton 1996, 105-107*). Ve východní armádě převažovala jízda před pěchotou (*Connolly 1998, 254*).

V této práci je třeba také zmínit nové jednotky, které po následné reformě armády vznikly. Jelikož v pozdější fázi této práce budu přiřazovat pozdní římské přilby konkrétním jednotkám, je třeba je zmínit už zde, aby poté bylo jasné, o kom bude řeč. I když jde primárně v této práci o východ, tak Východořímská říše se sice v pozdějších stoletích od své západní sestry vojensky odlišovala, krátce po rozdělení říší v roce 395 si ale byly jejich armády dosti podobné. Konkrétní jednotky známe dobře z díla *Notitia Dignitatum* (*MacDowall 1995, 4*). Dioklecián a následně Konstantin rozdělil pozdní římskou armádu na mobilní síly (*comitatenses*) a hraniční jednotky (*limitanei*), kdy právě tyto jednotky měly pevné stanoviště – chránění hranic, na rozdíl od mobilních jednotek, které se často přesouvaly v rámci potřeb říše (*Connolly 1998, 253*). Konstantin posléze vytvořil dva nové vojenské úřady: *magister equitum*, velitel jízdy a *magister peditum*, velitel pěchoty (*Connolly 1998, 254*). V průběhu let se obě pozice proluly a osobě, která je zastávala, se začalo říkat *magister militum*, velitel vojsk

(*Southern 2006*, 250). Tento titul vydržel celé IV. a V. století. Nyní konkrétně k jednotkám.

Pojem **limitanei** (latinsky hraničář) označuje pohraniční jednotky římské armády rozmístěné na hranicích, kdy ono označení se odvozuje dle jejich umístění na „limes“, tedy hranici říše (*Southern 2006*, 254-256). Jejich hlavním úkolem bylo zastavit případný vpád nepřítele do příchodu profesionálních „comitatenses“ (*Elton 1996*, 99). Každá pohraniční armáda (*exercitus limitanei*) měla velitele s hodností dux (*Southern 2006*, 254-256). Přesto byli Limitanei považováni za druhořadé vojáky, nejspíše proto, že se nejednalo o vojáky na plný úvazek, ale o muže, kteří byli nabádáni, aby v okolí svých pevností hospodařili (*Southern 2006*, 251-254). Jejich protějškem byly jednotky comitatenses.

Comitatenses označuje jednotky římské armády tvořící mobilní polní vojsko zvané comitatus, rozmístěné uvnitř říše a připravené zastavit protivníka, který pronikl přes hranice (*Southern 2006*, 254-256). Veliteli byli důstojníci s hodností magister militum nebo comes / comte. Podle dobového soupisu Notitia Dignitatum byly legie rozděleny na oddíly řadových comitatenses, pomocných auxilia a elitních palatini (*Southern 2006*, 254-256, *Elton 1996*, 89). Tyto jednotky byly pozdně římskou obdobou tradičních legionářů a stále se jednalo o profesionální vojáky, kteří byli stejně nebezpeční jako před nimi klasické římské legie (*Elton 1996*, 89,99). Spisovatel Flavius Vegetius Renatus z V. století píše, že legie byly těžce vybavené a přísněji disciplinované než auxilia, ale už nebyly považovány za dřívější elitu armády (*MacDowall 1995*, 5-6). Též v nich mohlo sloužit mnoho jezdců.

Elitu jako takovou tvořili tzv. **palatini** (palatínské strážce), kteří museli být ti nejlepší a nejspolehlivější muži, co chrání císaře. Tuto novou jednotku vytvořil císař Konstantin v roce 325 a měla nahradit rozpuštěnou pretoriánskou gardu a místo ní byla právě ustavena jízdní palácová stráž (**scholae palatinae**), která se verbovala výhradně z mužů, kteří nebyli římskými občany (*Southern 2006*, 251-254). Pěší jednotky dle soupisu Notitia Dignitatum označovali „auxilia palatina“ a mohli v nich sloužit i germánské kmeny (*Southern 2006*, 251-254). Jejich početní stavy zůstávají záhadou, ale jisté je, že tyto jednotky sloužily především ve vnitrozemí (*Elton 1996*, 104). Přímou ochranu císaře poté chránila ještě další jednotka označovaná za **protectores domestici** a členy

této osobní císařovy stráže se mohli stát jen ti nejzkušenější muži – často oděni do fialových plášťů vysoké hodnoty (Elton 1996, 101). Být jedním z proslulých „domestici“ znamenalo téměř jistý kariérní postup, protože někteří dostávali poté možnost velet vojenským útvarům. Všechny tyto informace dobře zaznamenává dobový autor Ammianus Marcellinus, který sloužil právě jako „domestici“ (Elton 1996, 101). Jako střelecké jednotky, které se hlavně pro východní část říše využívaly, sloužili **sagittariové** (*sagittarii*) neboli lučištníci, často verbovaní mezi místními obyvateli. Jejich pomocné sbory asistovaly legiím a na základně provedených reforem byly pevně zařazeny do vojska (Elton 1996, 104). Většina těchto jednotek byla umístěna právě na východě, kdy důvodem nejspíše byl jak potenciální nepřítel v rámci Sásánovské Persie, tak i lepidlo použité při výrobě složených luků, které se ve vlhkém podnebí rozpouštělo. Mnohem častěji proto sagittarii sloužili ve východořímské armádě v řadách jezdeckta. (Elton 1996, 104). Od toho se poté odvíjí následná jednotka, latinsky „**equites sagittarii**“, což znamená v překladu „jízdni střelci“ (Elton 1996, 105-107).

Příčinou zřízení střeleckých jízdních sborů bylo setkání s vojsky mocných východních říší – nejprve Parthií a později také Persií Sásánovské dynastie. Equites sagittarii proto častěji sloužili na východě, kde se střetávali se sobě rovnými protějšky v bleskově rychlých harcovnických výpadech (Elton 1996, 105-107).

Když hned navážeme na jezdecké jednotky, tak hlavní silou na východě byla bezpochyby těžká jízda v podobě **katafraktů** (*catafractarii*). Ty Řím poznal už v bitvě u Karrh, kde se setkal s těmito parthskými jednotkami a později s ničivými sarmatskými kopiníky, a tak muselo římské vojsko pomýšlet na zřízení vlastního těžkého jezdeckta, ačkoliv jeho velitelé se té myšlence dlouho bránili (Elton 1996, 105-107). A tak začal Řím postupně své legie doplňovat oddíly katafraktů a klibinariů. Pravděpodobně poprvé byli tito muži nasazeni za vlády císaře Hadriána, a přestože se těžké jezdeckto osvědčilo, stali se katafrakti řádnou složkou legií až ve IV. století (Elton 1996, 105-107). Impulsem k tomu byla snad děsivá Macrinova porážka v bitvě u Nisibis roku 217, kterou mu uštědřili Parthové. Tyto jezdcí byli oděni od hlavy k patě do plátového nebo kroužkového brnění a vyzbrojeni kopími a přeneseně řečeno byli pravými prapředky středověkých rytířů (Elton 1996, 105-107). Přebroušenou jednotkou, velice podobnou kataraktům poté byli **klibinariové** (*clibanarii*), kteří měli stejnou zbroj, ale místo kopí

používali palcáty, palice a sekery (*Elton 1996, 105-107*). Lehčí variantou jízdy poté byla jednotka jezdců zvaná „**equites promoti**“ (*Elton 1996, 105-107*). Tito jezdci nosili lehčí zbroj a jsou často považováni za nástupce dřívější legionářské jízdy a díky všem těmto jezdeckým jednotkám Řím disponoval, v době hunských nájezdů, tou nejvšestrannější jízdou ve starověkém světě (*Elton 1996, 105-107*).

Tyto jednotky pak samozřejmě byly doplněny o auxilie, tedy pomocné žoldnéře z řad barbarů, především Germánů (*MacDowall 1995, 5*), které říše označovala za **federáty** (*foederati*). Tito muži žili často hned za hranicemi říše a byli jí smluvně zavázáni poskytovat vojenskou pomoc, kdy na oplátku se jim dostalo od Říma podpory a jídla (*Elton 1996, 94, 107*). V různých obdobích bojovali za Řím jako federál Gótové, Alani, Sarmati, arabské a arménské kmeny a dokonce i Hunové. Hlavní problém se systémem federátů spočíval v tom, že na jednotlivé kmeny většinou časem přestalo být spolehnutí, zvláště pokud nastoupil nový náčelník (*Elton 1996, 94, 107*). Vzhledem k tomu, že bylo nutné stále udržovat větší armády, byli k vojsku právě verbováni i barbaři, což mělo za následek barbarizaci římských zbraní i taktik (*MacDowall 1995, 9-10*).

Následný vývoj po reformě armády, která měla za následek částečné uklidnění situace, dospěl až k bitvě u Adrianopole v roce 378, kde římská armáda utrpěla tak velkou porážku, že se z ní nikdy pořádně nevzpamatovala a nastal tak víceméně jasný úpadek této pozdní armády, protože většina dobrých jednotek byla ztracena v této bitvě a nikdy nebyly zcela nahrazeny, a aby se zaplnilo toto prázdné místo, začali se najímat federáti, tedy barbarští žoldněři ve velkém, což se projevilo na celkovém stavu východní armády (*Connolly 1998, 258*). Theodosius I. (379-395) seskupil všechny zbylé východní síly do pěti armád, z nichž dvě měl okamžitě k dispozici a snažil se tak vyhnout událostem, které nastali později na západě, kde generál Stilicho získal jako magister militum všechny západní jednotky pod své velení a stal se tak skutečnou silou (*Connolly 1998, 254*). Tyto dvě mobilní armády (obr. 1) byly na východě umístěny okolo Nicomedie a na východě okolo Antiochie (*Connolly 1998, 254*). Další úpadek armády posléze nastal po porážce u řeky Utus v roce 447, kde hunský náčelník Attila rozmetal východořímské vojsko, což mělo za následek opět větší barbarizaci zbývajícího vojska a následný nábor barbarů vedený alansko-gótským vojevůdcem a zároveň magistrem militum Flaviem Ardaburem Asparem, který pracoval v římských službách mezi roky 420 až 471 a měl velký vliv na politické dění ve Východořímské říši (*Wolfram 1997, 197*). Teprve jeho smrtí končí germánská nadvláda ve východořímské politice.

Jednoduše řečeno, po prohraných bitvách – nejprve u Adrianopole (378) a posléze u řeky Utus (447) bylo třeba nahradit chybějící vojáky, kdy podmínky se stále snižovali a většinu míst začali tvořit barbarští dobrovolníci místo římských rekrutů. Germáni tedy začínají mít stále větší roli v římské armádě, nejsou jen vojáky, ale později i velícími důstojníky, kdy se předpokládá, že na počátku V. století tvoří velkou část armády především Germáni (*Feugère 1993, 250*). To nakonec dokládá i samotná role Flavia Aspara.

2.2. Vybava legionáře v pozdní antice

Vojenské vybavení legionáře v pozdní antice (obr. 2) je mnohem méně známé než vybavení vojáka během prvních dvou století císařství, kdy přes všechny poslední archeologické nálezy máme doklady hlavně na západě – tedy v místech, kde se rozkládala tehdejší Západořímská říše (Feugère 1993, 235). Přesto se všeobecně předpokládá, že není stále dostatek nálezů, ať už z pohřbů nebo přímo z vojenských lokalit, které by definitivně přiblížily vybavení tehdejších mužů. Pokud jde konkrétně o římskou armádu, tak se u ní mnohem více projevuje mizení kovů, kdy se vyřazují pásová kování, části zbroje – hlavně v podobně plátové a to má za následek, že těžký legionář vypadá v pozdní době impéria zcela jinak a více úsporně než tomu bylo dříve (Miks 2008, 1). Dokonce i římské vojenské tábory mají mnohem méně nálezů kovů, než tomu bylo dříve a ukazuje to tedy na fakt, že kov se stával velmi cennou surovinou (Miks 2008, 1). Nejspíše z tohoto důvodu proběhla změna v rámci vybavení legionáře, protože nedostatek kovů mohl být problémový pro udržování plátových zbrojí armády (Miks 2008, 3). Problém je to i v rámci archeologie, protože málo kovových nálezů, které mají tendenci vydržet do dnešních dní, nám nedává moc informací o tehdejší armádě. Co se však nalézá, jsou římské přilby, což je jeden z nejčastějších nálezů z tehdejšího období díky faktu, že se přilba skládala z více částí kovu (Miks 2008, 1). A právě přilby nám daly alespoň nějaké základní informace o změně římské armády, díky čemuž přinesly důležité poznatky o vývojových detailech pozdně římských zbraní (Miks 2008, 1). Kromě přileb, které v této práci budou popsány detailněji, zde bude zmíněna ostatní výstroj pozdního římského legionáře. Během III. století se přestalo užívat klasické obdélníkové scutum, jež bylo nahrazeno oválným někdy i kulatým štítem pomocných sborů (MacDowall 1995, 13-17). Zhruba ve stejné době se obvyklou součástí výstroje staly kalhoty (*bracae*), které se původně vyskytovaly pouze u legií na severních hranicích. K ochraně trupu se užívaly standardní kroužkové zbroje (MacDowall 1995, 13-17). Aby mohla pěchota lépe čelit útokům jezdeckva, musela se spoléhat na stále uzavřenější formace. Hlavní zbraní pěšáka té doby byl meč *spatha*, který byl dlouhý 70,5 centimetrů a neměl skoro žádný hrot - byl určen k sekání (Feugère 1993, 246). Místo oštěpu *pilum* se používal oštěp *spirillum* a *vericulum* - tyto oštěpy byly nízké kvality a byly také méně účinné (Connolly 1998, 260-261). Zvláštní

vrhací zbraní poté byl oštěp zvaný *plumbata*, což je vrhací zbraň v podobě kratšího a mohutnějšího šípu (Feugère 1993, 237). Brnění bylo nekvalitní (pokud ho pěšák vůbec používal) a přilba byla sériově vyráběna, rovněž v ne takové kvalitě jako dřív (Connolly 1998, 260-261). Vedle meče a oštěpů byli pěšáci ozbrojeni i těžkým kopím (*hasta*), jež se k boji v těsnějším seskupení hodilo více než *spatha*. Během III. století bylo také vyřazeno *cingulum* (vojenský opasek), jeden ze symbolů dřívějšího legionářského vojáka a byl nahrazen ve IV. století germánským opaskem a meče se začaly nosit u boku (Connolly 1998, 260-261). Dýka byla vyřazena už na konci II. století (Feugère 1993, 237).

Vybavení bylo přizpůsobeno rostoucí důležitosti jezdeckva a zvětšujícím se důrazem na vrhací zbraně, reprezentovaným vyšším podílem lučištníků v řadách pěchoty. Díky tomu nastal úpadek tradičního pojetí legionářského těžkooděnce. Vybavení pěšáků se stávalo lehčí, čímž byla posilována jejich pohyblivost na úkor jejich ochrany. V souvislosti s proměnou složení pozdně římského vojska pozbývala existence legie své opodstatnění.

Štíty, zbroj a zbraně pro vojáka vyrábí v tomto období stát. K tomu nejspíše též dal pokyn císař Dioklecián, který zřídil nové státní zbrojní podniky – fabriky na strategických místech, které napomohly k oživení říše a její reorganizaci (Feugère 1993, 241). Problémem státní výroby je ten, že jemu jde o co nejfunkčnější části zbroje, za co možná nejnižší cenu a to se celkově mohlo projevit na kvalitě výzbroje římského vojáka v období dominátu.

3. Současný stav poznání pozdně antických přileb

Současný stav poznání je v dnešní době dobře přehledný, ale ještě před třiceti lety tomu tak nebylo, protože pozdním přilbám se dříve nevěnovala taková pozornost jako přilbám císařského typu a je to pochopitelné, protože archeologickým nálezům se dříve nevěnovalo tolik pozornosti a také jich zde není tolik jako u předchozích typů, které jsou dobře datovány a je jasný jejich vznik a následný vývoj. Autoři jakoby se dříve nechtěli pouštět do těchto nálezů a místo toho dále rozvíjeli již známé typy přileb z prvního a druhého století, kdy vrcholem poté byl soupis od H. R. Robinsona (1975), či G. Wauricka (1988), kde se datovaly všechny přilby až do třetího století. Tato část dějin byla archeologicky pokryta, ale stále zbývaly dvě století trvání Římského impéria, které bylo třeba též vyplnit. První archeolog / badatel, který se začal více zabývat pozdními antickými přilbami, které se v Evropě začaly objevovat už od devatenáctého století - kdy značné množství těchto archeologických nálezů pochází v rámci datace ze čtvrtého a počátku pátého století – byl Hans Klumbach (1973), který poprvé v nějakém větším měřítku tyto nálezy publikoval na počátku 70. let dvacátého století (James 1986, 109). On byl tím, který poprvé vyřkl nějaké konkrétní datace nálezů přileb a směřoval je do IV. a V. století, kde se odkazoval na reformu armády a zároveň ukázal možný směr vývoje těchto přileb, kdy viděl jejich možnou inspiraci u nomádských kmenů, či v Sásánovské říši. Na něj posléze navázal a rozšířil jeho myšlenku Simon James (1986), který zároveň vyvrátil několik jeho tezí o vývoji a jasně směřoval pozdní přilby směrem na východ. Také jako jeden z prvních vyřešil problém názvu těchto pozdních přileb, protože dlouhodobě neexistoval žádný, který by používali všichni badatelé. Původní názvy pro tento typ jako *Prunkhelme* (slavnostní / okázalé přilby) a *Gardehelme* (ochranné přilby) se ukázaly jako nevhodné, zvláště po nálezů přilby z Burgh Castlu, která byla velice prostá oproti dřívějším kusům (James 1986, 112). Od té doby se spíše uchytily názvy jako *Scheitelbandhelme* (pruho-temenové přilby) nebo ještě lépe *Kammhelme* (hřebenové přilby) v angličtině Ridge helme (James 1986, 112), kdy k poslednímu názvu pro tuto skupinu přileb se přikláním i já, protože se jedná o jednoduché a úderné označení. Ostatně právě hřeben (pás) je to hlavní pojítka a znak co spojuje všechny tyto přilby. Simon James (1986) podporoval svoje tvrzení o původu hřebenových přileb archeologickou lokalitou Dura Europos, kde se našla přilba sásánovského válečníka, která byla v konstrukci podobná právě hřebenovým přilbám a

kteřá se datuje do třetího století, kdy právě tento nález považuje za prototyp hřebenových přilb. Toto se snažil podpořit i dalšími nálezy na území bývalé Sásánovské říše, kde však vážlo datování. Přesto stále bylo třeba nějak utřídít nálezy a správně je rozdělit do skupin, což udělal až Thomas Fischer (2012) a Christian Miks (2008, 2014), kteří jasně rozdělili přilby na dvě hlavní skupiny: na lehčí typ přilb, které datovali do pátého století a pojmenovali ho Dunapentele / Intercisa – dle lokalit nálezu, a na těžší typ Deurne / Berkasovo – opět dle lokalit, a který datují do století čtvrtého. Přelomový byl i rok 2006, kdy muzeum Vojvodiny v Novém Sadu koupilo nálezy a fragmenty přilby, které pocházely z Jaraku (Srbsko), kdy po bližším prozkoumání bylo zjištěno, že fragmenty pocházejí z typu Deurne / Berkasovo a tím se o toto téma začalo zajímat více vědců (*Dautova-Ruševjan 2009*, 8). K dnešnímu dni se hřebenovým přilbám věnuje stále více vědců, zejména v Německu a Velké Británii, kde právě lidé jako Christian Miks, či Thomas Fischer přináší poznatky a rozdělení těchto přilb, abychom lépe pochopily jejich vývoj. Přesto tito lidé pocházejí ze západní části bývalého Římského impéria a východ, která je možným nositelem vývoje pozdních přilb je upozaděn a není zde tak velké množství vědců, kteří by se tímto problémem zabývali.

Všechny tyto přilby sdílejí určité společné rysy výroby a konstrukce, ať už se tedy jedná o dva kusy, které spojovaly kopuli přilby společně s hřebenem, kde tyto kusy byly uchyceny, nebo jednoduchý zátylník, který je k přilbě připevněn pomocí řemínků (*James 1986*, 109). Nesmí se ani opomenout lícnice, kde se často objevují otvory v úrovni uší, kde se tímto zlepšuje zvukové možnosti nositele (*James 1986*, 109-111).

Těž se rozlišovaly dva hlavní typy přilb, kdy první – jednodušší konstrukce – je přidělován k pěchotě a druhý, který byl složitější konstrukce a zároveň tedy představoval větší ochranu (silnější kování, žádný sluchový otvor, delší zátylník, ochrana nosu uchycena tak, aby simulovala obočí) je přidělován jezdecku a důstojnickému sboru (*James 1986*, 112).

4. Charakteristika pozdně římských přileb

Nyní když byly řečeny všechny základní informace důležité pro tuto práci, můžeme rovnou přistoupit k přilbám jako takovým. Ke konci III. století a na počátku století IV. došlo k velké proměně přileb (v rámci reformy císaře Diokleciána), kdy nastoupil nový typ a starý, který byl viděn dvě století, byl upozaděn a zcela nakonec zmizel. (*Travis 2014*, 54). Archeologické nálezy přileb ve III. století jsou velmi řídké, a když se v následujícím století objevují přilby nové, tak je to zcela odlišný typ, než který jsme znali doposud (*Connolly 1998*, 260). Poslední typ přilby, který je podobný předchozím je Imperiál Italic H, který je podobný spíše jezdeckým přilbám v II. století našeho letopočtu, kdy má protaženou zátylní ochranu (*Robinson 1975*, 73-74). Podobně je tomu i u typu Auxiliary Cavalry D (Niederbieber), který si stále zachovává podobnost s předchozími imperiálními přilbami (*Robinson 1975*, 96-97). Též tomu je i u typu Auxiliary Cavalry H (Heddernheim) která má masivní lícnice, zvýšenou ochranu přilby v podobě přidaných křížových pásů a velkým čelním kšiltem (*Dixon – Southern 1996*, 91), přesto nese jasné podobnosti z předchozího období císařských přileb (*Dixon – Southern 1996*, 91). Oba tyto typy jsou více obrněné a slouží nejspíše jezdcům (*Robinson 1975*, 100-102). Všechny vojenské přilby do III. století mají tak společné, navzdory četným rozdílům tvaru, to že kalota přilby a zátylník je vyroben z jednoho kusu železa, kdy materiál z kaloty je vyháněn do zátylníku, či je odlit – nebo upraven, a tedy ochrana krku je vždy integrována přímo do přilby a není připojena samostatně jako tomu je u pozdějších přileb (*Miks 2008*, 4). Ovšem v pozdním III. století došlo k zásadním změnám v organizaci římské armády, v její výzbroji, které se nevyhnuly ani přilbám (*Dautova-Ruševljan 2009*, 16). Tyto změny způsobily, že se objevil nový typ přileb, zcela odlišné konstrukce, který se již nepodobal přilbám předchozího typu, které vydržely ve výzbroji římské armády, až do poloviny III. století (*James 1986*, 113). Na rozdíl od přileb z I. a II. století, které byly vždy kovářem vyrobeny z jednoho kusu železa nebo bronzu (v rámci kopule přilby), se tyto vyráběly jiným způsobem a zbrojíři používali jiný princip, kdy přilby jsou nejčastěji složeny ze dvou kusů a spojené pomocí nýtů železným hřebenem (*Dautova-Ruševljan 2009*, 16). Přesná změna není zcela archeologicky podchycena, protože archeologický záznam je asi půl století pro toto období prázdný – až do nástupu Konstantina I., kde se nálezy začaly opět objevovat, ale zde už se dá považovat pozdní římské přilby za plně rozvinuté – ve všech složkách

armády – kdy neexistují předchozí typy, které by dokládaly prototypy těchto přileb a nám by daly tedy vzhled do této problematické oblasti (Travis 2014, 54), protože nové přilby byly již plně rozvinuté a zavedené v římské armádě (James 1986, 113). Jak již bylo řečeno, přilby z principátu měly řadu vlastních společných znaků, kdy kopule byla vyrobena z jednoho kusu, zároveň k němu hned náležel zátylník a měly kloubové lícnice (James 1986, 113). Tyto dřívější přilby byly později opatřeny i další ochranou v rámci výztuhy a objevovalo se u nich využití bronzu (James 1986, 113). Je tedy velice zvláštní, že u pozdějších přileb není vidět ani jediný znak předchozích typů, které se používaly více jak tři sta let. Archeologický záznam poté ve IV. století ukazuje celkovou a relativně náhlou změnu konstrukce, která musela proběhnout v průběhu konce III. století (James 1986, 113).

Jak bylo zmíněno v minulé kapitole, nové nálezy přileb bylo problémové pojmenovat, ale nakonec se uchytil v němčině název *Kammhelm*, nebo anglický název *ridge helme*, což v překladu znamená *hřebenové přilby*. Dle předchozího náznaku zavedení hřebenových přileb spadá spíše do druhé poloviny III. století, než do IV., jak se dříve říkalo, kdy hřebenové přilby ve IV. století jsou císařem Konstantinem již plně zavedeny a integrovány do římské armády (Miks 2008, 4,7).

Konstrukčně jsou tyto přilby zcela odlišné (obr. 3). Jsou složeny ze dvou samostatných kusů železa a spojeny středním vyvýšeným žebrem / hřebenem - připevněné pomocí kování v podobě nýtů, kdy samotný hřeben nese nýtování podél celé vrcholné spojovací části (Miks 2008, 7). Zátylník je připevněn k zadní části přilby pomocí kožených řemíků a popruhů ve spodní části kaloty (Miks 2008, 7), kdy spona je vždy ven a ne dovnitř, aby to nositel vůbec nepocítil (Connolly 1998, 260). V návaznosti na starší tradice jsou pozdní hřebenové přilby také vybaveny lícnicemi (Miks 2014, 124), které chránily celý obličej nositele, jsou spojeny v některých případech s přilbou pomocí kovových kloubů, kdy jsou opět přímo na přilbu připevněny, či jsou upevněny pouze pomocí řemíků, což je častější provedení a tedy se opustila dřívější tradice výroby v rámci připevnění (Miks 2008, 4). U lícnic se může objevit půlkruhový otvor (zvláště u typu Dunapentele / Intercisa) v úrovni uší, což poskytovalo vojákovi lepší zvukový kontakt s okolím (Dautova-Ruševljan 2009, 16). Lícnice hřebenových přileb lze rozdělit na dva hlavní typy, kdy první jsou lícnice

tvořeny úzkým a tenkým plechem, který chrání pouze stranu hlavy kolem uší a dolní čelisti a tedy nositele chrání pouze z profilu – kde zároveň jsou výřezy pro uši a oblast obličeje je tak široce otevřená, stejně jako tomu je u zátylníku, který je u typu Dunapentele / Intercisa kratší a ne tolik masivní (Miks 2014, 124). Tento typ lícnic je výhradně omezen na skupinu přileb typu Dunapentele / Intercisa (obr. 4). Druhý typ lícnic patří skupině přileb Deurne / Berkasovo (obr. 4), kde se naopak jedná o masivní ochranu nositele, kdy lícnice chrání celou tvář, uši, čelist a část krku, kdy i zátylník je zde delší, širší a masivnější – též připevněn pomocí řemínků (Miks 2014, 124). Zátylník byl železný, stejně jako zbytek přilby a díky tomu, že byl připevněn řemínky, se lépe přizpůsobuje krku a má tedy větší flexibilitu a pohyblivost (Dautova-Ruševljan 2009, 16). Jednoduše řečeno se zátylník lépe přizpůsobuje nositeli (Miks 2014, 124). Novinku také představuje řada otvorů, které jsou uvnitř přilby – na okraji u podpory krku a analýzy naznačují, že se jednalo o úchyt kožené podšívky, která se zcela jistě musela vyskytovat, protože jinak by bylo nošení těchto přileb krajně nepříjemné (Miks 2008, 7). Samotná podšívka byla navržena nejspíše tak, aby její okraj mohl být veden kolem oněch otvorů v přilbě, kde se ještě upevnila pomocí řemínků (Miks 2008, 7). Po kování, které bylo klasicky prováděno kladivem na kovadlině, došlo na broušení a leštění a poté pomocí vrtáků a razidel byly vytvořeny perforace pro šrouby a nýty (Dautova-Ruševljan 2009, 58). Železné části helmy byly vyrobeny kováním ve speciálních dílnách (*fabrice armorum*), specializovaných na výrobu obranných zbraní a vojenského vybavení, které nechal zřídit císař Dioklecián (Dautova-Ruševljan 2009, 57). Proč měly více pramennou konstrukci je z důvodu nutnosti ekonomičtější a efektivnější dodávky římské armády v dobách Tetrarchie (Dautova-Ruševljan 2009, 57). Co se týče vývoje, či inspirace pro tyto nové přilby, tak nakonec sám Klumbach (1973) píše, že vzor těchto přileb a celkové vlády viděli Římané na východě, konkrétně u Sásánovců, kteří byli na vzestupu (Klumbach 1973, 51-83). Ostatně toto podporuje i James (1986), který však tuto myšlenku rozšiřuje a přisoudil zhroucení předchozích typů přileb ekonomice a poklesu síly měny, což se událo v době krize v rámci III. století (Travis 2014, 54). Celkově se předpokládá, že východ měl ve III. století větší vliv na Římské impérium a to nejen v rámci armády, ale také v rámci politického zřízení, kdy tyto posilující východní vlivy mohli mít rozhodující vliv na obecný souhlas, že přilby ze Sásánovské říše mohly být vhodné pro nový typ – verzi hřebenových přileb (Miks 2008, 5). Nejbližší archeologické

nálezy, které zároveň slouží jako důkazy pro vývoj těchto přileb, jsou z lokality Dura Europos, kde je jasně doložen kontakt mezi Římany a Sásánovci. Nález oné přilby může sloužit jako prototyp hřebenových přileb (*Miks 2008*, 5). Otázku původu a vzniku hřebenových přileb si přiblížíme v následující podkapitole.

4.1. Otázky původu a vzniku

Otázka původu a vzniku pro pozdní přilby římské armády, které se nyní nazývají hřebenové je poměrně složitá, protože jak bylo řečeno – není zde mnoho archeologických lokalit, které by dokládaly přechod mezi císařskými přilbami a přilbami hřebenovými. Tuhle otázku by mohla částečně vyřešit lokalita Dura Europos v dnešní Sýrii. **Dura Europos** je jedna z nejdůležitějších lokalit pro poznání vývoje pozdně římských přileb a to hlavně kvůli mnoha objevům, které zde byly učiněny francouzsko-americkou expedicí, kdy objevy se výrazně týkají hlavně pozoruhodně dobře zachovaného vojenského vybavení (*James 1986*, 107). Díky podmínkám v podobě suchých pouští se velice dobře zachoval organický materiál v podobě štítů, brnění, zbraní a jedná se tedy o bezkonkurenční poklad pro vojensky zaměřeného archeologa (*James 1986*, 107). Jedinou nevýhodou této lokality je fakt, že nebyla nikdy plně publikována a k dispozici je jen předběžná studie z počátku 60. let od Donalda Wrighta (*James 1986*, 107). Část nálezů je tak v umělecké univerzitě v Yalu, některé jsou v muzeu zbraní Johna W. Higginsa a zbytek je v Damašku (*James 1986*, 109). Proč je tato lokalita důležitá pro tuto práci, je z důvodu, že většina nálezů spočívá, nejen v rámci velikosti, rozmanitosti a stavu zachovalosti, v tom, že se jedná doposud o jedinou významnou skupinu římských zbraní z celé východní části říše (*James 1986*, 109). Co je však ještě důležitější, je fakt, že zbraně zde nalezené podléhají tomu, že byly prokazatelně zakonzervovány během perského obléhání, které zničilo celé město a od té doby se tam poté nikdo neusídlil, a tedy se jedná o lokalitu, která byla nenarušena minimálně od roku 256-7 (*James 1986*, 109). Dura Europos byla jedna z nejdůležitějších předstunutých základů Římského impéria, která byla napadena a zničena Peršany pod Šápúrem I. kolem roku 256-257, kdy po zničení posádky se toto místo zakonzervovalo a bylo objeveno, až v roce 1918 (*James 1986*, 120). Díky tomu se

vytvořil bohatý archeologický materiál – převážně římský, protože se zde jednalo o poraženou stranu (Travis 2014, 73-74). Toto nám tedy dává spolehlivý obraz zbraní, které používala minimálně jedna římská posádka a přináší to tak další informace o vojenském vybavení armády ve druhé polovině III. století (James 1986, 109). Nejdůležitějším nálezem pro tuto práci, je však nález železné přilby, kdy právě ona je nejspíše chybějícím článkem – prototypem, který jasně stanoví vývoj pozdních římských přileb a přináší tak důkaz o vývoji konstrukce v rámci ovlivnění zahraničí (James 1986, 109). K tomuto faktu se přiklání i více autorů, tedy že nové hřebenové přilby byly z části ovlivněny nejspíše východem, konkrétně sásánovskými vzory (Travis 2014, 54).

Všechny nálezy hřebenových přileb jsou datovány do IV. či do počátku V. století, ovšem po nálezu přilby z Dura Europos, který nejspíš byl prototypem pro hřebenové přilby a datuje se už do století III. (Travis 2014, 73-74). Tento typ patří nejspíše k vojsku sásánovské Persie, ale přesto vykazuje mnoho podobných rysů, jako mají přilby hřebenové – kdy je možné, že právě tato přilba – či pro tehdejší dobu přilby byly oním prototypem a chybějícím článkem ve vývoji římských přileb (Travis 2014, 73-74). Přilba z Dura Europos byla nalezena v blízkosti těla, které vykazovalo známky, že se jednalo o útočníka, který byl zasažen obráncem, a tedy by se jednalo o výzbroj Perské říše (James 1986, 121). Většina dalšího materiálu pocházela ze zřícené věže, kde byli římscí obránci poraženi v podzemní bitvě, nejspíše aby zabránili podkopání věže, což se jim nakonec stejně nepodařilo – kdy jedno tělo bylo nalezeno odděleně od těch, které byly označeny za římské – a nejspíše patřilo právě útočníkovi (Travis 2014, 73-74). To dokládají i další nálezy v podobě zbroje a meče, které nebyly římské. Přilba nalezena opodál je s ní spojena, protože se nepodobá žádné jiné, které tam byla nelezena a nejspíše pochází z oblasti Mezopotámie, či Afghánistánu (Travis 2014, 73-74). Je to jediný příklad přilby, který je jasně datovaný do třetího století a právě tento typ mohl být jedním z prototypů pro pozdní římské přilby. Úzké vztahy mezi přilbou nalezenou v Dura Europos a římskými hřebenovými přilbami jsou okamžitě zřejmé (James 1986, 128).

Nález z Dura Europos je vyroben výhradně ze železa, ve dvou jednoduchých kusů kalot / půlkách spojených hřebenovým pásem nýty, kdy zároveň měla nosní ochranu, která přecházela do simulace obočí ve tvaru T (*James 1986*, 128). Tato struktura je v podstatě totožná z konstrukčních přileb z Berkasova, kdy poté složitější typy z Deurne / Berkasova a jednodušší typy z Augst / Intercisa lze považovat za varianty, které pocházejí z prototypu Dura Europos (*James 1986*, 128). To i díky datování nálezu potvrzuje fakt, že pozdní římské hřebenové přilby byly Perského, nebo přinejmenším orientálního původu (*James 1986*, 128). Východní vzor pro zavedení do římské armády by skutečně mohl odpovídat, zvláště v rámci oné konstrukce a vzhledem k hranici mezi oběma říšemi (*Fischer 2012*, 157). Dokonce se podobné typy objevují i na mincích Peršanů z dřívějšího období, konkrétně u Vologaese VI. (191-208), což by jasně dokazovalo, kde se Římané pro své přilby inspirovali (*Dautova-Ruševljan 2009*, 19). Tomu mohly napomoci i časté války se Sásánovskou říší koncem III. a počátkem IV. století, stejně jako nutnost mobilních a dobře vybavených jednotek, mohlo mít za následek nábor orientálních řemeslníků, kteří vyráběli zbraně dle vlastních znalostí a dle nich i nákladově efektivnější na čas výroby (*James 1986*). Tuto myšlenku potvrzuje i Velika Dautova-Ruševljan (2009) a já s tím, po prostudovaném materiálu, souhlasím také. Zřizování státních dílen za Diokleciána a Konstantina, které se z velké části nacházejí na východě, měly nejspíše zásadní význam pro postupné přijetí formy, která byla dříve zcela cizí technologii výroby římských přileb (*Dautova-Ruševljan 2009*, 20). Dle mého názoru se skutečně Dioklecián inspiroval na východě a nabral zdejší řemeslníky, kteří začali vytvářet nový typ přileb ve velkém, aby pokryli poptávku v rámci římské armády.

Ačkoliv samotná přilba z Dura Europos byla částečně rozdrčena – což mohl být jeden z důvodů, proč tam byla zanechána – zůstává nepoškozeno 80-90%, díky čemuž můžeme odhadnout její původní tvar (*Travis 2014*, 74-75). Jak již bylo řečeno, helma byla železná, silná asi 4 mm, dvojitě konstrukce, kde dvě poloviny byly nýtované, spojené k sobě „hřebenem“ o tloušťce 3-4 mm a šířce 30 mm (*Travis 2014*, 74-75). Samotný železný pás byl samozřejmě tvarován na proporce samotné přilby, která byla vyšší, než jsou ty římské – kdy byla tvarována do písmena V na vrcholu a celkově je přilba více protažena vzhůru, což je jasný znak sásánovských přileb (*Travis 2014*, 74-75). Na vrcholu přilby byl připevněn pomocí nýtů hrot o délce 51 mm (*Travis 2014*, 74-

75). Přilba měla zepředu zpevnění v oblasti obočí a je možné, že původně měla tato přilba nánosník ve tvaru T, který se však nedochoval, kdy byl připevněn opět pomocí nýtů (Travis 2014, 74-75). Jediné co chybělo, byl zátylník, který byl zde nejspíše nahrazen železnými kroužky – kroužkovou zbrojí.

Hřebenové přilby však nejsou jediné, které mají problémovou otázku vzniku. Dalším typem jsou tzv. Spangenhelme – neboli žebrované přilby, které se začínají objevovat ve století III. Vzniká tak otázka, jaký vztah měly římské hřebenové přilby k těm žebrovaným – konkrétně k Spangenhelmu z Egypta. Na začátku se řešil vztah složitosti výroby žebrovaných přileb, které měly napomoci pochopit vztah mezi nimi a přilbami hřebenovými, kdy se počítalo, že žebrované mají být pokročilejší než nejčastější přilby typu Deurne / Berkasovo, které patří mezi nejkomplicovanější (James 1986, 128). Ovšem toto bylo zamítnuto z důvodu toho, že typ Dunapentele / Intercisa, s datací do V. století, je mnohem jednodušší konstrukce a tedy je předpoklad, že nastala jistá degenerace v rámci výroby a do toho žebrované přilby nemohou patřit (James 1986, 128). Je tedy mnohem pravděpodobnější, že v průběhu IV. století bylo současně používáno více typů přileb, včetně těch žebrovaných (James 1986, 128). Tomu napovídá i jasný fakt, že na ikonografických vyobrazeních se žebrované přilby objevují už v II. století, konkrétně na Trajánově sloupu, kde jsou zastoupeni Syřané, které na sobě – pro danou dobu – mají neobvyklé přilby, velice nápadně podobné těm žebrovaným (James 1986, 129). Bohužel tento fakt je archeologicky nezjistitelný, protože pro toto neexistují žádné nálezy, může však toto naznačovat, že existovala tradice využívání žebrovaných přileb (*Spangenhelm*) na východě už o sto let dříve než bylo původně myšleno a pokud by tomu tak skutečně bylo, tak by to byl jediný typ přilby, který přežil z předchozích století (James 1986, 129). Dalším důkazem může být využití těchto žebrovaných přileb mezi barbary, kteří jsou též vyobrazováni na Trajánově sloupu a dá se tedy předpokládat, že byl využíván národy severně od Dunajské hranice (James 1986, 129). Nakonec i samotná ikonografie zachycuje sarmatskou jízdu, která používá velice podobné přilby, jako jsou ty žebrované – s lícnicemi bez zátylníku (James 1986, 129). Bohužel pro toto neexistuje archeologický důkaz. Jisté je však to, že Spangenhelme - tedy žebrované přilby se využívaly pro pomocné jednotky v římské

armádě už v II. století a nejspíše byl původně využíván hlavně podunajskými jednotkami (*James 1986*, 129). Důkaz pro pozdější využití této přilby, která nemá chránič krku a je lehce odlišné konstrukce, pochází z oblouku Galeria v Soluni, kde je jasně vyobrazena velmi podobná žebrovaná přilba té, která se našla v Deir el-Medina a používala se nejspíše pro část jezdeckva (*James 1986*, 129). Nová syntéza vývoje římských přileb ukazuje, že „tradiční“ imperiální přilby pěchoty a jezdeckva byly v druhé polovině III. století přemístěny do prozatím neznámého, ale velkého stupně Spangenhelme – žebrovaných přileb (*James 1986*, 131). Je pravděpodobné, že typy přileb, které se našly v Egyptě (Deir el-Medina) a které jsou zároveň zobrazovány na vítězném oblouku císaře Galeria, jsou nejspíš jedním z dominantních typů právě v tomto období a nejspíše v období Tetrarchie (*James 1986*, 131). Tyto dvě přilby z Deir el-Medina jsou též odlišné konstrukce – jejich složení je z několika vertikálních pásů železa připevněných ke kruhům, kdy se jedná o přední a zadní hřeben (*James 1986*, 113). Od toho se odvozuje jejich název. Je pravděpodobné, že žebrované přilby se v jistém ohledu vyvinuly z imperiálních přileb a to za přispění dříve známých typů (*James 1986*, 131). Ovšem i pro toto platí, že tento typ přileb byl už v této době, přinejmenším částečně, nahrazován bipartijními hřebenovými přilbami, což nám dokládají i samotné archeologické artefakty (*James 1986*, 131). Ty se poté rozšiřují a to do takové míry, že je to jediný typ přileb používaný po celý zbytek IV. století, kdy tento typ byl s největší pravděpodobností inspirován východem a tedy byl persko-sásánovského původu (*James 1986*, 131).

Není vůbec zřejmé proč se, tak náhle opustil rozvinutý systém výroby předchozích imperiálních přileb, kdy jsou nahrazovány přilbami žebrovanými a poté již několikrát zmíněnými přilbami hřebenovými. Klumbach (1973) v tom vidí celkovou inspiraci a orientaci na východ, kdy i šaty císařů, úředníků a státních hodnostářů vykazují velmi podobné prvky jako Sásánovská říše a je tedy pravděpodobné, že celá Římská říše se takto nechala inspirovat a to nejen v armádě (*James 1986*, 131). Opravdu se však jednalo nejspíše o inspiraci, kdy Klumbach (1973) počítá s tím, že perské prototypy byly využity Římem pro vývoj vlastních přileb, kdy právě tento nový typ byl uplatňován hlavně za vlády Konstantina I. (*James 1986*, 114).

Abychom pochopili původ hřebenových přileb, tak se musíme podívat na tři oblasti/zóny, kde se vyráběly všechny přilby ve III. století. První oblastí je jednoznačně Parthie, či její nástupce v podobě Sásánovské říše, z níž jsou archeologické důkazy včetně materiálu z Dury Europos (*James 1986*, 116). Druhým místem je samotné Římské impérium, kdy v rámci jeho zbrojního průmyslu došlo v pozdním třetím století ke změnám, které zde již byly nastíněny (*James 1986*, 117). Nakonec jsou barbarské národy na severních hranicích Římské říše, které s vyspělejším sousedem často přicházeli do kontaktu – nyní jsou na mysli Sarmaté, či Gótové, protože pro západní barbary neexistuje archeologický důkaz, že by helmy podobného typu byly u nich využívány (*James 1986*, 117). Nicméně Sarmaté a Góti, kteří se usadili severně od Dunaje, měli své vlastní tradice výroby přileb a je dost pravděpodobné, že i tyto přilby mohly mít vliv na vývoj pozdních římských přileb (*James 1986*, 117). A je i možné, že právě od Sarmatů přišel typ žebrované přilby. I když jednou z lokalit výroby přileb je Sásánovská Persie, tak hledání přesvědčivých perských prototypů bylo brzděno nedostatkem spolehlivě datovaných archeologických objevů, kdy pro toto období neexistují ani dobré vyobrazení v rámci ikonografie (*James 1986*, 117). Více k tomuto v kapitole 6. U Římanů není zase přesně známo období, kdy se ještě používaly přilby typu Weisenau a Niederbieber a následné přechod a jejich nahrazení hřebenovými přilbami v rámci reformy císaře Diokleciána, případně Konstantina (*Fischer 2012*, 158). Co úplně mezi přilbami mizí je rozdělení pro pěchotu a jízdu, tyto nové typy přileb už nemají žádné rozdíly pro dané typy jednotek (*Fischer 2012*, 158). Datovat vznik těchto přileb je velice těžké, ale obecně se předpokládá dle nálezů přilby v Deurne, že se hřebenové přilby začaly nasazovat v armádě už ve IV. století, konkrétně v třetím desetiletí (*Dautova-Ruševljan 2009*, 20). Tedy stejně jako u imperiálního typu přilby, který byl ovlivněn z helénského, italského, či galského designu, jsou i tyto přilby ovlivněny národy od Dunaje a Persie, kdy pokud budeme brát, že žebrované přilby přišly od Dunaje – či se v oblasti Dunaje vyvinuly – a hřebenové přišly z oblasti Eufratu, tak na tom mohly mít podíl i nomádské národy ze Střední Asie, které ovlivňovaly právě Perské přilby (*James 1986*, 134).

V otázce výroby jsou dřívější typy přileb vyrobené z jednoho kusu železa s integrovanou ochranou krku – neboli zátylníkem – zcela zavrženy (*James 1986*, 132). Jednoduché části hřebenových, či žebrovaných přileb by mohly být vyrobeny relativně levně a to ještě nekvalifikovanými a nezkušenými kováři díky čemuž je dosažena masová výroba těchto přileb (*James 1986*, 132), což mohlo vyhovovat státním podnikům, které potřebovaly vybavení pro armádu. A pokud skutečně porovnáme přilby z pozdní antiky s těmi dřívějšími, tak nutně musíme dojít k názoru, že úpadek v rámci kovářského umění prostě musel nastat. V rámci svého prostudování dostupných materiálů, následující porovnání dřívějších a pozdních nálezů musím připustit, že úpadek je zřejmý. Dokonce totiž i ty nejlepší kousky, které se povedlo archeologicky nalézt, totiž neodpovídají standardům konstrukce v II. století a nejde jen o to, že mají zcela odlišný design (*James 1986*, 132). Jednoduše muselo dojít k poklesu výrobních standardů, spojené s poklesem zbrojního průmyslu ve III. století (*James 1986*, 132), což je dle mého názoru jen další důsledek krize, která říší postilha. Dříve se mohly o dodávky zbroje a zbraní starat menší průmysl, který mohl fungovat na klasickém podnikání, což jistě pro mnohé malé podnikatele mohlo být dle mého názoru výhodné, protože poskytovali něco, co stát vojákům nedodával. Díky tomu se vyráběly jemné přilby po celé II. století a mohlo to tímto stylem fungovat ještě na počátku století III. (*James 1986*, 132). Předpokládá se, že jednotliví menší řemeslníci, či soukromé společnosti, dodávali vojákům lepší zbraně – či měli dokonce vícenásobné objednávky pro celou legii, mnohdy i skrze oficiální úřad v každé provincii (*James 1986*, 132). Jednoduše šlo o obchod, kdy na tom tyto soukromé, či menší podniky vydělávaly a dodávaly lepší zboží na trhu. To umožňovalo zaplatit zbrojířům slušnou cenu za dobrou práci, kdy oni zase peníze vydávali za kvalitní surovinu, placení daní a podobně (*James 1986*, 132). Řemeslníci tedy byli závislí na dodávkách pro armádu a na stabilní měnu státu, pro který pracovali – v tomto případě tedy pro Římské impérium (*Travis 2014*, 54). Kopals ražby mincí, které známe z poloviny III. století, by tento systém dodávek jistě ochromil a to by se nutně muselo projevit ve výbavě armády (*James 1986*, 132), což se jistě muselo dle mého názoru projevit i na žoldu, přestože armáda ve III. století měla rozhodující slovo. Vojáci by si totiž díky tomu nemohli dovolit nakupovat zbraně, zatímco zbrojíři by chudli (nebylo by co prodávat – nebyla by nakupující strana) a nemohli by tak nakupovat lepší suroviny (*James 1986*, 132). Operační systém

průmyslu, který trval několik století, by se zhroutil (*Travis 2014, 54*). A právě říše by na toto mohla zareagovat zřízením státních podniků – tedy zbrojních závodů, které se skutečně začínají objevovat během vlády Tetrarchie (*James 1986, 132*). Je dokonce znám případ, kdy říše nemohla zaplatit dodávky zbraní a navrhla, že zbraně bude vyměňovat za příděly – což opět mohlo vést jen k tomu, že se soukromý podnik stal státním a to díky oné závislosti bez které by nepřežil (*James 1986, 132*). Tento proces nejspíše zakončil Dioklecián, který nechal zřídit pravidelná místa výroby zbraní – řekněme továrny, které strategicky rozmístil po celé říši, aby je mohl lépe kontrolovat a zamezil tak dalším problémům těchto zbrojních dodávek (*James 1986, 132*). Zdá se, že císaři v této době stáli spíše o kvantitativní výrobu místo té kvalitní, která byla známa dříve (*James 1986, 132*). Dávalo by dle mého názoru smysl, protože na konci krize se armáda stala hlavním nástrojem a její počty se navýšily.

Tito „noví“ zbrojíři nejspíše pracovali na měsíční kvóty, které museli splnit a díky tomu je také konstrukce hřebenových přileb lépe vysvětlitelná v rámci její jednoduchosti (*James 1986, 133*). Staré typy římských přileb přestaly být vyráběny díky zhroucení starého průmyslu ve III. století a byly takto nahrazeny, protože stát, který podporuje zbrojíře ze svého, chtěl přirozeně levné a funkční přilby rychlé výroby (*James 1986, 133*). Dioklecián, který reorganizoval armádu a založil nové zbrojní továrny, byl pravděpodobně tedy zodpovědný za zavedení nových bipartitních hřebenových přileb ve velkém měřítku. Dříve se počítalo, že tyto přilby byly zavedeny, až za císaře Konstantina, ale to se nyní zdá nepravděpodobné, protože, jak dokazují nálezy z Berkasova, tak nejspíš tento typ přileb byl zaběhnut už v armádě císaře Licinia někdy okolo roku 314 (*James 1986, 133*). Důvod této změny může být poměrně jednoduše vysvětlen, protože dle archeologických nálezů, co máme k dispozici, to nejspíše vypadá, že vládcům měli zájem o co největší jednoduchost, a proto byly všechny části přilby vyžadující vysokou míru dovedností v rámci výroby odstraněny (*James 1986, 131*). Též zcela zmizely závěsky, obtížné kování či nějaká výzdoba a podobně, které z nového typu učinila vhodný typ pro rychlou a hromadnou výrobu pro méně kvalifikovanou pracovní sílu (*James 1986, 133*). Nelze však plně spojit vznik nových zbrojních továren se zavedením nového typu přileb, který z toho vzešel, ale spíše se Řím nechal inspirovat východem, kde ona motivace byla spíše z důvodu praktičnosti, kde už toto bylo zavedeno a očividně to fungovalo (*James 1986, 133*). Persko-

sásánovské prototypy splňovaly požadavek na jednoduchost výroby, ale zároveň by Řím nikdy zcela nepřevzal stejnou přilbu a tedy byly přepracovány tak, aby splňovaly římské standardy ochrany nositele (*James 1986*, 133). Kupříkladu přidáním ochrany krku – zátylníku, nebo přidání dalšího zpevnění ochrany nosu, což mohl být vliv jak od Dunaje (nomádů), tak z Persie, kdy tato ochrana byla vně a ne uvnitř přilby (*James 1986*, 133). V rámci konkrétních míst výroby byly potvrzeny místa v Konstantinopoli a Antiochii, kde vyráběla část těchto přileb a to během druhé poloviny IV. století (*Dautova-Ruševljan 2009*, 56). Řemeslníci se nejspíše rekrutovali ze všech koutů světa a právě jejich původ mohl ovlivnit i následnou konstrukci přileb.

4.2. Základní klasifikace přileb pro IV. a V. století

Ve IV. a V. století existují celkem tři typy přileb, které rozlišujeme do hlavních skupin. Dva hlavní jsou v rámci typologie dnes už víceméně jasné, ten poslední je otázkou, kdy své zařazení má, ale chybějí mu další nálezy. V rámci skupin se přilby rozděluje na hřebenové (anglicky *Ridge helme*, německy *Kammhelme*) a žebrované (německy *Spangenhelm*), kdy zde se začne tím prvním zmíněným.

Hřebenové přilby se rozděluje na dva základní typy, na lehčí a těžší kategorii, kdy všechny známé příklady hřebenových přileb pochází z IV. nebo V. století (*Travis 2014*, 55-56). Prvním typem je těžší varianta přilby – **Deurne / Berkasovo** (obr. 5) – přiřazován na základě specifických vlastností jízdy (*Miks 2008*, 11). Můžeme v tomto typu odlišit dvě varianty provedení, kdy jeden typ má výřez pro uši, což není tak u tohoto typu časté a na druhý, který tento výřez nemá, ale zato je opatřen obvodovým zesílením, které dodává dostatečnou stabilitu konstrukce přilby (*Miks 2008*, 11). Nejcharakterističtější znakem tohoto typu je výrazná ochrana nosu – nánosník, který ještě více zpevňuje celkovou přilbu (*Miks 2008*, 12). Tento nový prvek výbavy přilby neznali ani jezdecké jednotky z dřívějších století (*Fischer 2012*, 159). Uchycení nánosníku bylo pomocí nýtů (*Miks 2014*, 36). Typ přileb Deurne / Berkasovo nejspíše sloužily jako vybavení pro jezdecké jednotky, nebo pro jednotky, které byly lépe vyzbrojeny (*Fischer 2012*, 158). Dále je oddělitelný zátylník (obr. 6), který je vyroben

zvlášť a připevňován pomocí kožených pásků / řemínků, což dává nositeli větší flexibilitu na úkor obrany (Fischer 2012, 158). Lícnice jsou různého typu a jsou relativně úzké a širší. Některé jsou plné, jiné mají zase otvor pro uši (Fischer 2012, 158). Celkově však jsou mnohem větší a podstatně zakrývají téměř celý obličej (Dixon – Southern 1996, 93). Stejně jako u zátylníku, tak zde jsou lícnice upevněny pomocí kožených popruhů a spon různého provedení (Dixon – Southern 1996, 94) – (obr. 7).

Důvodem proč se ujal tento název, souvisí právě s lokalitami zmíněné v názvu, které daly označení těmto typům přileb (Dautova-Ruševljan 2009, 16-17). Přilba z **Deurne** (Nizozemsko) byla nalezena v roce 1910 v rašeliništi (obr. 8), kdy se díky tomu dobře dochovala a máme tedy doklad bohatě zdobené přilby, které má podobné rozměry jako přilba z Berkasova (Travis 2014, 67-68). Železo sice zkorodovalo, ale pozlacení a postříbření zůstalo na vnějším obložení, kdy se tato přilba skládá ze dvou částí kaloty, dvě lícnice, centrální spoj v podobě hřebene, zátylník, nánosník, nýty, horizontální pásy, které zakrývají malou mezeru v bodě připevnění na tváři (Travis 2014, 67-68). Kromě tohoto artefaktu bylo na lokalitě Deurne v bažinách nalezeno několik dalších artefaktů (Miks 2014, 32). Jako vždy byly lícnice i zátylník připojeny pomocí koženými popruhy, nýtovaným zvnitřku přilby (Travis 2014, 68-69). Na lokalitě **Berkasovo** (Maďarsko) bylo doloženo několik složitějších typů hřebenových přileb (obr. 9), které byly s lokalitou Deurne téměř totožné a tyto dvě lokality tedy daly za vznik novou skupinu a typ přileb (Miks 2014, 32). Tyto přilby složitější konstrukce měly více částí, luxusní nátěr a většinou byly zdobeny, což dokládá fakt, že se mohlo jednat o výzbroj pro lepší jednotky (Dautova-Ruševljan 2009, 16-17). Jejich tloušťka dosahovala zhruba 3mm a byly sestaveny z několika částí: dvě části kaloty, hřeben, obruč, lícnice, zátylník a nánosník ve tvaru T (Dautova-Ruševljan 2009, 17, 61). Často měly též ještě zpevnění v přidavných destičkách pod kalotou přilby, kde přechází kalota s lícnicemi (Dautova-Ruševljan 2009, 17). Na řemínkách a sponách byl též uchycen zátylník, který byl upevněn zevnitř přilby, aby nemohl být přeseknut (Travis 2014, 64). Široké lícnice jsou upevněny pomocí otvorů v přilbě, kde se nacházely kožené řemínky, které to takto držely pohromadě – kdy zároveň pro toto nejsou přesné důkazy, protože organický materiál se málokdy dochová (Miks 2014, 126). Zátylník byl 150 mm silný.

Lícnice i zátylník však mnohdy nemusely sedět přímo ke kalotě, protože díky koženému zavěšení / připevnění to nebylo ani nutné, přesto se u typu Deurne / Berkasovo setkáváme s nálezy, které k sobě více patří a to z důvodu toho, že tato skupina byla určena pro lepší vojenské jednotky (*Miks 2014*, 158). Celkově je tedy typ Deurne / Berkasovo těžší a složitější konstrukce, než tomu je u typu Dunapentele / Intercisa, dokonce mají i mnohdy komplikovanější ozdobu a celkově se předpokládá, že tyto přilby byly určeny pro jezdecké a lépe vyzbrojené a vycvičené jednotky v armádě (*Fischer 2012*, 159).

Druhý typ hřebenových přileb je lehčí varianta **Dunapentele / Intercisa** (obr. 5) a kromě lehčího provedení jsou i jednoduššího tvaru a jsou často spojovány s pěchotou (*Miks 2008*, 8). Jsou také složeny ze dvou nezávislých kusů železa – podobně jako typ Deurne / Berkasovo, kdy se objevuje výřez pro uši v dolní části přilby, které pokračují do lícnic, které jsou vysoké a úzké (*Miks 2008*, 8). Samotný hřeben je někdy protažený, vysoký a na přední straně zvětšený (*Miks 2008*, 8). Tyto přilby se celkově považují za horší variantu, která nejspíše nebyla tolik upravována a to už od výroby a pravděpodobně byly části individuálně kované a až posléze byly upravovány do potřebného tvaru (*Dautova-Ruševljan 2009*, 57-58). Dunapentele / Intercisa, která se přisuzuje spíše pěchotním jednotkám lehčí výbavy (*Fischer 2012*, 158). Technické řešení těchto přileb je též odlišené od předchozí doby, helma a zátylník je každý vyráběn z jednoho kusu a samotná kalota přilby má též dva kusy, které se poté spojí hřebene – což je nýtovaný pás, který slouží jak jako spoj, tak jako zpevnění přilby samotné (*Fischer 2012*, 158). Na samotném hřebeni je většinou ještě místo pro různé odznaky odkazující na hodnost (*Fischer 2012*, 158), a v rámci hřebene je to na první pohled jediné společné pojítka s lepší variantou Deurne / Berkasovo. Nánosník typ Dunapentele / Intercisa vůbec nemá a přilba tak je široce otevřena (*Miks 2008*, 12). Lícnice tohoto typu jsou v některých případech připevněny přímo ke kalotě v podobě vnějších kloubových pantů, což může být jediný pozůstatek po předchozím typu přileb (*Miks 2008*, 14). Typ přileb Dunapentele / Intercisa má celkem čtyři varianty – podle lokalit, tvaru a výzdoby (obr. 11).

Název Dunapentele / Intercisa pochází od stejnojmenné lokality, kde se našlo minimálně patnáct, až dvacet artefaktů těchto přileb, kdy nakonec určily celkový název

pro tento typ přileb (*Miks 2014*, 32). Tyto přilby z maďarské lokality **Intercisa** (obr. 12) byly nalezeny v dílně (obr. 10) pozdní antiky (*Dautova-Ruševljan 2009*, 16). Vždy se výhradně jednalo o vojenské tábory (*Thomas 1971*, 12). To samé platí pro lokalitu **Dunapentele** (Dunaújváros – Maďarsko) – (obr. 13), kde v roce 1909 byly též podobné artefakty (*Thomas 1971*, 13). Další nálezy těchto přileb byly objeveny v Augst, Worms, Augsburgu, Trevíru (Německo), což jsou stejné typy, ale jedná se o jednu ze čtyř variant (*Klumbach 1973*, 111-117). Navzdory různým variantám měly přilby tohoto typu spoustu společných rysů, kdy jsou složeny ze dvou kompozitních konstrukcí, které jsou spojeny zúženým hřebenem, který chránil přilbu - od předu do zadu (*Travis 2014*, 57). Zátýlník typ Dunapentele / Intercisa byl silný průměrně 95 až 125 mm (*Miks 2014*, 150). Lícnice (pokud nebyly připevněny ke kalotě přímo pomocí kování) byly poměrně úzké a přecházejí k ochraně uší (*Fischer 2012*, 159), kdy ke kalotě byly připevněny pomocí plátěných nebo kožených řemínků, popruhů nebo šňůrek a nejspíše vycházely z podšívky samotné přilby, kdy tyto helmy nesou i řadu otvorů, které sloužily právě k tomuto uchycení (*Travis 2014*, 57). Nýtové přípojky v helmě nejspíše sloužily i pro uchycení podšívky přilby, která sloužila k ochraně před drsností přilby, jestli však byla k helmě připojena přímo, či ji bylo možné oddělat je otázkou – protože se většinou podšívka sestávala z organického materiálu, který rychle podléhá rozpadu, a tedy tyto informace nemáme a existují pouze dohady (*Miks 2014*, 35). Pravděpodobně byla podšívka upevněna přímo v přilbě, kde by pevně držela a neomezovala nositele v boji, či mu nijak nevadila v očích, což by při uvolněné podšívce mohl být problém (*Miks 2014*, 35). Tloušťka přileb je také otázkou, protože stejně jako předchozí typy, tak i helmy v pozdní antice byly vyráběny ze železa a to má sklony ke korozi a tedy dle toho je téměř nemožné odhadnout správnou tloušťku přileb – kdy se v dnešní době odhaduje skrze laboratorní měření, které se provedlo na přilbách nalezených v Budapešti, Německu a Burgh Castlu. Tyto přilby byly zhruba 1,2 až 1,5 mm silné, což je zdravý odhad (*Miks 2014*, 37). Dřívější odhady z nálezů z Budapešti, které přisuzovaly původní tloušťku k 5 mm, byly zavrženy (*Miks 2014*, 37).

Poslední skupinou přileb, která se objevuje ve stejném období, jako přilby hřebenové jsou přilby žebrované (tzv. **Spangenhelm**). Tyto přilby se skládají z vícedílné kaloty a jsou vidět už ve II. století na Trajánově sloupu, kde je nosí pomocné jednotky v podobě syrských lučištníků, ale hlavně jsou také vyobrazeny na vítězném

oblouku císaře Galeria (297-311), kde je nosí římscí jezdci (*Dixon – Southern 1996, 95*). Pro žebrované přilby máme i archeologické nálezy, konkrétně z lokality **Deir el-Medina** (obr. 14), která se skládala z šesti desek, spojených nýty, které byly ještě zpevněny a překovány kruhovým kotoučem nataženým na vrchol přilby – na ten posléze byl připevněn prstenec, nejspíše pro upevnění ozdobných stuh, nebo pro usnadnění přepravy (*Dixon – Southern 1996, 95*). V přední části také byl většinou připevněn nánosník ve tvaru T s dalším kováním pro lepší ochranu, kdy zátylník i lícnice byly uchyceny pomocí kožených řemíků, stejně jako u typu Deurne / Berkasovo (*Dixon – Southern 1996, 95*). Materiál těchto přileb byl taktéž ze železa. Stejně jako u hřebenových přileb, tak i zde se objevují otvory pro lepší uchycení podšívky (*Dixon – Southern 1996, 95-96*). Žebrované přilby mají nejspíše svůj původ v nomádských kmenech Sarmatů, či Skytů – kdy pro to mluví mnoho archeologických nálezů (*Travis 2014, 75-76*). Ačkoliv se dají vysledovat archeologicky k těmto kmenům, tak mnoho celkových nálezů není a spíše se jedná o menší nálezy, kdy zbytky takové jedné přilby pocházejí z pohřebiště na Nekrasovskaya Stanitsa, kde zůstaly jen boční desky a horní kulatá deska – vše ostatní bylo pryč, ale to co zůstalo, napovídalo, že se dříve jednalo o kuželovitý tvar (*Travis 2014, 75-76*). Též se pro tyto přilby uvažuje, že mohly mít kořeny na východě (*Travis 2014, 75-76*). Tyto přilby však můžeme vidět vyobrazené na Trajánově sloupu, kde je nosí jednotky z pomocné kohorty, konkrétně Syrští lučištníci, kde mají opět kuželovitý tvar a je jasné vidět, že jsou vyrobeny z několika žeber železa směřující nahoru – zajištěné dvěma příčnými pásy (*Travis 2014, 76*). Lícnice nejsou výjimkou. Na Trajánově sloupu jsou však vyobrazeny i přilby samotné – žebrované – bez lícnice či zátylníku (*Travis 2014, 77*). Ve III. a IV. století tento typ můžeme vidět u římských jezdců – katafraktů – konkrétně na Galeriově oblouku, který využíval tyto jednotky jako svou osobní stráž během tažení proti Sásánovcům na východě (*Travis 2014, 78-79*). Tyto přilby jsou o něco jiné, upravené, protože všechny mají nánosník a mohutné lícnice, což poskytovalo lepší ochranu (*Travis 2014, 78-79*). Tak vznikl římský typ žebrovaných přileb (Spangenhelm), společně s jednotkami Katafraktů, které získali na větším počtu právě ve III. a IV. století, hlavně za císaře Galeria (*Travis 2014, 78-79*). Lokalita Deir el-Medina přinesla dvě nedatované žebrované přilby, které jsou často označovány za typy, které vyplňují období mezi II. – VI. stoletím, kdy mají sloužit jako prototyp typu Baldenheim, které se datují pro V. až VI. století (*Travis 2014,*

79-80). Je třeba zde zmínit, že tyto typy přileb byly předmětem mnoha debat, kdy byla snaha spojit tyto přilby s raně byzantskými přilbami typu Baldenheim (Spangenhelme - Žebrované), s nimiž sdílí podobný způsob konstrukce, ale tyto debaty nikdy nevedly k nějakému konkrétnímu řešení (*Dautova-Ruševljan 2009*, 19). Ať už by bylo lákavé brát egyptské žebrované přilby jako předchůdce raně středověkého Baldenheimu, tak mnohem pravděpodobnější je, že tyto přilby vznikla jako inspirace východními národy, ať už z Evropy, či Střední Asie (*James 1986*, 134). Baldenheim byl nejspíš vytvořen římskými zbrojíři pro Ostrogótské království, či si ji dokonce Ostrogóti mohli vyrobit sami (*James 1986*, 134).

Žebrované přilby jsou velice podobné příkladům na Trajánově sloupu a je tedy možné, že jako jediné přežily nástup nových přileb, kdy je zároveň doplnily, kdy by toto mohly potvrdit přilby z Egypta (*Travis 2014*, 84). Jedním z důvodů proč tyto přilby přetrvaly, mohl být fakt, že je používali pomocné jednotky v římské armádě a dokonce se tak v jednu chvíli mohly stát jediným typem, který měl pevné zakořenění, a tedy mohly existovat ještě před nástupem hřebenových přileb, což ostatně dokládá i James (1986) skrze oblouk Galeria, vyobrazení Sarmatů, Skytů a Syrských lučištníků, u nichž se tyto přilby objevují (*Travis 2014*, 84).

Jak hřebenové, tak žebrované přilby mají mnoho společných znaků, kdy ten hlavní je v jejich konstrukci, kdy se skládají z několika nezávisle na sobě vyrobených kusů, kdy hřebenové mají bipartitní konstrukci helmy, dva kusy jsou spojeny hřeben od předu - do zadu přilby (*Travis 2014*, 55-56). Žebrované mají řekněme ještě radikálnější konstrukci, kdy se skládá z několika železných pruhů, které se sbíhají k vrcholu přilby, kde jsou prstencovým kusem upevněny (*Travis 2014*, 55-56). Problém nastává v tom, že většina lokalit je na západě – v oblasti tehdejší Západořímské říše, kde v rámci lokalit zaujímá výsadní pozici Panonie mezi ostatními provinciemi říše, protože většina přileb a následně tedy typů, z pozdní antiky pochází právě odtud (*Thomas 1971*, 11). Klumbach (1973, 51-83) jako první navrhl, že jednodušší přilby typu Dunapentele / Intercisa byly určeny pro pěchotu a těžší a lepší typ Deurne / Berkasovo byl určen pro jízdu. Toto zjednodušení však nelze brát doslova, protože pro jezdce mohlo být výhodnější i první typ přilby, zvláště pokud se jednalo o lehčí typ jízdy. To ostatně

dokládá i mozaika z pátého století Santa Maria Maggiore v Římě, kde jsou vyobrazeny jezdecké jednotky s přilbami typu Dunapentele / Intercisa (*Travis 2014, 55-56*).

Hřebenové přilby jsou také spojeny s přilbou nalezenou v Dura Europos, kdy mají podobnou konstrukci a mohlo by se tak jednat o prototyp, který určil následný vývoj římských přileb, kdy je pravou, že tyto přilby mají mnoho společných znaků. Pokud by tomu tak skutečně bylo, tak složitější typy přileb Deurne / Berkasovo mohou být považovány za první typy, které jsou následně doplněny jednoduššími typy Dunapentele / Intercisa (*Travis 2014, 83*). Orientální původ se snažil hlavně prosadit James (1986), kdy se snažil najít další prototypy přileb, které by podpořili jeho vizi, kterou pojal u helmy z Dury Europos. Přezkoumal skupinu přileb ze severního Íránu, kde byly nalezeny čtyři příklady a poté jeden příklad z Mezopotámie, kdy však všechny příklady pocházely pozdějšího období, V. až VII. století a tedy se nedají označit za prototypy pro římské hřebenové přilby (*Travis 2014, 83*). Ovšem co je jisté, že mají možný společný původ, kdy se opírá hlavně o jejich konstrukci a výrazné části.

4.3. Výzdoba a ikonografie

Pokud jde o zdobení, nebo reprezentaci přileb, tak tento prvek v pozdní antice z větší části zmizel. V době principátu bylo zvykem, že skoro každá přilba měla možnost nasazení chocholu a to hlavně u typu Weisenau, jak to uvádí Robinson (1975) ve své práci. Pozdní antické přilby jsou vyráběny spíše pro efektivní obranu a pro nějaké okrasné prvky nezbylo v této době příliš mnoho místa. Navíc, jak již bylo řečeno, upadla i celková kvalita provedení přileb přímo od výrobců. Přesto se objevují přilby, které jsou na vysoké úrovni v rámci zpracování, zdobení a dekorace. Krásný příkladem je právě přilba z Deurne, nalezená v roce 1910, kdy je vyrobena ze železa, obložená pozlaceným stříbrem (*Feugère 1993, 244*). Celkově typ Deurne / Berkasovo byl obvykle bohatěji zdobený a pravděpodobně byly všechny (výjimku tvoří přilba nalezená v Burgh Castlu) pokryty stříbřením, možná některé i zlaceny, kdy některé mají i stopy po dekoraci, která má imitovat drahé kameny (*James 1986, 112*). Právě třeba

nález z Budapešti (lokalita Berkasovo) měl na sobě zdobení v podobě onyxu, který napodoboval drahé kameny (Thomas 1971, 19). Některé luxusní přilby (například z Berkasova nebo z Budapešti) jsou dodatečně ozdobeny i skleněnými vložkami, kdy je zastoupeno i postříbření, či imitace zlata, které má dodat zářivost (Dautova-Ruševljan 2009, 17-19). Zdobení bylo i v podobě nýtů, či reliéfních motivů (Deurne, Berkasovo) - (Travis 2014, 65). Sklo jako zdobení pocházelo od stepních kmenů, jak dokládá nález z koňského hrobu v Kerči na Krymu (Travis 2014, 65). Co se dekorace týče, tak nálezy napovídají, že se zpravidla jednalo o zlacené obklady z neželezných kovů, či stříbrných plechů (Miks 2008, 7). Díky tomuto zdobení se často uvádí, že se jednalo o důstojnické přilby a v tomto směru to nelze vyloučit (Miks 2008, 8). Pozlacení, či postříbření přileb, které se také objevuje na nálezech z Maďarska a Bulharska, se vrstva odhaduje na 0,02 mm – maximálně na 0,3 mm, kdy se však jedná o individuální zlacení hotových dílů, namísto použití polotovarů s předběžným zlacením (Miks 2014, 37-38). Jednou z nejzdobnějších přileb je nález z Jarku, kdy helma byla pozlacená a měla na sobě i další výzdobné prvky (Dautova-Ruševljan 2009, 98). Je třeba zdůraznit, že stopy postříbření bylo objeveno i na několika přilbách typu Dunapentele / Intercisa, kdy i tyto přilby mohly mít luxusní povlak, který časem vymizel (Dautova-Ruševljan 2009, 16). Zdobení většinou bylo vytlačováno přímo do přilby, kdy se neslo v duchu různých ornamentů a reliéfů (Dautova-Ruševljan 2009, 17).

Též se může objevit značka křížků, což značí větší christianizaci (obr. 15), než tomu bylo dříve (Fischer 2012, 158). To ostatně dokládá i stříbrná mince, na níž je vyobrazen císař Konstantin (obr. 16), kde má na sobě přilbu a též se tam objevuje křížek jako značka nového náboženství (Fischer 2012, 158). Monogram Krista byl v některých případech příležitostně vyzdoben v přední straně přileb, kdy se jednalo o symbol XP, který se začal šířit od doby Konstantina I. a pro příklad byl dokázán na helmách nalezených v Anglii a Itálii (Dautova-Ruševljan 2009, 19). Ale i na východě, kdy ony nálezy budou zmíněny v další kapitole. Navíc tyto malé kousky z přileb jsou i častým archeologickým nálezem, protože se daly snadno ztratit a tedy máme větší procento nálezů (Fischer 2012, 161). Geometrické motivy mají největší zastoupení: hvězdy, tečky, půlměsíce a podobně (obr. 17). Přilby typu Berkasovo, která byla nalezena v Budapešti dokonce vyobrazuje figury v podobě Victorie, Jupitera, lva a podobně (Dautova-Ruševljan 2009, 17). Jako část „výzdoby“ též můžeme považovat nápisy,

kteře se na přilbách objevují a není to nic nenormálního, ale spíše je to běžná věc, kdy ve většině případů můžeme na přilbách najít znaky o vlastnictví (*Dautova-Ruševljan 2009, 86*). Konkrétně u přileb typu Deurne / Berkasovo se objevují tři typy informací – výzdoby: Značky výrobce, jména řemeslníků/řemeslníka, značka majetku, či vojenské jednotky (obr. 18) a ne vždy se jedná o stejné místo, ale většinou je to z vnitřní strany přilby (*Dautova-Ruševljan 2009, 86*). I žebrovaný typ má zdobení. Jedná se o pozlacenou měď, kdy se objevuje i postříbření a všechny žebrované přilby jsou v nápadně podobném designu, což napovídá, že mohlo jít o centralizovanou výrobu (*Dixon – Southern 1996, 96*). Postříbření, či pozlacení přileb mohl být jeden z důvodů, proč se nenašlo více zástupců těchto pozdních přileb, protože mohly být odcizeny nepřitelem, či vykradači a dalšími vlivy. V dobách stěhování národů totiž měly vzácné kovy velkou hodnotu.

V rámci ikonografie máme vyobrazení, které se dají použít pro období pozdní antiky. Jednak je to mince Konstantina I. (obr. 16), který na sobě má již zmíněnou přilbu (*Dautova-Ruševljan 2009, 18*). Poté je to vyobrazení žebrovaných přileb nejprve na Trajánově sloupu z II. století (obr. 19), kde nejspíše patří syrským lučištníkům – tedy patrný vliv z východu – kdy jejich helmy mají kuželovitý tvar, což tehdy byl velice neobvyklý tvar, a je jasně vidět, že jsou vyrobeny z několika žeber železa směřující nahoru – zajištěné dvěma příčnými pásy (*Travis 2014, 76*). Ale hlavně jsou vyobrazeny na vítězném oblouku císaře Galeriana (297-311) v Soluni (obr. 20), kde je nosí římsí jezdci (*Dixon – Southern 1996, 95*). Zde je jasně vyobrazena velmi podobná žebrovaná přilba, která se našla v Deir el-Medina a používala se nejspíše pro část jezdeckva (*James 1986, 129*). Také jsou dva doklady vyobrazení přilby typu Dunapentele / Intercisa a to konkrétně ze Santa Maria Maggiore a hrobu z Gamzigrad, kde je vyobrazen pěšák, který na sobě má pozlacenou přilbu typu Intercisa (*Travis 2014, 57*).

5. Typy přileb ve Východořímské armádě pro IV. a V. století

Typy přileb ve Východořímské armádě byly nejspíše hodně podobné s těmi, které se nacházejí na území Maďarska (Intecisa), Německa (Koblenz), Rakouska (Enns-Lorch) a Nizozemska (Deurne) – a to minimálně do roku 395, kdy došlo k definitivnímu rozdělení říše na dvě poloviny. Do té doby se dá předpokládat, že výbava armády mohla být velice podobná a dle jednoho systému výzbroje. Dá se však předpokládat, vzhledem k tomu, že východní část říše byla vždy bohatší, větší procento typu Deurne / Berkasovo a to i vzhledem k tomu, že ve východní armádě převažovala jízda před pěchotou (Connolly 1998, 254). A právě tento typ byl primárně nejspíše určen jezdcům. Přesto je zarážející, že lokality těchto přileb se nacházejí spíše na Dunajské hranici a nikoliv na východě, kde se římské jednotky nutně musely setkávat s Peršany v podobě Sásánovské říše. Bohužel tedy nemáme nálezy z této části říše (obr. 21). Ve Východořímské říši se také můžeme setkat se skupinou žebrovaných přileb (Spangenhelme), které naopak nikde jinde doloženou lokalitu nemají. Typ Dunapentele / Intercisa doložen na východě téměř vůbec není, ale to, že se nebyly nalezeny žádné artefakty, neznamená, že se tento typ přileb ve výzbroji východní armády neobjevil. Naopak zastoupen zcela jistě musel být, vzhledem k hranici na Dunaji, kterou měli strážit limitaneiští pohraničníci. Na východní hranici se Sásánovskou Persií se také nachází důležitá lokalita Dura Europos, která v této práci byla zmíněna již dříve, ale přilba, která tam byla nalezena, se nedá přisoudit římské armádě, a tedy bude detailněji popsána v kapitole sásánovských přileb. I přesto, že patří v rámci datace do druhé poloviny III. století je ji třeba zmínit, protože se jedná o jeden z možných prototypů pro vývoj hřebenových přileb. Přesto už její lokalita bude vyznačena na mapě nálezů Christiana Mikse (2014, 184).

5.1. Lokality a popis nálezů ve Východořímské říši

Lokalit s nálezy římských přileb pro Východořímskou říši není mnoho (obr. 22). Na rozdíl od bývalé Západořímské říše, kde je nálezů mnoho – a které nakonec určily i typy a skupiny přileb, které zde byly uvedeny, je východní část říše na nálezy skoupá. Jedná se tedy tak o celkem devět nálezů, které jsou jisté datací a zároveň patří do vymezeného prostoru této práce. K této části je i vypracovaná detailnější mapa, kde budou všechny nálezy jasně zavedeny přímo v území Východořímské říše, kdy jsou takto převzaty z mapy Christiana Mikse (2014, 184). Lokality jsou abecedně seřazeny.

Lokalita Bělehrad

Obrázková příloha č. 23

Tento fragment přilby typu Deurne / Berkasovo, konkrétně hřebenu z pozlaceného bronzu byl nalezen při archeologickém výzkumu v římském táboru (*Dautova-Ruševljan 2009, 22*). Hřeben má v sobě otvory pro nýty, kterými byl uchycen ke zbytku přilby a vzhledem k jeho tvaru a rozměrům se zařazuje do výše zmíněného typu (*Miks 2014, 231*). Využití pozlaceného bronzu jako výzdoby ukazuje, že tato přilba mohla patřit výše postavenému důstojníkovi, či lepším vojenským jednotkám – zvláště díky otvorům přímo uprostřed hřebenu, což mohlo sloužit jako uchycení pro nějaký vojenský odznak (*Miks 2014, 231*).

Lokalita Concesti

Obrázková příloha č. 24

Tato přilba je jedním z nejznámějších zástupců typu Deurne / Berkasovo. Přilba s železnou deskou, která je pokryta pozlacenými stříbrnými listy – doplněno zdobením v podobě tepání (*Dautova-Ruševljan 2009, 23*), kdy kalota je sestavena ze šesti segmentů a patří do varianty 1 podle Ch. Mikse (*2014, 33, 223-225*). Tato přilba byla nalezena jako hrobový nález (*Dautova-Ruševljan 2009, 23*). Přilba se skládá z celé kaloty typu Deurne / Berkasovo – varianta 1, kdy hřeben samotný je mírně zvýšen (*Miks 2014, 223-225*). K ní patří i obě dochované lícnice klasického tvaru pro tento typ přileb. Zátylník ani nánosník se u této přilby nedochoval, či nenalezl. Z vnitřní strany je přilba křížově spojena (*Miks 2014, 223-225*). Místo nálezu je poněkud zvláštní, pokud vezmeme v potaz dálku od hranic říše a předpokládá se, že tato přilba mohla být buďto ukořistěna barbary, či byla dána jako dar nějakému místnímu vládci.

Lokalita Ghor el-Haditha

Obrázková příloha č. 25

Fragment vrchní části přilby – vrchní kaloty se středovým hřebenem, kdy lícnice, zátylník ani nánosník se nedochovaly a tedy je velice problémové zařadit tuto přilbu k nějakému konkrétnímu typu (*Miks 2014, 211*). Jisté je to, že patří do skupiny hřebenových přileb a pravděpodobně se jedná o typ Dunapentele / Intercisa, ale bez dalších částí této přilby, či kontextu je to nemožné přesně určit. Tato přilba byla nalezena jako náhodný nález (*Miks 2014, 211*).

Lokalita Kostolac

Obrázková příloha č. 26

Fragment Kristova monogramu s klasickým vyobrazením písmen XP, nalezen jako náhodný nález v Kostolacu, dnešní Srbsko. Předpokládá se, že tato výzdoba odpovídala přilbám typu Deurne / Berkasovo (*Miks 2014*, 94, 277). Fragment je železný s otvorem pro nýt, který nejspíše držel tuto výzdobu v přední části přilby – nejspíše na vyvýšeném hřebenu. Místo s monogramem je kruhově uzavřeno a zároveň rozšířeno (*Miks 2014*, 277). Nejspíše byl umístěn v přední části přilby (obr. 27).

Lokalita Krivina

Obrázková příloha č. 28

Nálezy z lokality Krivina v dnešním Bulharsku jsou jedním z těch lepších v rámci dochování i velikosti v prostoru bývalé Východořímské říše. Pocházejí odtud fragmenty lícnic a kalot z typu Deurne / Berkasovo a poté dokonce i jedna celá přilba stejného typu (*Miks 2014*, 190-195). Přilba má celou kalotu s vyšším hřebenem, obě lícnice a dokonce i zátylník, kdy vše je v dobrém stavu v rámci zachovalosti (*Miks 2014*, 190-195). Další přilba byla nalezena rozložena, se dvěma kusy kaloty, levou lícnicí a zátylníkem, kdy hřeben je poškozen a rozdělen na dva kusy (*Miks 2014*, 190-195). Vše bylo nalezeno v prostoru římského tábora. Fragmenty jsou železné.

Lokalita Manastir

Obrázková příloha č. 29

Fragment Kristova monogram s klasickým vyobrazením písmen XP, nalezen jako náhodný nález v Manastiru, dnešní Srbsko (*Miks 2014, 277*). Stejně jako u lokality Kostolac se mohlo jednat výzdobu, která odpovídala přilbám typu Deurne / Berkasovo (*Miks 2014, 94,277*), ale zcela přesně to určit je nemožné. Jedná se o náhodný nález.

Lokalita Rtkovo

Obrázková příloha č. 30

Železný fragment zátylníku, pravděpodobně přilby typu Deurne / Berkasovo, kdy i zde je nemožné určit, o jaký typ se přesně jednalo (*Miks 2014, 239*). Zátylník byl značně zkorodovaný a byl nalezen v prostoru římského vojenského tábora (*Miks 2014, 239*).

Lokalita Rutevec-Cicina

Obrázková příloha č. 31

Fragment Kristova monogram s klasickým vyobrazením písmen XP, nalezen jako náhodný nález na lokalitě Rutevec-Cicina, dnešní Srbsko (*Miks 2014, 277*). Stejně jako u lokality Kostolac (Srbsko) a Manastir (Srbsko) se mohlo jednat výzdobu, která odpovídala přilbám typu Deurne / Berkasovo (*Miks 2014, 94,277*), ale zcela přesně to určit je nemožné. Zde už vůbec ne, protože velikostně je to malý kruh s oním monogramem. Jedná se o náhodný nález.

Lokalita Telita

Obrázková příloha č. 32

Na lokalitě Telita v dnešním Rumunsku byla nalezena zhruba dvacet fragmentů přilby typu Deurne / Berkasovo a dále několik kusů kaloty stejného typu (*Miks 2014, 226-227*). Předně se jedná o vrchní / přední části kaloty, kde je zachován i nánosník, který hodně napomohl právě určení typu těchto nálezů (*Miks 2014, 226-227*). Kromě toho se na fragmentech dochovalo, že přilba měla výřez pro uši, což není u těžšího typu Deurne / Berkasovo běžné (*Miks 2014, 226-227*). K němu posléze patřily části, které mohly být nasazeny do tohoto prostoru a přilba tak mohla být přímo uzavřena (*Miks 2014, 226-227*). To tento nález dělá výjimečným ve smyslu celkového nálezů, ale také v tom, že tato přilba mohla být určena i pro pěchotní jednotky. Nález pochází z římského vojenského tábora.

Lokalita Deir el-Medina

Obrázková příloha č. 14

Na lokalitě Deir el-Medina v Egyptě (Der el-Medineh) byly nalezeny dvě přilby typu žebrovaných přileb, kdy hlavně první nález je klasickým zástupcem žebrovaného typu, který je chronologicky vymezen pro IV. století - pro další století chybí chronologický kontext, ale zároveň je tento typ řazen k raně středověkým žebrovaným přilbám typu Baldenheim, které se rozmohly v celé západní Evropě (*Fischer 2012, 160*). Přestože k tomu nejsou žádné další důkazy. Nejspíše tomu tak není, ale naopak tento typ patří do století IV., možná dokonce III., kdy vznikl sám o sobě sásánovskými a barbarskými vlivy z východu. První příklad přilby z Deir el-Medina je tvořen šesti deskami, které jsou spojeny nýty do pásma, které je spojeno kruhovým kotoučem, či deskou, která je připevněna na vrcholu přilby – kdy k tomuto vrcholu je připevněn i prstenec (*Travis 2014, 80-81*). Přilba má též nánosník, který je připevněn z vnější strany

přilby v klasickém tvaru písmena T (*Travis 2014*, 80-81). Nakonec přilba disponuje zátylníkem a líčnicemi Berkasovského typu (*Travis 2014*, 80-81).

Druhá z těchto přileb byla údajně zakoupena, kdy byla nalezena na hlavně mumie, kdy ale není jisté, do jakého století patří (*Travis 2014*, 81-82). Byla tvořena čtyřmi deskami, které byly nýty připevněny do čtyř pásů, kdy opět toto bylo zakončeno na vrcholu přilby, stejně jako u první přilby (*Travis 2014*, 81-82). Tato přilba měla však úzké líčnice, zavěšené na přilbě, otvory pro připevnění podšívky – kdy neměla zátylník a nánosník (*Travis 2014*, 81-82). I dnes jsou obě tyto přilby sporné v rámci datování, kdy nejspíš patří do století III. a mají nejspíše podunajský původ, kdy ale také mohly být upraveny dle sásánovského vzoru přileb.

5.2. Klasifikace přileb k tehdejším vojenským jednotkám

Římské vojenské jednotky z pozdního období Římské říše jsem v této práci již jednou uvedl skrze dílo *Notitia Dignitatum*. Bylo též zmíněno, že jednotky *limitanei* měly prostou výbavu, kdy naopak *comitatenses* měly výbavu lepší a to v rámci jejich postavení, či zařazení. V rámci archeologických artefaktů můžete tedy přiřadit některé přilby přímo vojenským útvarům. Samozřejmě se to bude týkat výhradě lokalit Východořímské říše. Pokud začneme přilbou z lokality **Concesti** (Rumunsko), tak vzhledem k jejímu provedení, které bylo popsáno výše je dost pravděpodobné, že tento typ přilby mohl patřit jednotkám *comitatenses*, *protectores domestici*, či *palatini*. Tyto jednotky byly velice dobře udržovány v rámci výbavy a je tedy dle mého názoru pravděpodobné, že císař chce mít svou stráž na vysoké úrovni i co se vybavení týče. Nález z lokality **Ghor el-Haditha** (Jordánsko) naopak mohl sloužit obyčejnému vojákovi z řad *limitanei*, kdy i samotné místo je blízko hranic a tedy by to taktéž mohlo odpovídat. Přilby a fragmenty z lokalit **Krivina** (Bulharsko) a **Telita** (Rumunsko) nejspíše patří jednotkám *comitatenses*, které sloužily jako záloha a zároveň to byli lepší vojáci říše a jim se většinou dostávalo vybavení – stejně jako mohou patřit vojenským jezdcům z řad *promoti*. Žebrované přilby z **Deir el-Medina** (Egypt) mohou sloužit, jak

pro pěší jednotky comitatenses a limitanei, tak i pro těžké jezdce v podobě katafraktů – ostatně jak je znázorněno na vítězném oblouku císaře Galeriana (*Dixon – Southern 1996, 95*). Tento typ však lze zařadit i pro pomocné jednotky z řad federátů – tedy i střeleckých jednotek v podobě sagittarii. Všechny ostatní nálezy jsou neprůkazné v rámci jejich roztržitosti a neúplnosti. Přesto alespoň tento základ rozdělení v rámci nálezů je lepší, než kdybychom neměli informace žádné.

6. Charakteristika sásánovských přileb

Sásánovské přilby jsou z části stále neznámé v rámci toho, že neexistuje ani v dnešních dnech mnoho nálezů, které by odpovídaly IV. až V. století. Výzkum sásánovských zbraní a zbrojí je velmi skromný a není mnoho nálezů, které byly pro toto období nalezeny a správně datovány (*Skupniewicz 2007, 9*). To platí dvakrát pro helmy, které by pro toto období byly nalezeny a stále tak zůstávají veškeré artefakty pro toto období velice vzácné. První kovové přilby, které máme k dispozici, byly z mědi a bronzu, kdy většina přileb nalezená z Blízkého východu byla nejspíše vyrobena z jediného kusu v obvykle kuželovitém, nebo téměř v kónickém tvaru – kdy k nim posléze byly připojovány další kusy v podobě lícnic (*Grancsay 1963, 256*). Bronz byl nakonec nahrazen železem, které bylo pro ochranu vhodnější, jelikož je tvrdší a probíhalo tak všude ve světě. Tam ovšem nastal problém v tom, že železo nešlo tak dobře tvarovat jako bronz a bylo tedy třeba přistoupit k jiné výrobě, kdy řešením nakonec bylo použití několika kusů, které se spojily k sobě pomocí kování a zároveň dalším železným rámem, který mohl být zakončen koženým upevněním (*Grancsay 1963, 256*). Zda k upevnění sloužily i kožené řemeny není jisté, protože se nic takového nenašlo / nedochovalo (*Grancsay 1963, 256*). Tyto přilby však mohly sloužit jako prototyp pro Sásánovské přilby v pozdějších stoletích, hlavně v VI. až VII. Při vytváření své kultury se Sásánovci vrátili do starších dob a to se nevyhnulo ani armádě, kdy vysoký – téměř kuželovitý tvar přilby byl pro tuto říši typický po mnoho staletí (*Grancsay 1963, 255*). Tvar byl pravděpodobně odvozen od tvaru kónického tvaru kůže nebo látky, který se dodnes nosí v některých oblastech Asie (*Grancsay 1963, 255*). Vlivy do sásánovské armády jsou časté, zvláště v rámci nomádských kmenů (*Skupniewicz 2007, 9*). Vývoj přileb je u sásánovců přinejmenším neznámý, kdy se předpokládá, že začali vyrábět přilby, které kopírovaly tvar hlavy a byly protažené vzhůru, s odkazem na plstěné pokrývky hlavy typické pro nomádské kmeny (*Skupniewicz 2007, 9*). Je dost pravděpodobné, že železné přilby byly určeny jen pro jezdce, kteří si je mohli dovolit zaplatit, kdy pro obyčejného vojáka byly příliš nákladné a místo železných tedy mohli nosit pouze polstrované, kožené, či prošívané (*Grancsay 1963, 255*). Vysoké, úzké přilby jsou nejcharakterističtější znakem sásánovské armády – převážně jezdců (*Skupniewicz 2007, 11*). Sásánovské přilby se často označují jako *lamelové* a k upevnění částí, jako byly lícnice, slouží drátky a nýty, které nahradily

méně kvalitní a hlavně trvanlivé kožené řemínky (*Grancsay 1963, 256*). Celkově bylo nalezeno velmi málo těchto kusů, celkem čtyři, ale všechny byly vyrobeny stejným způsobem, přičemž trojúhelníkové železné části přilby jsou upevněny do křížového tvaru pomocí kovových pásů (*Grancsay 1963, 256*). Měď, či bronz z dřívějších dob se ve IV. století poté používaly jen jako doplněk na okrasu přileb, protože jejich měkkost jistě neměla téměř žádný vliv na ochranu nositele (*Grancsay 1963, 258*). Výzdoba nemusela též být nutně železná, ale mohla být i z tkaniny. Většina stop sásánovských přileb pochází paradoxně od jejich nepřátel v podobě Římské říše, neboť Římané bojující proti východu se časem přizpůsobili svým protivníkům, kdy tedy přijali některé jejich vybavení (*Grancsay 1963, 258*). Respektive nejprve jejich pomocné jednotky, či žoldáci. To dokládá nakonec i vyobrazení na sloupu císaře Trajána, kde jsou vidět Syrské jednotky s východním typem přileb a na vítězném oblouku císaře Galeria, kde jsou vidět jasné východní vlivy v jeho osobní gardě (*Grancsay 1963, 258-259*). Je otázkou jestli to byl přímo vliv ze Sásánovské Persie, či od Sarmatů, kdy může být obojí pravda. Žebrované přilby (Spangenhelm) barbarů, které se ve velkém dostaly do Evropy při stěhování národů, dokazují přímou inspiraci u modelů Blízkého východu, kdy svůj název mají dle svého složení (*Grancsay 1963, 261*). Podobně nakonec jsou složeny i přilby sásánovské. Sice jsou konstruovány poněkud jinak a výsledný tvar je také odlišný, ale na první pohled je jasné, že mají mnoho znaků společných (obr. 33). Kupříkladu jsou na vrcholu zpevněny prstencem železa (*Grancsay 1963, 261*). Většina žebrovaných přileb je nýtovaná a je třeba upozornit na typ Baldenheim, který je sice hojně v Evropě zastoupen, ale je nejspíše z pozdní doby a nemá s těmito přilbami nic společného (*Grancsay 1963, 261*). Spíše mají více společných znaků s přilbami nalezenými v Egyptě z lokality Deir el-Medina.

Většina nalezených přileb ze sásánovského období je již poměrně dobře známa, kdy většina z nich sdílela jeden typ konstrukce – tedy křížový typ (*Kubík 2017, 195*). Tato konstrukce se jednoznačně vyvíjela z koncepce složených přileb, kde se dvě poloviny přilby spojily hlavním pásem – hřebenem (obr. 34), který byl upevněn od přední části dozadu helmy (*Kubík 2017, 195*). V křížové přilbě byla každá polovina rozdělena do dvou kusů – držených pásem, který sám byl složen z jednoho nebo dvou kusů (*Kubík 2017, 195*). Toto byl fakt, který přiměl rozlišit tyto přilby do samostatných typů (*Kubík 2017, 195*). Problém je však v tom, že většina těchto přileb pochází ze

soukromých sbírek a nemáme k nim žádný další archeologický kontext (*Kubík 2017, 195*). Samozřejmě i pro toto existují výjimky jako je kupříkladu nález z Dura Eurpos, kdy se vyskytuje přilba složeného typu, kdy pro zjednodušení jsou tyto přilby označeny za *lamelové* a římské za *hřebenové*. Hlavní charakteristika v typech sásánovských přileb je rozdíl v tom, že lamelové přilby se skládají z desek stejného tvaru, spojené k sobě pomocí kožených řemíků, či nýtů (*Kubík 2017, 196*). Kubík (2017) rozlišuje dva základní typy sásánovských přileb, kdy jeden směřuje na východ a druhý na západ, kdy jeho lamelové přilby jsou zastoupeny hlavně na východě a druhá skupina je typická spíše pro západní Asii. Nás zajímá právě ten západní typ, který přicházel do kontaktu s Východořímskou říší, kdy přesto tento typ mohly ovlivňovat i východní typy, a také nomádi během svých přesunů (*Kubík 2017, 196*).

6.1. Historické souvislosti

Sásánovská Persie je říší, co nahrazuje předchozí Parthskou říší, kterou navíc vojensky svrhla (obr. 35). Sásánovci sami sebe viděli jako dědice Darea III., který byl poražen Alexandrem Velikým, a posléze na tomto místě byla založena Seleukovská říše, která nakonec v Persii a Mezopotámii byla svržena a nahrazena vládou Parthů, bývalými kočovníky ze Střední Asie (*Grancsay 1963, 255*). Tak když Ardashir – zakladatel Sásánovské říše – porazil v roce 226 Artabana IV., posledního krále Parthie, zdědil nejen starověké perské tradice, ale i stopy po helénské kultuře, kterou po sobě zanechala Seleukovská říše, a také vlivy Parthů (*Grancsay 1963, 255*). Všechny tyto vlivy se spojily a vytvořily jednu z největších civilizací na východě. Hlavním městem se stal Ctesiphon, který leží nedaleko dnešního Bagdádu (*Nicolle 1996, 10*). V čele sásánovské společnosti byl Král králů, který měl hlavní moc (*Wilcox 1986, 24*). Další v pořadí byla knížata neboli šlechta, které za složený vazalský slib zůstávaly její tituly (*Wilcox 1986, 24*). Jednalo se o takzvané satrapie, které sice byly vázány přísahou ke Králi králů, kdy musely dodat armádu, ale jinak měly mnohdy své zákony a vládce (*Wilcox 1986, 24*). Pod šlechtici potom bylo sedm velkých klanů, které měly velký vliv na trůn a to takový, že stály za úpadkem Parthské říše a tedy si na tyto klany dávali sásánovští vládci obzvlášť velký pozor a umísťovali je na hranici říše, kdy se tak snažili

omezit jejich moc (*Wilcox 1986, 24*). Sásánovská společnost byla velice složitá, kdy částečně byla tvořena mnoha nomádskými kmeny, které žily v říši a které měly vlastní kmenovou organizaci, zvláště zde bylo zastoupeno mnoho Parthských klanů z bývalé říše, kterou vystřídali právě Sásánovci (*Nicolle 1996, 10*). Ekonomika Sásánovské Persie byla založena na zemědělství, odkud se vybírali daně. Říše měla pokročilé bankovníctví, spravedlivě se rozdělovalo zboží a zvláště obchod byl energetický a hojně zastoupený (*Wilcox 1986, 24*).

Ovšem hlavní silou v říši byli dominantní šlechtici – tedy šlechtické rody, kteří často zastávali pozici guvernérů a suverénů v různých částech říše (*Nicolle 1996, 10*). Síla šlechticů během Sásánovské říše rostla alarmující rychlostí, kdy k jejímu konci bylo jejich postavení tak silné, že král na nich byl naprosto závislý a to jak vojensky, tak finančně (*Wilcox 1986, 24*). Život tedy byl dobrý pouze pro vysokou šlechtu a obyčejní lidé v říši museli pracovat jen pro ně, kdy ještě byli většinou vojensky hlídání, aby nedocházelo k jejich vzpourám (*Wilcox 1986, 24*). V rámci archeologie to má však tu výhodu, že bohatá šlechta po sobě zanechala oslňující bohatství a architektonické vyobrazení (*Wilcox 1986, 24*).

Pokud jde o armádu, tak ta během prvních tří století měla v čele jednoho vrchního velitele, který byl navíc v dědičném úřadu (*Wilcox 1986, 24*). Vojenské záležitosti také byly v rukou malé skupiny královských poradců, na které dohlížel tentýž velitel (*Nicolle 1996, 10*). Sásánovská armáda byla rozdělena na sbory, které poté byly rozděleny na divize a ty posléze rozčleněny do brigád (*Wilcox 1986, 25*). Jednalo se tak nejspíše o feudální styl vojenství (*James 1986, 123*). Vojenský systém si Sásánovská říše vzala od svých předchůdců v podobě Parthie a základ tedy tvořila těžká, obrněná jízda, kterou poskytovala aristokracie - která tvořila elitu armády (*Nicolle 1996, 10*). Dále byla zastoupena lehká jízda střelců, kterou dodávala nižší šlechta, kdy toto nakonec bylo zakončeno nomádskými žoldáky (*Wilcox 1986, 25*). Střední šlechtická vrstva převážně žila na svých vlastních menších statcích, a právě oni poskytovali státu největší počet jízdy – páteř sásánovské armády (*Nicolle 1996, 10*). Královská armáda se ve IV. století skládala pouze z jednoho tisíce profesionálních těžkých jezdců, kdy zbytek armády doplňovala vyšší a nižší šlechta, která své brance brala ze svých statků a ze svých družin, které si platila (*Nicolle 1996, 14*). Kromě jízdy se udržovaly pravidelné

jednotky lučištníků, jezdců bez zbroje, kdy toto bylo zakončeno pěchotou, která byla rekrutována z místních rolníků, kteří mnohdy neměli dobré vybavení – pokud vůbec – a měli velice pochybnou vojenskou spolehlivost (*Nicolle 1996, 14*). Většina pěchoty byla opravdu na nízké úrovni a moc se s ní v boji nepočítalo, kdy byla nasazena buď do zadního voje, nebo na místa, kde měla zachytit nepřátelské jezdce a převážně se jednalo o špatně vyzbrojené vojáky s nízkou morálkou, a když nebyli využíváni jako kopiníci, tak se starali o věci kolem tábora (*Wilcox 1986, 25*). Pěchota s vyšší kvalitou byla mezi lučištníky a také z řad arménských vojáků, kteří byli vysoce ceněni pro svou kvalitu v rámci těžké i lehké pěchoty (*Wilcox 1986, 25*). Sásánovská armáda byla také velice dobrá v obléhání (*Leriche 1993, 83*), což se ukázalo i na lokalitě Dura Europos. Hranice byly střeženy koloniemi vojenských klanů, kde se lidé v dané oblasti usadili a zároveň sloužili jako prvním štítem proti každé případné invazi, dokud se do boje nepustila hlavní armáda (*Wilcox 1986, 25*). V armádě se často objevovali i sloni, kteří byli Indického typu – tedy nesli na sobě vojáky i střelce (*Wilcox 1986, 25*). Primárním místem armády byla nepochybně oblast dnešního Íránu, kde žilo mnoho šlechticů a dalších, kteří tvořili základ Sásánovské armády (*Wilcox 1986, 25*).

Konkrétní názvy jednotek nejsou známy, až na pár výjimek. Ammianus Marcellinus uvádí, že během IV. století byla sásánovská těžká jízda od hlavy, až k patě oděna do železné zbroje v podobě tlustého plátování, kdy zde existoval kloub pro přizpůsobení končetin (*Wilcox 1986, 25*). Obranu hlavy tvořila silná přilba, která pokrývala téměř celý obličej. Peršané byli všeobecně bráni za výborné zbrojíře a po celá staletí byli uznáváni po celé Asii jako hlavní zbrojíři (*Wilcox 1986, 26*). Zde právě vznikl termín *cataphract* a *clinbanari* jako označení pro těžké jezdce (*Wilcox 1986, 26*). Těžcí jezdci se dle označení *cataphract* objevují už v Parthské armádě (*Bivar 1972, 274*).

Hlavními vojenskými oblastmi byly už zpočátku vlády Sásánovců Arménie, část dnešní Sýrie a Irák – pokud budeme brát ty směrem k Východořímské říši (*Nicolle 1996, 12*). V průběhu V. století proběhla v sásánovské armádě reforma, pravděpodobně z důvodu porážek od Hunů a dalších kočovných národů, kdy nový typ armády poté bránil říši více než století (*Nicolle 1996, 14*). Je dost pravděpodobné, že během této reformy se do výzbroje vrátil ve větším měřítku luk a to právě s příchodem Hunů do

Evropy, kdy docházelo ke kontaktu v Íránu - mezi Sásánovskou říší a Huny a tedy se dalo očekávat toto přizpůsobení (*Bivar 1972, 282*). Mezi roky 200 – 350 totiž úloha jízdních střelců v perské armádě klesá, což může souviset s nástupem Sásánovců k moci, protože oni nebyli tak obeznámeni s jízdními střeleckými jednotkami, ale spíše se soustředili na klasickou jízdu bez luků (*Bivar 1972, 278-279*). Reforma se týkala i velení, kdy výsledkem byl jeden vrchní velitel a 4 velitelé pod ním, zvaní *Spahbadam*, kteří byli umístěni do čtyř světových stran (*Nicolle 1996, 51*).

Co se kontaktů s Římany týče, tak Římané se s předchůdci Sásánovů – Parthy setkali v bitvě u Nibisis roku 217, kde císař Macrinus utrpěl děsivou porážku z rukou Parthů a jejich katafraktů (*Elton 1996, 105-107*). Nejspíše od této porážky se Římané začali více zajímat o tyto východní jednotky. Další strašlivou ránu Římu uštědřil Šápúr I. (240-272), když porazil císaře Valeriána – na téměř samém místě, kde byl poražen Crassus. Dalším kontaktem mezi oběma říšemi může být i tažení císaře Caruse, který v roce 283 krátce okupoval Ctesiphon, hlavní město Sásánovců (*Bivar 1972, 280*), jakožto i vojenská výprava císaře Juliana, který během tažení v roce 363 zemřel. Po všech těchto střetech a bitvě u Adrianopole se ukázalo, že síla pěchotních armád v podobě legií už není tou silou, kterou bývala dříve, a po tomto masakru se Řím začal definitivně zaměřovat na jízdu, což bylo i z důvodu toho, že měl na východě mocného soka, který se zaměřoval výhradně na těžké jízdní jednotky (*Bivar 1972, 273*).

6.2. Typy přileb v sásánovské armádě a jejich lokality

Název pro typ přileb v sásánovské armádě ve IV. a V. století je poměrně složité vytvořit. Většina nynějších badatelů se přiklání k označení lamelové přilby, které se posléze rozdělují na menší podskupiny v rámci svého nálezu. Podle nynějších nálezů, které spadají do tohoto období, by se daly přilby rozdělit na dvě skupiny (jedna se nachází na území dnešního Íránu, druhá v prostoru bývalé Mezopotámie), kdy pro IV. a V. století máme pouze několik kusů přileb, které odpovídají v rámci datování. Hledání přesvědčivých perských prototypů je poměrně problematické (zvláště pro případné porovnání s přilbami římskými), protože je to brzděno právě datováním archeologických nálezů, které jsou minimálně sporné a zároveň chybí jakákoliv dobrá vyobrazení, která by tomuto datování mohla napomoci (*James 1986*, 117). Několik nálezů sásánovských přileb je sice známo, ale nelze zcela jistě prokázat, do jakého století patří – zvláště tedy do toho staršího (*James 1986*, 117). Co je však jisté, že většina těchto artefaktů mají složené kaloty helmy, mají přední i zadní zpevňovací pás a na rozdíl od římských přileb jsou všechny vysoké – vytáhlé do kuželovitého tvaru (*James 1986*, 117). Lícnice a zátylník u většiny nálezů chybí, ale všechny artefakty nesou stopy otvorů u okraje přilby, které by mohly být považovány za místo pro připojení chybějících lícnic – či pro nějaké další obložení (*James 1986*, 117).

Jak již bylo řečeno, existují dvě regionální seskupení, kdy jedno se soustředí na severní Írán a druhá na Mezopotámii (obr. 36). Severská Íránská skupina se skládá ze čtyř přileb s bronzovými železnými destičkami, částečně pokryto stříbřením a zdobenými charakteristickým vzorem peří, což je klasický sásánovský motiv (*James 1986*, 117).

Z druhé skupiny je jediným bezpečným příkladem přilba z chrámu Ishar v **Nineveh**, což je lokalita severně od dnešního Bagdádu, ale i zde je problém v rámci datování a hlavně kontextu (*James 1986*, 117-118).

Přilba je železná a skládá se z podélného proužku a dvou postranních bronzových pásů, kdy desky, které vyplňují kostru přilby, jsou železné (*James 1986*, 118). Strukturálně jsou tedy totožné se severní Íránskou skupinou, kdy jediné co chybí

je postříbření. Další artefakty pro tuto skupinu jsou dvě přilby, také údajně nalezené na lokalitě Nineveh, které jsou nyní v držení Britského muzea (*James 1986*, 118). Obě mají postranní obložení a bronzový hřeben. U jednoho typu jsou evidentní hluboké výřezy v oblasti obočí, které jsou doplněny i malými otvory a nejspíše se jednalo o místo, kde byl původně zavěšen nánosník jako je tomu u římského typu Deurne / Berkasovo (*James 1986*, 118). Všechny další nalezené artefakty jsou buďto datovány do pozdních století, či u nich nemůžeme s jistotou říct, že jsou sásánovské a posléze už vůbec ne, že patří do III. století a jedná se tedy o ony prototypy římských hřebenových přileb. Existuje sice mnoho náznaků, jako například spojovací hřeben a podobná konstrukce přileb, které ukazují podobnost s pozdními římskými přilbami, ale s jistotou nelze tyto přilby označit za ony prototypy (*James 1986*, 118). V tomto směru nám ani nepomáhá ikonografie z dřívějších dob, zvláště z dob Parthské říše, kdy by byly alespoň naznačeny dřívější přilby (*James 1986*, 118).

Lokalita Dura Europos

Obrázková příloha č. 37

I když je přilba nalezená v Dura Europos datována do století III., tak je třeba ji zde zmínit, protože se jedná o jediný kus, který dokládá možný prototyp sásánovských přileb pro pozdní římské přilby. V rámci toho je uvedena, až zde, protože s největší pravděpodobností patřila útočnickovi – v tomto případě sásánovskému vojákovi (obr. 38). Přilba byla nalezena pod zřícenou věží, která se na své místo dostala ještě během obléhání, které zničilo toto místo v polovině III. století a s největší pravděpodobností, dle polohy těla, patřila útočnickovi – tedy Sásánovskému Peršanovi (*James 1986*, 120). Přilba je tedy pravděpodobně perského původu (*James 1986*, 121), a i když byla částečně rozdrčena – což mohl být jeden z důvodů, proč tam byla zanechána – zůstává přibližně nepoškozeno 80-90%, díky čemuž můžeme odhadnout její původní tvar (*Travis 2014*, 74-75), přestože byla značně oxidována (*James 1986*, 123). Artefakt je železný, složené konstrukce ze dvou stejných polovin, které pasují k sobě, ale nejsou přímo spojeny – spojení zajišťuje hřebenový pás, který vše drží od obočí až po vrchol

přilby a posléze krk (*James 1986*, 123). Posledních pár centimetrů na zadní straně chybí. Nález je velice odlišný od ostatních typů, které byly do té doby kdy nalezeny, i na této lokalitě (*Travis 2014*, 74-75). I zde byly nalezeny římské přilby, ale ty jsou klasického imperiálního typu. Celkové rozměry přilby jsou dobře známy, na výšku má 250 mm, na délku 255 mm a na šířku 160 mm, kdy obvod je mezi 660-680 mm (*James 1986*, 123). Tloušťka železa je obtížně měřitelná kvůli poškozenému stavu, ale odhaduje se, že to bylo okolo 4 mm, možná o něco více na okraji (*James 1986*, 124). Hřebenový pás měl přibližně 30 mm na šířku a 3-4 mm na tloušťku, při nálezů měla přilba hmotnost 4,15 kg (*James 1986*, 124). Důvodem poničení je přilba nyní delší a užší než byla původně. Nýty jsou připevněny v 65 mm odstupech (*James 1986*, 125). Na vrcholu přilby byl připevněn pomocí nýtů tupý válcovitý hrot – velký 51 mm s tloušťkou 5-6 mm, který míří směrem vzhůru a nejspíše se jednalo o místo, kde byl uchycen chochol (*James 1986*, 125). Problém je, že se nedochovala spodní část přilby a tedy nelze říci, jestli měla zátylník, či nikoliv (*James 1986*, 126). I čelní oblast byla silně poškozena, ale dochoval se náznak vykrojení v přední části přilby v úrovni obočí – tedy nad očima nositele – je tedy možné, že přilba měla dříve nánosník ve tvaru písmene T (*Nicolle 1996*, 66), který byl držen nýty (*James 1986*, 126). Je pravděpodobné, že přilba měla otvory pro tkaninu nebo případně koženou podšívku, kdy hloubka přilby ukazuje, že nějaké takové vyplnění bylo nezbytné, aby zajistilo, že přilba sedí na hlavě správně a nepadá nositeli do očí (*James 1986*, 127). Samotné místo je hotový poklad pro archeologii, protože místo už posléze nebylo nikdo osídleno a tedy se zakonzervovalo v čase (*James 1986*, 120). Přilba pocházela nejspíše z jiné oblasti, než je dnešní Irák, Mezopotámie nebo Afghánistán.

Lokalita Cheragh Ali Tepe

Obrázková příloha č. 39

Přilba nalezena na lokalitě Cheragh Ali Tepe, jihozápadně od Kaspického moře (severní Írán) byla jednodušší konstrukce a vysoce zdobená (*Nicolle 1996, 66*). Přilba má klasický kuželovitý tvar, který je typický pro sásánovskou armádu (*Grancsay 1963, 255*). Přilba nemá lícnice, nánosník ani zátylník, který je typický pro římské hřebenové přilby, nebo pro přilbu nalezenou na lokalitě Dura Europos. Drahý kov je umístěn v přední části přilby (*Nicolle 1996, 66*). Tento typ mohl být hojně rozšířen hlavně mezi jezdeckými jednotkami, kdy není vyloučeno ani používání z řad lepší pěchoty. Na tomto místě je několik hrobů sásánovských vládců (*Grancsay 1963, 255*). Nalezena v hrobě.

Lokalita Nineveh

Obrázková příloha č. 40

Dva nálezy přileb z této lokality, kdy první (B) je ve tvaru ve tvaru Parthské čapky a nejspíše byla nošena obyčejnými vojáky (*Nicolle 1996, 66*). Zachovaná v poměrně dobrém stavu s klasickým kulatým tvarem (*Nicolle 1996, 66*). Při pohledu ze strany má špičatý obrys, na přední straně je tvořena dvěma základními deskami – zpevněnými kovovým rámem, kdy jeden kus, který je ohnutý přes dvě základní poloviny helmy (*Nicolle 1996, 66*). Přilba nemá na sobě žádné zdobení a je datována do IV. století. Náhodný nález.

Druhý nález (D) pochází z chrámu v Ištaru (stejná lokalita) a je datován do období mezi V. a VII. stoletím. Přilba je složena z železných segmentových částí a pruhů, kdy je zde zastoupen i bronzový pás a nýty s kulovitými hlavičkami (*Nicolle*

1996, 66). Jsou zde stopy po kožené podšívce a překrytí tkaniny na přilbě jako takové (*Grancsay 1963, 258*). Má stejný vytáhlý kuželovitý tvar – typický pro sásánovskou armádu a nejspíše mohla sloužit jezdcům.

Je třeba dodat, že na této lokalitě se našlo více kusů sásánovských přileb a v tomto ohledu se jedná o bohaté archeologické naleziště, ovšem s problémem datování (*Nicolle 1996, 66*). Zde jsou zmíněny jen ty nálezy, které datací odpovídají rozpětí této práce. Všechny ostatní jsou zařazeny od VI-VII. století.

6.3. Výzdoba a ikonografie

Přestože máme několik dobrých ikonografických zobrazení sásánovských jezdců, tak vyobrazení pouze naznačuje možný tvar a neříká popis toho co tam ukázáno a tedy nelze přesně určit, o jaký typ přilby se jedná (*James 1986, 120*). Jisté je to, že sásánovská elita bojovala vždy na koni a snad nejlepší vyobrazení pochází z **Taq-e Bustanu** (obr. 41), kde je zastoupen těžký sásánovský jezdec, který byl nejspíše vytesán v V. století (*Grancsay 1963, 259*). Přilba zde je typická kuželovitá, naznačení úzkých plátů, kdy přilbu tvoří základní kostra a na ní jsou dány úzké pláty (*Skupniewicz 2007, 15-16*). I když zde není vidět žádné další detailnější složení, je zde naznačení pro dodatečnou ochranu. To nám tedy naznačuje, že sásánovské přilby mohly mít i lícnice, které v drtivé většině případů nikdy nenaleznou. Kromě vyobrazení přilby na tomto monumentálním reliéfu je ukázána zbroj – i koně, dlouhé kopí a toulec pro šípy (*Skupniewicz 2007, 11-12*). Lamelové přilby mohly být i částečně vyobrazeny na sloupu císaře Galerius v Soluni – kdy zde můžeme vidět nejspíše i vliv ze strany Sarmatů (*Skupniewicz 2007, 16-17*). Na vyobrazení v **Naqsh-e Rostam** (Nakš-e Rostam) jsou zase reliéfy Sásánovců (obr. 42), které zachycují jezdce na koni v boji – opět s náznakem přileb kuželovitého tvaru (*Bivar 1972, 280-281*).

Vyobrazení pochází také z lokality Dura Europos (obr. 43), kde je na nástěnné malbě zachycen jezdec v plné zbroji (*Skupniewicz 2007, 11*). Ten má na sobě plátovou

zbroj, stejně jako kůň, na kterém jede a v ruce dlouhé kopí, kterým dosáhne ze svého koně a s největší pravděpodobností se jedná o vyobrazení katafraktského jezdce (*Skupniewicz 2007*, 11). Není zde známka po meči nebo další sekundární zbraní (*Nicolle 1996*, 15).

Výzdoba na přilbách mohla být většinou v podobě drahých kamenů, kdy umístění kamenů je na přední straně přilby, což naznačuje spojitost s Taq-e Bustan, kde je zároveň spojitost s výzdobou u přileb římských typu Deurne / Berkasovo (*Kubík 2017*, 205). Taq-e Boston znázorňuje sice přilbu, kde je naznačen i zátylník, ale pro toto nejsou archeologické důkazy, takže toto vyobrazení nebylo možné nijak podpořit (*Kubík 2017*, 206). Na sásánovských přilbách se většinou objevuje perlový vzor (obr. 44), nález z Nineveh (*Kubík 2017*, 206). Zastoupeno je i částečné stříbrné zdobení a objevuje se vzor peří (*James 1986*, 117). Vyobrazení také pochází z mincí, konkrétně z mince Vologase VI. (obr. 45), která sice patří do III. století v rámci datování, ale přesto nám dává další možnou ukázkou sásánovských přileb (*Dautova-Ruševljan 2009*, 20).

6.4. Další výbava

Kromě přileb měla sásánovská armáda ve zbroji plátovou zbroj pro své těžké jezdce zvané katafrakti (*Nicolle 1996*, 13). Kromě toho jistě měla ve výbavě meče, kratší kopí, luky a další tyto zbraně. Sásánovci také převzali část římského válečnictví v podobě balist, beranů, mobilních věží a dalších vojenských obléhacích strojů (*Leriche 1993*, 83). To nám jasně dokazuje lokalita Dura Europos, kde toto bylo použito v neprospěch Římanů, kdy celé město nakonec bylo vypáleno, protože se téměř všude našly stopy ohně (*Leriche 1993*, 83). Zastoupeny též mohly být organické materiály v podobě zbrojí i přileb, které se však do dnešních dní nedochovaly a dá se předpokládat, že tyto horší varianty výzbroje mohla mít právě pýchota, která byla považována – nejspíše i samotnými Sásánovci za špatnou a jen doplňující. Ta mohla mít jen kožené přilby, kopí a velké štíty. Toto vše se však nedá archeologicky zachytit.

7. Charakteristika sarmatských / nomádkých přileb

Přilby Sarmatů / nomádů jsou poměrně vzácné, a když už se některé naleznou, tak obvykle patří elitě (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 22*). První přilby, které byly nalezeny, patří do století před naším letopočtem a většinou se jedná o helénské, etruské, keltské a další, které byly buď kořistí, či obchodním artiklem pro tento kočovný národ (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 22*). Během I. a II. století našeho letopočtu se do popředí dostaly přilby typu **Spangenhelm** (žebrované), kdy jejich část se zcela jistě dostala i do výzbroje Římanů, což dokládá i jejich vyobrazení na Trajánově sloupu, kdy nejspíš tyto přilby byly hlavní dominantní typ nomádkých kmenů (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 22*). Na tomto sloupu je vyobrazena vyztužená přilba, opatřena horizontálními pruhy, kdy k ní byly uchyceny lícnice na ochranu obličeje / čelisti (*Lebedynsky 2001, 189*). Kromě Trajánova sloupu toto dokládají i reliéfy na bosporských náhrobcích, ale chybí archeologické doklady, které by se s nimi daly přímo spojit (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 22*). Tyto přilby jsou nejspíše prototypem pro pozdní římské přilby, kdy část z nich nosí dokonce osobní stráž císaře Galeria, které jsou znázorněny na jeho oblouku (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 24*). Je tedy možné, že první přilby tohoto typu mohly vzejít právě od sarmatských národů (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 40*) – alespoň se s tímto musí počítat do doby, než budou provedeny další archeologické výzkumy a podaří se najít další artefakty. Nedá se zcela jistě říci, že tento typ Římané plně převzali, spíše to byl jeden z možných vzorů a posléze i kombinací s přilbami z východu vznikl onen římský styl Spangenhelm.

Přilba byla vždy pro tyto národy, vedle meče, hodnost bojovníka, či dokonce nějakého šlechtice – nebo elity jako takové. Hroby jsou pro poznání elit velice důležité a u barbarů to platí dvojnásob, protože právě hroby elit většinou nesou lepší materiál, co se artefaktů týče – třeba právě v podobě přileb, nebo mečů (*Steuer 1987, 190*). Šlechtické vojenské hroby formují horní vrstvu všech germánských království, či nomádkých kmenů – protože armáda je v každé době hlavní článek společnosti (*Steuer 1987, 190*). Právě tito muži měli většinou zaplacenou zbroj, zbraně a měli své vlastní pozemky (*Steuer 1987, 190*). Mezi odznaky hodnosti samozřejmě také patří kromě mečů, zbroje a dalších částí i přilby. I když je to jistý odznak hodnosti, tak přilby byly

spíše ochrannou zbrojí, než nějak extra zdobené – samozřejmě i v tomto existují výjimky, kdy u některých artefaktů z typu Baldenheim je to přesně obráceně, ale to se týká, až následujícího století (*Steuer 1987*, 191). Přilby byly u nomádů nejspíše hodně vzácné a mohli se mnohdy předávat z otce na syna (*Lebedynsky 2001*, 189). V rámci konstrukce typu Spangenhelm se jedná o kompozitní typ, kdy se jedná z části o možnou inspiraci od technologicky zdatnějších sousedů a částečně také o vlastní výrobu. V římské armádě jsou tyto přilby též nošeny východními pomocnými jednotkami, konkrétně Syrskými střelci, takže není jasné, kdo tyto přilby přímo navrhl a přinesl do tohoto prostředí, ale je jisté, že něco takového si sarmati oblíbili a odnesli nejspíše zpět na své území (*Lebedynsky 2001*, 189). Navíc ikonografie není fotografie a nedá se tedy brát jako jasně daná věc.

Přilby jsou většinou kuželovitého tvaru, které se objevují i na Bosporu (*Lebedynsky 2001*, 190). Je navíc pravděpodobné, že typ Spangenhelm je východní typ přilby, kterou si Římané „půjčili“ od svých sousedů, ať už nomádů, tak nejspíše možná i Peršanů (obr. 46), přesto pro toto nebyly nalezeny konkrétní archeologické důkazy (*Lebedynsky 2001*, 190). Samozřejmě s tím rozdílem, že co bylo u barbarů určeno pro elitu, tak to Řím vyráběl v sériové výrobě v říšských vojenských podnicích (*Lebedynsky 2001*, 190). Ironií tedy může být, že barbari začali poté napodobovat římské varianty – žebrované přilby – a díky tomu nevíme, jaké byly původní prototypy a všechny ostatní tedy mohly vycházet, nebo přímo byly, přilbami římského typu (*Lebedynsky 2001*, 190). S tím je i spojena změna v rámci archeologického materiálu v okolí Volhy, který se podařilo nalézt, kdy je evidentní proměna ve výzbroji, která přišla nejspíše už ve II., maximálně na konci II. století, kdy přilby jsou široce rozšířeny – což je ostatně zaznamenáno na památkách z Římské říše (*Zubov – Radjush 2014*, 102). Je možné, že právě tato změna posléze ovlivňuje pozdní antické přilby v Římské říši a tvoří jejich základní vzor, protože Římané často přejímali jiné části zbroje a upravovali si je dle sebe (*Zubov – Radjush 2014*, 102). Barbari tyto přilby mohli používat z důvodu relativně snadné výroby, což platilo hlavně u lehčích typů konstrukce, kde není důležitý vysoce kvalifikovaný řemeslník a tentýž materiál (*Zubov – Radjush 2014*, 102). Přestože existovalo několik dřívějších typů přileb, pro tuto práci se budeme zabývat přilbami pozdními a tyto nebudou v práci zmíněny. Zároveň je třeba dodat, že přilby mohly být i z organického materiálu, který se však nedochoval.

7.1. Historické souvislosti

Pokud jde o nomády, často spojované s jedním konkrétním kmenem Sarmatů, tak se nejednalo o sjednocený národ, ale naopak o spoustu skupin nomádských národů, které měly své vlastní tradice, zvyky a spojovala je jen pouze podobná kultura a vojenská taktika (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 3*). Vojensky patří nomádi k různým rasovým a etnolingvistickým skupinám (*Lebedynsky 2001, 35*). Tento národ se toulal euroasijskou stepí rozlehlou zhruba 5000 kilometrů, tedy v oblasti od Číny po dnešní Maďarsko. Jazyk byl podobný perskému a nejspíše díky tomu často Peršané tyto válečníky najímaly do svých řad jako nájemné vojáky (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 3*). Na rozdíl od Peršanů však rozvinuli kočovný, pastorační a bojovný způsob života, který zůstal všem jejich nástupcům v stepi téměř dodnes (*Lebedynsky 2001, 36*). Pokud tyto nomády budeme z důvodu lepšího označení jmenovat jako Sarmaty, tak ti se objevili v Evropě okolo VII. století před naším letopočtem, východně od řeky Don (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 3*). Nejprve po staletí žili poklidně a mírově se svými sousedy, především se západními Skyty, ale nakonec okolo III. století před naším letopočtem na své sousedy zaútočili a svým útokem obrátili část země na „poušť“ (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 3*). Nejznámější z nomádských národů byli Sarmati, Iazygové, a Roxolani (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 3*). Ještě sem patří Alani, ale i když jsou nomádům velice podobní, tak jsou považováni za odlišný typ lidí (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 3*). Co se politiky týče, tak nomádi patří spíše ke kmenové konfederaci, než jednotnému národu / kmenu a vždy se jednalo o koalici různých národů (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 3*), což se ale nehodí pro delší tažení - jen k omezené kampani (*Lebedynsky 2001, 38*). Většina těchto národů byla kočovníky, kteří pásli stáda koz a ovcí, která jim poskytovala vše, co potřebovali – od kůží po jídlo (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 3*). Do toho patří letní a zimní tábory, rozsáhlý chov koní, skotu a ovcí, doplňováno občasným zemědělstvím – kdy i domy byly mobilní v rámci jurt / stanů, které byly na vozíkách (*Lebedynsky 2001, 36*). Ženské postavení bylo podobné mužům, což dokazuje i archeologie (královna z Amage) - (*Lebedynsky 2001, 41-43*) Celkově se těmto národům připisuje výborné jezdeckví, střelba luku z koně, kde i žena může mít vůdčí postavení. Během I. století se Sarmati a Alani začali zapisovat do historie svými nájezdy na jejich civilizovanější sousedy, kdy zpusťovali

Malou Asii a také podunajské provincie Římské říše, konkrétně Panonii a Moesii (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 4*). Právě v té době jim začali Římané věnovat větší pozornost a začali je verbovat do svých pomocných jednotek jako žoldáky. Během dalších desetiletí jim nakonec Římané dovolili usadit se na římském území a nejspíše v důsledku Sarmatských válek začala římská armáda opouštět starou taktiku, která se výhradně spoléhala na legionáře a začala rozvíjet efektivní kavalerii (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 4*). Právě pro ni měli být vzorem slavní sarmatští jezdci a jejich jízda (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 4*), včetně faktu, že potřebovali reagovat na své soky na východě. Nakonec Sarmati a Alani jsou částečně nahrazeni Góty, kteří přichází to této oblasti z dnešní Skandinávie a Polska (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 4*). Ty z této oblasti vytlačil jiný národ, konkrétně Hunové, kteří dali do pohybu téměř všechny národy, které posléze začali tlačit na Římskou říši (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 4*). Alani se nakonec přidali k Hunům, protože neměli v podstatě na vybranou. Nakonec tento národ zmizel během šestého století v západní Evropě (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 4*).

Kmeny, kterými se tato práce bude zabývat, budou především ty, kteří měli zásadní postavení a vliv ve III., IV. a V. století. Jedním z nich jsou Jazygové a Roxolani. Roxolani se často považují za „západní“ Alany a Jazygové jsou v rámci určení nejistí, ale nejspíše patřili do skupiny blíže Sarmatům (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 8*). Všechny tyto kmeny po tři století vpadali do východních provincií Říma. Existuje mnoho dokladů, jak tyto národy bojovali na straně Říma (Dácké války), kde očekávali podíl z kořisti a kdy naopak bojovali proti nim – například v Markomanských válkách, kdy útočili na Panonii a Dácii (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 9*). V období krize III. století se sarmatské / nomádské národy zaměřili na boj proti Římanům, společně s Góty, kteří taktéž začali tlačit na hranici říše, ale byli nakonec odrazeni vojsky, které vedl císař Carus (282-283) - (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 9*). Boje se obnovily za císaře Diokleciána (284-305), ale během III. a IV. století jim nakonec bylo umožněno usadit se uvnitř říše – především jako nový zdroj pracovní síly a hlavně lidské síly pro armádu (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 9*). Mnoho sarmatských šlechticů časem dostalo římské občanství a někteří se dostali do vysokých vojenských pozic (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 9*). A právě oni mohli být prostředníkem pro novou těžkou jízdu, kterou se Římané inspirovali, jak na východě, tak právě u tohoto národa

(obr. 47). Alani dorazili do Evropy, až v I. století a začali hned tlačit na Roxolany a Jazygy směrem od Kaspického moře a Kavkazu (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 10*). Alani dříve útočili na oblast Malé Asie a to už v II. století a mnohdy byli zahnáni východními legiemi na ústup. Nicméně pravý přínos Alanů tkví v tom, že během II. století se jejich síla rozšířila i na západ od Kavkazu a poprvé celá oblast Sarmatů měla jednu relativně homogenní kulturu (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 10*). Tu nakonec vyvrátili Gótové, kteří přišli do této oblasti a zaujali dominantní místo, kdy se v rámci armády částečně inspirovali Alany, co se jezdeckví týče – přijali též jejich zvířecí styl ozdob (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 11*). Ammianus Marcellinus označil Alany za Huny, kteří nejsou tak divocí, kdy právě tento národ jim byl jako jediný rovný v bitvě (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 11*). Nakonec však Huni byli novou dominantní skupinou v této oblasti.

Jak již bylo naznačeno, sarmatští jezdci byli vedle Peršanů jedním z nejtvrdějších a nejvytrvalejších oponentů Říma a jejich vojenská taktika se ukázala velice nepříjemnou – zvláště pro římské legie (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 40*). Pomyslnou ochranu tedy tvořila jen řeka Dunaj, která poskytovala Římanům výhodu pro jejich styl armády. Nebylo tedy překvapením, že po vzájemných válkách mnohé sarmatské národy vstoupili do služeb říše, která jim za to štědře platila. Během století toto spojení dalo za vznik novým jednotkám typu Katafraků a Contarii, kdy tyto jednotky vytvořil nejspíše už císař Hadrián, ale právě tyto jízdní jednotky se staly řádnou složkou legií, až ve IV. století (*Brzezinski - Mielczarek 2002, 40*).

Vojensky šlo o jezdce-střelce a celkově všechny jejich jednotky byly složeny výhradně z jezdců (*Lebedynsky 2001, 36*). Díky této mobilitě byli schopni překonat velké vzdálenosti. Koně nebyli typičtí, ale spíše se jednalo o velké poníky, kteří byli zvyklí najít si sami jídlo v každém terénu (*Lebedynsky 2001, 37*).

Těžká jízda se objevuje se sílicí aristokracií, kdy knížata a šlechtici vytvořili novou jednotku, která dokázala rozhodnout bitvu, kterou započala lehká jízda a doslova převálcovat lehké pěšáky (*Lebedynsky 2001, 43*). Nomádi v rámci svých těžkých jezdců zavedli dlouhá kopí, kterými likvidovali v přímém střetu své soupeře. Tento krok měl nejspíše za následek sousedství s říšemi okolo nomádů a ať už to byla říše Římská nebo Sásánovská, tak je evidentní, že Sarmati na toto zareagovali po svém a vytvořili tyto

jednotky, aby vývojově nezaostávali (*Lebedynsky 2001*, 44). I kůň mohl být a často byl, obrněn. To dokládá i archeologie, kde se v hrobech (severní Kavkaz) objevuje pokles šípek a tedy ústup střeleckých jednotek (*Lebedynsky 2001*, 46). Nakonec se v pátém století objevil průsečík těchto dvou jednotek, kdy i těžcí jezdci měli luky, zvláště u Hunů se toto objevilo, kdy se jednalo o nějaký střední typ jezdců (*Lebedynsky 2001*, 47). Římský vliv na kočovníky v rámci armády byl vykonáván rozhodně přes jejich pevnost Sebastopolis na východním pobřeží Černého moře (*Kuznecov 1987*, 5-6) a také díky vlivu na Bosporské království – Kummerské, což byl klientský stát Římské říše (*Kazanski 1991*, 508-512). Římský vliv nebyl jen na armádu, ale vypadá to, že se rozšířil na globální strategii a politiku (*Kazanski 1995*, 193).

Do nomádské skupiny pro tyto století patří zcela jistě i Hunové. Jejich příchod znamenal základ pro stěhování národů, kdy se jednalo o národ s převážně mongoloidním nebo turecko-mongolským původem, kdy po svém příchodu mohli své geny rozšířit mezi tehdejší germénské kmeny (*Lebedynsky 2001*, 50). Podle popisu se jednalo o podsadité lidi s robustními končetinami, měli též velké hlavy s protáhlou lebkou, což byl následek záměrné deformace (*Lebedynsky 2001*, 51). Často byli označováni za ďábly, kteří měli jizvy v obličeji, aby naháněli větší strach a hrůzu, na kterou ostatně sázeli (*Lebedynsky 2001*, 51). Hlavně se však jednalo o vynikající jezdce, kteří v sedle strávili největší část svého života (*Lebedynsky 2001*, 51). V rámci válečnictví se jednalo o drsný národ, který byl v boji velice rychlý, nechyběla výborná střelba z luku, bič na paralýzu nepřítele, laso a potom teprve přišel na řadu meč, který figuroval v jejich výzbroji jako sekundární zbraň (*Lebedynsky 2001*, 52). Jejich útoky byly taktické – nikoliv se nejednalo o bezhlavý útok, kdy jejich jednotky byly kavalérie středního až lehkého kočovného typu (*Lebedynsky 2001*, 52). Armáda Hunů na vrcholu jejich říše byla složena z různých kmenů a to i germánských, kdy šlo hlavně o pěchotu, která vedla obléhání (*Lebedynsky 2001*, 55). Z tohoto důvodu je těžké říct, jaké přilby jim mohly patřit, kdy se často odhaduje, že byly podobné těm Avarským a nechyběl u nich nejspíše ani typ Spangenhelm z řad germánských a nomádských válečníků. Další možností byly přilby z organického materiálu, které se však do dnešní doby nedochovaly a tedy nejsou známy. Jelikož se však v této práci zaměřuji na vývoj přileb ve Východořímské říši, tak tento národ nemohl změnu přileb nijak ovlivnit, protože dorazil do Evropy, až po dané reformě.

7.2. Sarmatské typy přileb a jejich lokality

Nálezů přileb v dnešní době mnoho není a to z důvodu, že dnes se objevuje mnoho vykradačů, kteří hledají lokality pomocí detektorů, kdy posléze ukořistěné nálezy prodávají na černém trhu – a pokud se taková přilba poté najde, je již bez kontextu a původního místa nálezu (*Radjush 2014*, 41). Další je problém v rámci fragmentů typu Spangenhelm, kdy se mnohdy nedá určit, do jakého období patří a k jaké konkrétní přilbě, jestli do staršího období, nebo mladšího, kde se poté vyskytuje typ Baldenheim (*Radjush 2014*, 44). Vykrádání hrobů zásadně ovlivňuje naše poznání, kdy se ničí nejen kontext, ale i nálezy, které se následně nedostanou do rukou muzeí a tedy tím přicházíme o kulturní dědictví (*Radjush 2014*, 45). Pro první století platí fakt, že se v pohřebištích téměř vůbec nenacházejí přilby, protože se předpokládá, že to byla natolik důležitá ochrana pro jezdce, že se tato zbroj předávala z otce na syna (*Zubov – Radjush 2014*, 94). Tak tomu nakonec mohlo být i pro další století. Přesto se nacházejí lokality poblíž hranic Východořímské říše (obr. 48), ale máme i lokality mnohem vzdálené (obr. 49).

Lokalita Chomutov

Obrázková příloha č. 50

Přilba, která byla nejspíše nalezena na lokalitě Chomutov – oblast Kursku v dnešní Ukrajině je řazena v rámci datování do IV. a V. století, kdy se jedná o poměrně výjimečný nález, který hatí jedna důležitá věc – jedná se o náhodný nález (*Radjush 2014*, 41). Přilba je ze železa a skládá se z kaloty, která je složena pruhy, které jsou k sobě připevněny pomocí nýtů, kdy průměr otvorů jsou 2mm (*Radjush 2014*, 41-42). Výška přilby je 23 cm a tloušťka jednotlivých desek je zhruba 1,5 mm, kdy zde nechybí ani lícnice, které jsou podobně složeny – ovšem ve vodorovném stylu (*Radjush 2014*, 41). Je zde i případná ochrana v podobě železné desky, ze které posléze vyčnívá nánosník (*Radjush 2014*, 41). Na vrcholu kaloty je další opevnění v podobě přidané

menší kaloty s tupým válečkovým výstupkem směrem vzhůru. Tato přilba je jednou z možných, která ovlivnila v dalších století Avary a je možné, že ona samotná vznikla vlivem z východu – konkrétně Číny nebo Koreje (*Radjush 2014, 42*).

Lokalita Kalkni

Obrázková příloha č. 51

Na lokalitě Kalkni, poblíž pobřeží Kaspického moře, se objevilo několik pohřbů z III-V. století, kdy v hrobě 3. byla nalezena roztříštěná přilba, která je pro současné studie velice důležitá (*Kubík 2017, 202*). Přilba z Kalkni byla s největší pravděpodobností v kruhové podobě, kdy měla lícnice a nánosník v přední straně přilby a v celkovém pohledu mohla být tato přilba velice podobná těm, které jsou vyobrazeny na Galeriově vítězném oblouku v Soluni v severním Řecku (*Kubík 2017, 203*). Tento oblouk byl postaven mezi lety 298 až 299 a měl oslavit vítězství císaře Galeria nad Sasánovskými Peršany, kdy právě tam můžeme vidět mezi římskými jednotkami v podstatě atypické přilby s více členitou konstrukcí přileb – podobné nálezů z Kalkni (*Kubík 2017, 202*). Je možné, že právě tam jsou vyobrazeny sarmatské jednotky, které tvořily osobní stráž císaře a jedná se tak o přilbu typu Spangenhelm sarmatů – s možným vlivem už Římanů. Konstrukčně mohla být podobná typu, co se našel na lokalitě Chomutov.

Lokalita Kerč

Obrázková příloha č. 52

Přilba z krymského města Kerče je trochu odlišeného typu, který se u sarmatů objevuje. Je tvořena většími díly kovu a nepoužívají vnější výztuž a měla nánosník (*Lebedynsky 2001, 193*). Zdobení bylo napodobováno v rámci římského vzoru, jako tomu je třeba z lokality Berkasovo, dnešní Srbsko (*Lebedynsky 2001, 193*). Nánosník se zde bohužel nedochoval a je jen v náznaku, taktéž nemáme k dispozici levou lícni část ochrany (*Lebedynsky 2001, 193*). Na vrcholu kaloty bylo případné zpevnění, kde je otvor – nejspíše pro zasazení dutého kulovitého hrotu, který mohl sloužit k uchycení chocholu. Jedná se o hrobový nález.

Lokalita Kišpek

Obrázková příloha č. 53

Lokalita Kišpek je velice bohatý nález v podobě pohřebiště – mohyly, kde byla nalezena nejen přilba, ale také další pohřební vybavení v podobě bohatého nábytku, keramiky, kopí, nože, zlaté desky, bronzového kotle, spony, meče a dalších nálezů (*Kazanski 1995, 189*). I další pohřby (Voronežskaja, Čauš, Azov) byly v podobném duchu, ovšem už bez přilby, kdy ve výbave se objevily skleněné poháry, spony typu Kellek A, keramika a další (*Kazanski 1995, 189, 190*). Přilba samotná je složená – lamelového typu, kdy je v přední straně zdobená. Nemá lícnice, ale je u ní zpevnění v podobě nánosníku a dodatečného železného plátu na vrcholu kaloty (*Kazanski 1995, 199*). Díky tomuto bohatému nálezu a kontextu máme také přesné datování. Přilba z Kišpeku je lamelová a nejspíše je tento typ zastoupen už na sloupu císaře Trajána a hlavně na oblouku císaře Galeria (298), což nakonec dokládá i James (1986) - (*Kazanski 1995, 193*).

Lokalita Suvorovsky

Obrázková příloha č. 54

Přilba nalezená na lokalitě Suvorovsky v dnešním Rusku je další ze zástupců lamelových přileb, na kterém je poznat i vliv Spangenhelme, tedy žebrovaných přileb. V rámci lokality je zjevné jakou oblast tehdejší nomádké kmeny zabírali. Přilba je složena z části segmentů, které směřují k vrcholu kaloty, kde se spojují (*Zubov - Radjush 2014*, 101). Je evidentní, že část výzbroje přilby (jen holá „kostra“, což by se dalo označit za Skeletový typ přilby) chybí a bylo původně na přilbě aplikováno, kdy zde chybí lícnice i zátylník a není možné určit, jestli záměrně, nebo se tam dříve tyto části zbroje nacházely (*Zubov – Radjush 2014*, 101). Jedná se o náhodný nález. Přilba byla ze železa.

Lokalita Tyum-Tyum

Obrázková příloha č. 55

Přilba z lokality Tyum-Tyum pochází další typ přilby, která patří nomádkému národu. Přilba samotná je poměrně bohatě zdobena a je lamelové konstrukce s vlivy od Spangenhelm (*Zubov – Radjush 2014*, 101). Opět zde nejsou doloženy lícnice, ale v zadní části kaloty jsou háčky, ke kterým bylo nejspíše možné připevnit zátylník – či mohly sloužit jako uchycení na zbroj jezdce (*Zubov – Radjush 2014*, 101). Přilba byla ze železa a jedná se o náhodný nález.

Datace, podle nálezů z hrobů se většinou poměřuje s nálezy z Římské říše. Předně podle pásového kování, mincí či někdy i ikonografického znázornění (*Kazanski 1995*, 191). Třeba z lokality Kišpek, kde se našlo mnoho oválných spon opasků, s datováním do IV. století pomohlo datovat celý objekt (*Sommer 1984*, 74-76). Segmentované lamelové přilby mají odlišné šíření než dřívější typy – nejspíše s jihozápadním napojením na hranici Říma, kdy oblast vyplňovali Alani-Sarmati a

germáni v podobě Gótů (*Zubov – Radjush 2014, 103*). Lokality jako Pilninsky a Andreevka, které jsou bohaté pohřebiště a v rámci nálezů se našly pásy, spony ze IV-V. století, ale žádné přilby, mohly též původně sloužit jako dobré místo pro poznání přileb, ale díky vykrádání pohřebišť jako je Pilninsky I, nám nedovolí jednoznačně odpovědět na mnohé otázky šíření a vývoje přileb (*Zubov – Radjush 2014, 103*). Naše znalosti o pohřebních praktikách (krymských) kočovníků jsou velmi neúplné a často je třeba další výzkum (*Ajbabin 1995, 209*).

Římský původ některých artefaktů v objevených alano-sarmatských hrobkách z IV. století si zaslouží zvláštní pozornost. První znaky nesou spony typu Keller, ale vypadá to, že i v této oblasti byla touha napodobit vojenskou módu říše v co největším měřítku, což je zajímavé a je třeba se tomu dále věnovat (*Kazanski 1995, 193*). Ideálním příkladem jsou právě helmy, konkrétně přilba z lokality Kišpek, kdy se předpokládá, že by snad mohla vzniknout díky inspiraci ze strany říše (*Kazanski 1995, 193*). To vyvolává otázku, jestli se Sarmati inspirovali u říše, či tomu bylo přesně naopak, kdy James (1986) trvá na tom, že se říše inspirovala od těchto nomádských kmenů. Jako hlavní důkaz dokládá ikonografii na Galeriově sloupu. Já osobně si myslím, vzhledem k nastudovanému materiálu, že pravda je někde uprostřed. Řím se nikdy nezaměřoval primárně na jízdu, a když byla potřeba vytvořit tyto nové jednotky, brali inspiraci od svých sousedů i nepřátel. Tomu nahrává i fakt, že přilba z Kišpeku byla bez lícnic, což by bylo pochopitelné, pokud byla určena jezdcí, kdy lícnice stepní národy do té doby moc nepoužívali (*Kazanski 1995, 193*). Je pravdou, že vyobrazení na Galeriově sloupu je přilbě z Kišpeku velice podobné a zatím nám to dává jistou formu datování této přilby (*Kazanski 1995, 193*). Co je důležité, že v průběhu první poloviny III. století není doloženo použití obrněných a deskových přileb v Íránu a je to až od druhé poloviny díky lokalitě Dura Europos, kdy tradice výroby a jejich produkce je na Středním východě – což nakonec dokládají i ikonografie z Taq-i-Bostan a Qasr-i-Abu-Nasr (*Kazanski 1995, 193*). Máme tedy všechny důvody se domnívat, že přilby z Kišpeku byly zavedeny římskou těžkou jízdou, která se mohla inspirovat u nomádů (*Kazanski 1995, 193*).

7.3. Výzdoba a ikonografie

Jak již bylo řečeno, tak pro nomádkou ikonografii slouží hlavně památky z území Římské říše. Trajánův sloup (obr. 19), kde jsou sarmati vyobrazení ve zbroji i přilbách (obr. 56) nám dává přehled o těchto lidech už ve II. století (*Zubov – Radjush 2014*, 102), kdy poté oblouk Galeria v Soluni (obr. 20), kde jsou zase vyobrazení jezdců jeho osobní strážce, což nejspíš byli Sarmati, ukazuje jejich výzbroj (*Brzezinski - Mielczarek 2002*, 40) – či možnou výzbroj ve století III-IV. (*Lebedynsky 2001*, 41). Dobrou ikonografii nám také dodává Bospor (obr. 57), kde je přímo vyobrazení těchto lidí, kdy toto místo bylo jedním z těch, které mohli přímo okupovat (*Lebedynsky 2001*, 41). Dobrý popis těchto jednotek nám také dokládá popis Ammiana Marcellina.

Výzdoba přileb byla na úrovni drahých kovů, či kamenů. Nechyběl zcela jistě ani chochol, kdy toto vše je složité doložit, protože pro to neexistují archeologické nálezy – zvláště v rámci organického materiálu. Ostatně i právě kožené přilby, které mohli nomádké kmeny často používat, mohly nést spoustu výzdoby. Je dost pravděpodobné, že se i v rámci tohoto mohli inspirovat právě u Římanů, kteří dělali kvalitní zdobené zboží a snad kontakty mezi těmito lidmi a říší dokazuje nález přilby z Concesti, která byla bohatě zdobena a je tedy možné, že sarmati a Alani mohli tyto přilby využívat i pro své jednotky, které dostaly právě od Říma.

7.4. Další výbava

Jen stručně v rámci další výbavy nomádkých jezdců. Jako útočná zbraň bylo používáno jistě kopí, které bylo 4-4,5 m dlouhé a jednalo se tak o jednu z primárních zbraní určenou pro jezdce (*Lebedynsky 2001, 44*). Sekundární zbraní v pořadí mohl být dlouhý meč, který se nosil na levé straně těla – nejspíše opět z důvodu taseání při jízdě na koni (*Lebedynsky 2001, 44*). Jednou z primárních zbraní mohl být i luk, kdy v pozdější době to mohla být i druhořadá zbraň, což dokládá hrobová výbava na Bosporu, kde je zjevný pokles šípek (*Lebedynsky 2001, 44*). Zbroj mohla být na úrovni plátů, jako tomu je u sásánovských bojovníků. Či to mohly být lehčí formy z organického materiálu, který se nedochoval.

Hlavní zbraní byl samozřejmě luk, složený, který byl dokonale přizpůsobený ke střelbě z koně a sekundární zbraní bylo kopí, meč, dýka a různý typ seker (*Lebedynsky 2001, 37*). Zbroj byla v podobě přileb, štítů a někdy lehčích typů zbroje, kdy právě zbroje z organického materiálu se v rámci archeologie jen těžko dokládají, mohly být hlavní dominantou těchto lidí (*Lebedynsky 2001, 37*).

8. Výsledky a zhodnocení

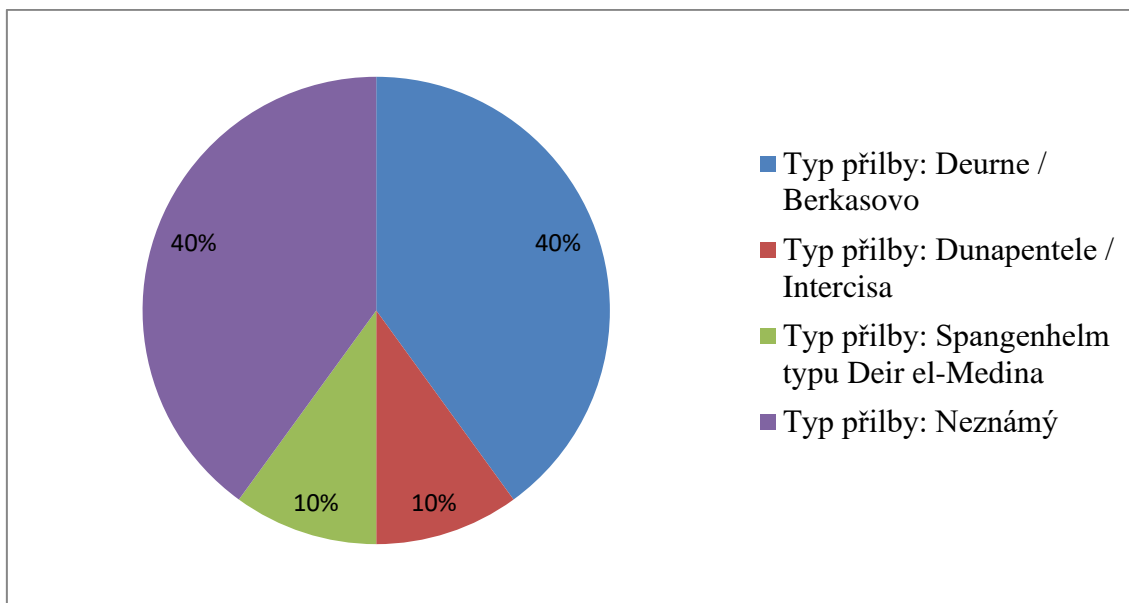
Pokud tedy shrnu dosavadní poznání v rámci vývoje přileb ve Východořímské říši, tak typologie artefaktů byla zpočátku její existence zcela jistě podobná jako u její sestry v podobě Západořímské říše. Reforma, kterou provedl císař Dioklecián – dokončena posléze Konstantinem I. - dala za vznik nových přileb hřebenového typu, rozděleného na těžší skupinu **Deurne / Berkasovo** (IV. století) a lehčí **Dunapentele / Intecisa** (V. století), který byl nejspíše doplněn typem žebrovaným (**Spangenhelme**) typu Deir el-Medina (III-IV století). Všechny předchozí typy a varianty přileb imperiální výroby byly nahrazeny právě touto skupinou a zcela mizí. A tato reforma platila pro celou říši a je dost pravděpodobné, že byla plně zavedena nejprve ve východní části, kde nakonec i sám Dioklecián vládl. Právě i tam se objevují první státní podniky zaměřené na dodávky zbraní a zbroje pro armádu. Po rozdělení říše v roce 395 mohl tento typ stále zastávat hlavní roli v rámci výbavy římské armády a to minimálně do konce V. století, kdy se už v průběhu mohl objevit větší germánský vliv na armádu, což bylo spojeno s vedením armády z rukou ne Římanů, ale právě barbarů.

Vliv na tuto změnu mohl mít i nepochybně východ v podobě Sásánovské říše, kde proběhla politická změna na začátku III. století, která nahradila Parthskou říši, a jelikož byla úspěšná, tak právě v ní Římané mohli spatřovat nové pojetí vlády – včetně reformy armády – kdy je toto mohlo vyvézt z období krize, které trvalo téměř celé III. století (*Miks 2008, 5*). Ke kontaktům dle mého názoru nepochybně docházelo, ať už v rámci doložené lokality Dura Europos, nebo dřívějších válek a tedy tento nepřítel nebyl neznámý. Pro Řím se mohlo jednat o jednu z mála říší, ze které si skutečně mohl vzít příklad, protože nikdo vedle nich nebyl na tak vysoké úrovni, dokonce jsou i známky toho, že císaři v té době směřovali svou vizi na východ a převzali mnoho podobných znaků. Je třeba zde rovnou dodat, že to nemuselo být tak jednoduché, jak to prezentuje ve své práci James (1986), který vidí změnu hlavně u Sásánovců, ale mohlo se skloubit více vlivů najednou, které nejdou dobře archeologicky podchytit, a ovlivnění mohlo přijít z více směrů. Já osobně souhlasím s myšlenkou Jamese (1986) v tom smyslu, že zásadní vlivy přišly z východu, což ostatně dokládá i nález z Dura Europos. Ovšem nemohu s tím souhlasit v takovém měřítku, protože James hledá pro svou myšlenku důkazy i v pozdějších stoletích a to hlavně u sásánovských přileb, aby bylo

možné další srovnání. To dle mého názoru nelze a je třeba dalších artefaktů. Nález z Dura Europos je sice průlomový, až výjimečný, ale je potřeba více archeologických důkazů, aby bylo možno srovnání ve větším měřítku, které by podpořilo tuto interpretaci. Zakládat svou myšlenku pouze na jednom konkrétním nález, který je sice přesně datován, mi přijde přehané. Navíc dle mého názoru nelze plně vidět vývoj pouze z východu, ale musí se do něj započítat i vliv ze strany nomádů. Je tedy možné, že svůj podíl odvedli jak Sásánovci, tak poté Sarmati a Alani, kdy toto všechno bylo přebráno římskými zbrojaři, kteří poté vytvořili přilby, jak je známe nyní. Také je možné, že pro tyto zbrojaře pracovali i síly mimo říši a tedy do služeb mohli vstoupit jak germánští / nomádští výrobci, kteří předali znalosti ohledně typu **Spangenhelm**, tak i východní, kteří zase zkombinovali své znalosti ohledně vlastní výroby **lamelových** přileb. Peníze nakonec hrály nejspíše mnohem větší roli, než si dovedeme představit. Podle mého názoru kombinace všech těchto vlivů daly za vznik nový typ přileb, které se následně používaly po tři století. Bipartijní hřebenová přilba byla posléze inspirací pro severní národy žijící v Evropě v VI., až VIII. století, což potvrzují nálezy ze Sutton Hoo, Valsgarde a Coppergate v dnešním Yorku (*James 1986*, 134).

8.1. Srovnání dosavadních nálezů

Pokud začnu artefakty z prostoru bývalé Východořímské říše, tak hned na začátek je třeba říct, že k dnešnímu dni existuje pouze deset lokalit, které jsou datovány do IV. a V. století a to ještě u čtyř nálezů není jasné zařazení v rámci typů přileb. Je pravděpodobné, že v průběhu času bude lokalit přibývat, ale prozatím je jich pouze tento omezený počet. Pokud jde přímo o typ, tak největší podíl zastupuje Deurne / Berkasovo, který v počtu lokalit zabírá čtyřicet procent. Deset procent si poté zabírá typ Dunapentele / Intercisa, kdy u tohoto nálezů však není zcela jistá skupina, protože artefakt je neúplný. Další deset procent si poté zabírá typ Spangenhelm z lokality Deir el-Medina. Posledních čtyřicet procent je v rámci určení neznámé. Dle počtu lokalit je evidentní, že východ je mnohem chudší, než je tomu co do počtu na západě a tedy je třeba východu v následujících letech věnovat více pozornosti.

Graf typů přileb z prostoru bývalé Východořímské říše

Pokud srovnáme dosavadní nálezy v rámci zástupců z římské, nomádské a sásánovské strany, tak výsledkem je to, že všechny tyto přilby spojuje velice podobná konstrukce. Ano, existuje mnoho odlišností, kdy typy římských přileb jsou na první pohled velice odlišené, především od lamelových přileb sásánovců, ale už v náznaku existovalo mnoho společných prvků, které potvrdila lokalita **Dura Europos**, kde byla nalezena hřebenová přilba sásánovského typu, která má již více společných znaků s právě pozdějšími římskými hřebenovými přilbami, které se našly na lokalitách Berkasovo, **Concesti** a **Krivina**. To, že nález z Dura Europos patří v rámci datování do druhé poloviny III. století, jasně doložilo vývoj přileb ze staršího období do mladšího a zúžilo prostor v rámci přesného datování. Dříve totiž hřebenové přilby byly datovány do první poloviny IV. století. Nález z chrámu Ištar (**Nineveh**) sice datací odpovídá IV. století, ale přilba jako taková na první pohled nejeví známky žádné podobnosti s římskými hřebenovými přilbami. Po detailnějším prozkoumání má tato přilba společné prvky s přilbou z lokality Concesti, ale pouze v rámci tvaru, bez ozdobných prvků. Až v rámci konstrukce je v tomto směru podobnost a dokládá to fakt, že pokud se Římané opravdu inspirovali východem, tak použili opět jen vzor a poté si vytvořili přilby dle vlastní potřeby a stylu. Tento nález tedy ukazuje, že Římu stačil jen nápad a poté si vytvořil vlastní verzi. Přilba z lokality **Kišpek** se dá zase jasně spojit s přilbou Concesti,

kteřá patří do typu Deurne / Berkasovo – obě tyto přilby mají mnoho společných znaků a díky hřobovému kontextu z Kišpeku také víme, že patří do IV. století. To nám jasně ukazuje, jak byl svět v tomto smyslu propojen a vlivy mohly být jak přebírány, tak šířeny a to nejspíše platí právě pro Řím a nomádské kmemy. Přesto každý nález má podobné provedení konstrukce, které se liší pouze v rámci pojetí, kdy typ však zůstává stejný. Je velkou škodou, že pro východ je tak málo nálezů a není tomu tak, jako na západě, kde existuje mnoho lokalit – hlavně na území bývalé provincie Panonie - které určily celkové jméno těchto přileb. To se posléze používá pro pojmenování celé skupiny, což tedy platí pro celou říši – nehledě na její rozdělení. Pro východ je však málo lokalit a je třeba tuto situaci sledovat a doufat, že se časem doplní. Pokud se objeví další artefakty přileb z IV. či dokonce konce III. století, bude snad možno provézt další srovnání ve větším měřítku, což by nám přineslo přesnější informace o vývoji hřebenových přileb. Je třeba také dodat, že moje poznatky a srovnání ohledně nomádských přileb pochází hlavně z prostředí jejich vládnoucích elit a to, že elita měla tento typ přileb, rozhodně neznamená, že ji měli také jejich poddaní. Právě naopak. Je možné, že žebrované přilby mělo jen několik desítek válečníků v každém kmenu a zbytek nosil jiné přilby – pravděpodobně z organického materiálu, které se nedochovaly - či při výjimečných případech čekají na odhalení.

8.2. Vývoj a následné ovlivnění, či podobnost

Pokud jde o chronologickou část, tak vývoj pozdních přileb započal, dle mého názoru, zcela jistě ve III. století – konkrétně v jeho druhé polovině. Do té doby se nejspíše používaly přilby typu Niederbieber a Spangenhelm typu Deir el-Medina, kdy nákladnost, především na první zmíněný typ, byla tak enormní, že bylo nutné provézt kroky, které by stabilizovaly vojenskou i ekonomickou stránku říše. Spangenhelm typu Deir el-Medina naopak mohl být dle mého názoru prvním krokem k vyřešení situace, protože u něj nebyla taková náročnost na výrobu a je možné, že si navíc tyto přilby (prototypy) přivezli sami nomádští válečníci, kteří byli najatí Římem. Tuto moji domněnku potvrzuje i ikonografie v podobě oblouku císaře Galeria.

Další stupeň vývoje ve III. století by se dal odvodit od lokality Dura Europos a tamější přilby, kdy právě tento typ mohl být hojně zastoupen ve východní armádě Sásánovské říše. Dokonce je i možnost, že ji používali některé nomádské kmeny, což je dle mého názoru dost pravděpodobné, protože Sásánovci zcela nepochybně s těmito kmeny přicházeli do kontaktu. Nové římské přilby ve IV. století (hřebenové), které nastupují v rámci reformy armády, jsou provedením jiné, než je tomu u těch sásánovských a dalo se očekávat, že Řím se v rámci vývoje pouze inspiroje a posléze vydá vlastní cestou. Přesně tohle dělal v rámci armády mnohokrát, kdy se vždy přizpůsobil lepšímu sousedovi, vylepšil jeho variantu a vytvořil něco nového. Na tento vývoj posléze mohli zareagovat hlavně Sarmati, či Alané, kteří mohli mít vlastní variantu přileb – kdy není vyloučeno, že i ty mohly sloužit jako vývojový stupeň pro ty římské – hlavně v případě Spangenhelm z Deir el-Medina. Přesto to poté vypadá, že nomádské kmeny, které přicházely do kontaktu s říší, se nechaly inspirovat pro vývoj vlastních přileb, či dokonce některé mohly převzít od Římské říše jako část výzbroje, když sloužily v jeho službách jako federáti. Vládnoucí elita nomádských kmenů jistě ocenila i v pozdní antice práci římských řemeslníků a toto lepší zboží chtěla pro sebe i své nejbližší válečníky, kdy další zase chtěli své přilby dle svých úprav. Podobnost mezi sásánovskými lamelovými a římskými hřebenovými přilbami je pouze v rámci konstrukce (Obr. 46), kdy tvarem jsou odlišného typu – sásánovské jsou vyšší a protáhlé, římské zase menší a s více částmi, které se více hodily pro typ jeho armády. Nomádské jsou zase provedením na pomezí římských a sásánovských, kdy i ony jsou však v rámci své konstrukce jedinečné. Tabulka Christiana Mikse (2014, 31) je na srovnání přileb vůbec nejlepší, protože je v ní ukázáno vše podstatné – tedy jednotlivé konstrukční typy přileb, které se používali v pozdní antice. Ovlivnění tedy mohlo přijít ze všech tří směrů, kdy Řím mohl sehrát o něco větší roli – poté co převzal nápad svých dvou sousedů. A to hlavně díky zázemí a schopnosti zaměstnat více řemeslníků do jednotné výroby přileb, které se na území říše vyráběly sériově po tisících, což hlavně u nomádů nebylo možné. Právě oné sériové výrobě se dle mého názoru mohly poté dostat do rukou nomádských kmenů, kterým tento pozdní typ mohl vyhovovat pro jejich jezdecké jednotky, kdy hlavně jejich elita si mohla oblíbit jejich technologické a zdobné provedení.

9. Závěr

Vlivy z východu se v římské armádě objevují už v II. století, hlavně u specializovaných pomocných jednotek, které se rekrutovali hlavně z řad Parthů a Sarmatů jako střelci a právě tito muži si přinesli svou zbroj (včetně přileb), na kterou byli zvyklí a tedy se prototypy hřebenových přileb mohly objevit už v II. století. Nejedná se však o obecné zavedení takových přileb do římské armády, ale ukazuje to fakt, že je Římané znali již delší dobu a tedy měli z čeho vycházet při své reformě (*Miks 2008*, 6). Teprve ve III-IV. století se tyto přilby prosadily v podobě hřebenových přileb, které nahradily předchozí imperiální typ (*Miks 2008*, 6). Důležitý je i poznatek z lokality Dura Europos, která přináší nejspíše jediný doložený prototyp přilby – i v rámci datace, která stála za vznikem hřebenové skupiny přileb. Změny v římských přilbách se na rozdíl od perského vzoru projevují v rámci jejich konstrukce, kdy jsou mnohem kompaktnější a nejsou tak vysoké a úzké – což je naopak jasný znak pro sásánovské přilby pro III. – VII. století (*Miks 2008*, 5). Navíc mají hřebenové přilby oddělitelný zátylník, který většina (podle nálezů) perských přileb nemá a jedná se tak o další nepopiratelný fakt úpravy a vylepšení těchto přileb (*Miks 2008*, 5). Také lícnice jsou zavěšeny většinou pomocí kožených řemíků, i když se objevuje i kování a zavěšení přímo na přilbu (*Miks 2008*, 5). Více podobností mají pozdní římské přilby spíše s nomády, kde se častěji objevují alespoň lícnice a vždy je i možnost zátylníku, který se však málokdy dochová. Je tedy možné, že vliv na vývoj římských přileb měli jak Sásánovci, tak nomádi, kdy se všechny tyto vlivy skloubily v jeden čas a tím ztížili naše poznání a je tedy v podstatě nemožné přesně určit, co bylo touto příčinou. Vývoj přileb začal tedy zcela jistě na východě a to dokazují nejen nálezy, ale také jejich srovnání v rámci této práce, kdy všechny artefakty mají mnoho společných znaků. Příkladem může být podobnost mezi přilbami z lokalit Concesti, Kišpek a Nineveh. Zde, alespoň v rámci tvaru, existuje nepopiratelná podobnost. Toto propojení ukazuje také na fakt, že výroba přileb se dle mého názoru koncentrovala na tři základní územní celky: Římskou říši, Sásánovskou říši a nomádský prostor. Všechny tyto územní státy, či kmeny existovaly na východě a nejspíše odtamtud nakonec přišla i samotná reforma výroby přileb. Ukazuje to další propojenost tehdejšího světa.

Právě z tohoto důvodu se tato práce zaměřuje na Východořímskou říši, přestože je na západě v dnešní době doloženo mnohem více lokalit. Nynější lokality v prostoru bývalé Východořímské říše jsou primárně hlavně kolem hranice na Dunaji. Ukazuje se důležitost archeologie, protože bez ní by tyto informace nebyly k dispozici, jelikož se o tomto historické spisy tolik nezmiňují a tedy jen díky archeologickým nálezům máme nynější poznatky. Díky všem těmto nálezům, tak máme představu o armádě, o jejím vývoji a podobně. A hlavně díky artefaktům mohly být srovnány vývojové shody a odlišnosti v rámci přileb ve IV. a V. století. I když existuje mnoho společných prvků a propojení, ať už ohledně konstrukce - či tvaru, tak každý z těchto národů si vyráběl vlastní typ přileb, který sloužil výhradně k jejich účelu a vojenské zvyklosti.

10. Soupis nálezů

Nálezy z Východořímské říše:

1. Bělehrad (Srbsko). Fragment hřebenu z pozlaceného bronzu.

Nalezena při archeologickém výzkumu v římské pevnosti. Uloženo v Archeologickém institutu v Bělehradu.

Typ: Hřebenové - Berkasovo 1. (Deurne / Berkasovo)

Materiál: železo / bronz

Datování: polovina IV. století

Provincie: Moesia I

Určení: Jízda?

Literatura: *Dautova-Ruševljan 2009, 22 / Miks 2014, 231*

2. Concesti (Rumunsko). Přilba s železnou deskou pokrytou pozlacenými stříbrnými listy, zdobená tepáním. Helma byla sestavena ze šesti segmentů.

Hrobový nález.

Typ: Hřebenové - Berkasovo 1 (Deurne / Berkasovo)

Materiál: železo, stříbro

Datování: začátek V. století

Provincie: /

Určení: Jízda

Literatura: *Dautova-Ruševljan 2009, 23 / Miks 2014, 223-225*

3. Ghor el-Haditha (Jordánsko). Fragment vrchní části přilby – kaloty se středovým hřebenem.

Náhodný nález. Uložena v Institutu Archeologie, Jordánská univerzita

Typ: Dunapetele / Intecisa?

Materiál: železo

Datování: IV-V. století

Provincie: Arabia

Určení: neznámé

Literatura: *Miks 2014*, 211

4. Kostolac (Srbsko). Fragment Kristova monogramu s vyobrazením písmen XP.

Náhodný nález.

Typ: neznámý

Materiál: železo

Datování: IV-V. století

Provincie: Moesia I

Určení: neznámé

Literatura: *Miks 2014*, 94, 277

5. Krivina (Bulharsko). Fragmenty lícnic a kalot. Celá přilba se všemi částmi, tedy lícnicemi a zátylníkem.

Nález v prostoru bývalého římského tábora.

Typ: Hřebenové - Deurne / Berkasovo

Materiál: železo

Datování: IV-V. století

Provincie: Moesia II

Určení: Jízda

Literatura: *Miks 2014*, 190-195

6. Manastir (Srbsko). Fragment Kristova monogramu s vyobrazením písmen XP.

Náhodný nález.

Typ: neznámy

Materiál: železo

Datování: IV-V. století

Provincie: Moesia I

Určení: neznámé

Literatura: *Miks 2014*, 277

7. Rtkovo (Srbsko). Fragment zátylníku.

Nález v prostoru bývalého římského tábora.

Typ: neznámý

Materiál: železo

Datování: IV-V. století

Provincie: Dacia Ripensis

Určení: neznámé

Literatura: *Miks 2014*, 239

8. Rutevec-Cicina (Srbsko). Fragment Kristova monogramu s vyobrazením písmen XP.

Náhodný nález.

Typ: neznámý

Materiál: železo

Datování: IV-V. století

Provincie: Moesia I

Určení: neznámé

Literatura: *Miks 2014*, 94, 277

9. Telita (Rumunsko). Fragmenty přileb. Části kaloty, nánosník, fragmenty s výřezy pro uši.

Nález v prostoru bývalého římského tábora.

Typ: Hřebenové - Deurne / Berkasovo

Materiál: železo

Datování: IV-V. století

Provincie: Scythia

Určení: Jízda / Pěchota

Literatura: Miks 2014, 226-227

10. Deir el-Medina (Egypt). Dvě přilby žebrovaného typu (Spangenhelm).

Nález údajně na mumii a druhý je v prostoru sídliště.

Typ: Žebrovaný typ římských Spangenhelm

Materiál: železo

Datování: III-IV. století

Provincie: Thebais

Určení: Jízda / Pěchota

Literatura: Travis 2014, 80-81, 82

Nálezy ze Sásánovské říše:

1. Dura Europos (Sýrie). Přilba hřebenového typu sásánovců.

Nález na lokalitě bývalého zničeného města – pod zřícenou věží.

Typ: Hřebenový / Lamelový typ sásánovské přilby

Materiál: železo

Datování: III. století

Určení: Jízda / Pěchota?

Literatura: James 1986, 120-125, Nicolle 1996, 66

2. Cheragh Ali Tepe, Amlash, Marlik (Írán). Vysoce zdobená přilba kuželovitého tvaru.

Uložena v muzeu Porte Hal Brusel (Belgie).

Hrobový nález.

Typ: Lamelová přilba / Íránská skupina

Materiál: železo

Datování: IV-V. století

Určení: Jízda / Pěchota?

Literatura: Grancsay 1963, 255

3. Nineveh (Irák) / (B). Dva nálezy přileb, klasický protáhlý kuželovitý tvar. Druhá nalezena ve chrámu Ištar. Uloženy v Britském muzeu v Londýně (Velká Británie), druhá v muzeu v Bagdádu (D).

Nález v rámci archeologického průzkumu.

Typ: Lamelové / Mezopotámská skupina

Materiál: železo

Datování: IV-V. století

Určení: Jízda / Pěchota?

Literatura: *Nicolle 1996, 66*

Sarmatské-Alanské / Nomádské nálezy:

1. Chomutov - Kursk (Ukrajina). Nález přilby.

Náhodný nález.

Typ: Lamelové / Spangenhelm

Materiál: železo

Datování: IV-V. století

Určení: Jízda / Pěchota?

Literatura: *Radjush 2014, 41-42*

2. Kalkni (Rusko). Fragmenty přilby.

Hrobový nález.

Typ: Lamelové / Spangenhelm

Materiál: železo

Datování: III-V. století.

Určení: Jízda / Pěchota?

Literatura: Kubík 2017, 202-203

3. Kerč / Kertch (Ukrajina). Nález přilby s naznačením nánosníku. Pravá lícnice.

Hrobový nález.

Typ: Lamelové / Spangenhelm

Materiál: železo

Datování: V. století

Určení: Jízda / Pěchota?

Literatura: Lebedynsky 2001, 193

4. Kišpek / Kichpek (Rusko). Bohaté pohřební naleziště, nález nejen přilby, ale i celé hrobové výbavy.

Nález z pohřebiště.

Typ: Lamelové / Spangenhelm

Materiál: železo

Datování: IV. století

Určení: Jízda / Pěchota?

Literatura: *Kazanski 1995*, 189-190, 193

5. Suvorovskij (Rusko). Nález přilby, složená přilba bez dalšího přidavného vyztužení. Holá „kostra“.

Náhodný nález.

Typ: Lamelové / Skeletová / Spangenhelm

Materiál: železo

Datování: IV-V. století.

Určení: Jízda / Pěchota?

Literatura: *Zubov-Radjush 2014*, 101

6. Tyum-Tyum / Kirovská oblast (Rusko). Nález přilby. Bez lícnic a zátylníku.

Náhodný nález.

Typ: Lamelové / Spangenhelm

Materiál: železo

Datování: IV-V. století

Určení: Jízda / Pěchota?

Literatura: Zubov-Radjush 2014, 101

Seznam použité literatury

- Ajbabin, A. 1995:** Les tabes de chefs nomades en Crimée de la fin du IV siècle au VI siècle, In: Vallet, F. – Kazanski, M. (edd.) 1995: L' noblesse romaine et chefs barbares du IIIe au VIIe siècle. Saint-Germain-en-Laye. 207-217
- Bivar, A. 1972:** Cavalry Equipment and Tactics on the Euphrates Frontier. Dumbarton Oaks.
- Brzezinski, R. – Mielczarek M. 2002:** The Sarmatians 600 BC – AD 450. Osprey.
- Connolly, P. 1998:** Greece and Rome at war. London.
- Coulston, Jon C. N. 1987.** Roman military equipment on 3rd century AD tombstones., In: Dawson, 141-156
- Dautova-Ruševljan, V. – Vujovic, M. 2009:** Late Roman Helmet from Jarak. Novi Sad.
- Elton, H. 1996:** Warfare in Roman Europe AD 350-425. Oxford.
- Eutropius – Festus. 2008:** Stručné dějiny Říma, Praha (překlad Bohumila Moučová).
- Feugere, M. 1993:** Les Armes des Romains. Paris.
- Fischer, T. 2012:** Die Armee der Caesaren. Regensburg.
- James, S. 1986:** Evidence from Dura Europos for the Origins of Late Roman Helmets. London.
- Kazanski, M. 1991:** Contribution á l'histoire de la defense de la frontière pontique au Bas-Empire, Travaux et Mémoires, 11, 487-526
- Kazanski, M. 1995:** Les tabes des chefs alano-sarmates du IV siècle dans les steppes pontiques, In: Vallet, F. – Kazanski, M. (edd.) 1995: L' noblesse romaine et chefs barbares du IIIe au VIIe siècle. Saint-Germain-en-Laye. 189-207
- Klumbach, Hans. 1973:** Spatromische Gardehelme, München.

Kubík, A. 2017: Sasanian lamellar helmets, In: Maksymiuk, K. – Karamian, G. (edd.) 2017: Crowns, hats, turbans and helmets. Siedlce-Tehran. 195-210

Kuznecov, V. A. 1987: Arheologičeskie issledovanija na novostrojках Kabardino-Balkarii v 1972-1979, Naltchik.

Lebedynsky, I. 2001: Armes et guerriers barbares au temps des grandes invasions (IV au VI siècle apr. J. - C.), Paris.

Leriche, P. 1993: Techniques de guerre sassanides et romaines á Doura-Europos, In: Vallet, F. – Kazanski, M. (edd.) 1993: L' armée romaine et les barbares du IIIe au VIIe siècle. Saint-Germain-en-Laye. 83-101

MacDowall, S. – Embleton, G. 1994: Late Roman infantryman. Osprey.

MacDowall, S. 1995: Late Roman Cavalryman AD 236-565. Osprey.

Marcellinus, A. 2002: Dějiny Římské říše za soumraku antiky, Praha (překlad Josef Češka).

Miks, Chr. 2008: Vom Prunkstück zum Altmittel – Ein Depot spätrömischer Helmteile aus Koblenz, Koblenz.

Miks, Chr. 2014: Ein spätrömischer Depotfund aus Koblenz am Rhein. Studien zu Kammhelmen der späten Kaiserzeit. Mainz.

Nicolle, D. 1996: Sasanian Armies. The Iranian Empire early 3rd to mid-7th centuries AD. Stockport.

Overleat, B. J. 1982: Contribution to Sasanian Armament in Connection with Decorated Helmet, Iranica Antiqua 17, 189-211

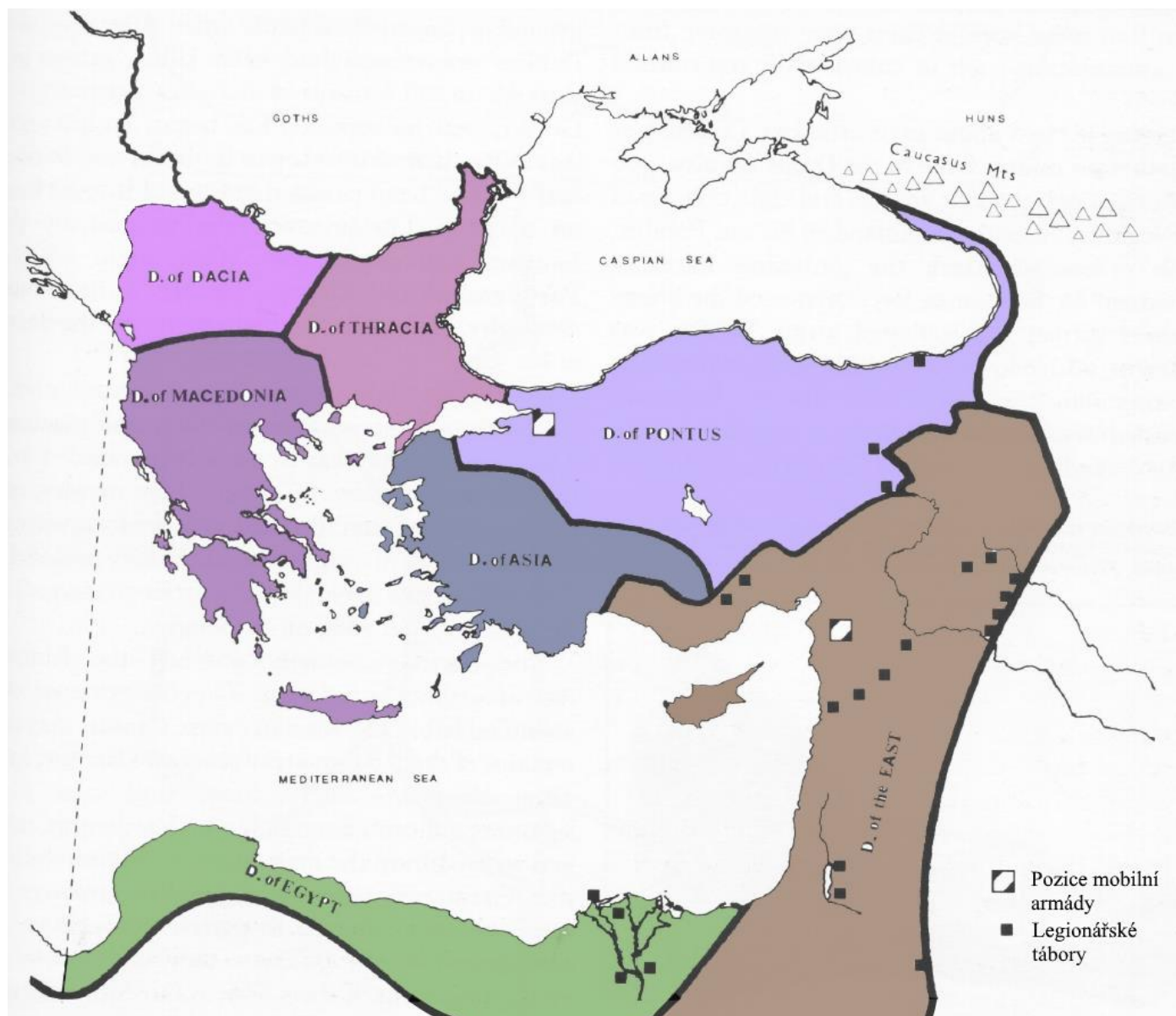
Radjush, O. 2014: Helmets of the great migration period from the Upper Dnieper region. Tula.

Robinson, H. R. 1975: the Artur of imperial Rome. London.

Simkins, M. 1979: The Roman Army from Hadriane to Constantine, Oxford.

- Skupniewicz, P. 2007:** Helm wojownika przedstawionego na kapitelu w tak e bostan. Krakow.
- Sommer, C. Sebastian. 1984:** The Military Vici in Roman Britain. Oxford
- Southern, P. – Dixon, K. 1996:** Late Roman Army. London.
- Southern, P. 2006:** The Roman Army. Oxford.
- Stauer, H. 1987:** Helm und Ringschwert Prunkbewaffnung und Rangabzeichen germanischer Krieger. Freiburg.
- Thomas, B. 1971:** Helme, Schilde, Dolche. Studien über römisch-pannonische Waffenfunde. Amsterdam.
- Travis, J. – Travis, H. 2014:** Roman Helmets. Gloucestershire, Great Britain.
- Waurick, G. 1988:** Römische Helme. In: Antike Helme. Mainz.
- Wilcox, P. 1986:** Rome´s Enemies (3) Parthians and Sassanid Persians. Oxford.
- Wolfram, H. 1997:** The Roman Empire and Its Germanic Peoples. Berkeley.
- Zubov, S. - Radjush, O. 2014:** Helmets of Middle Volga Region in the Middle Sarmatian time. Ufa.

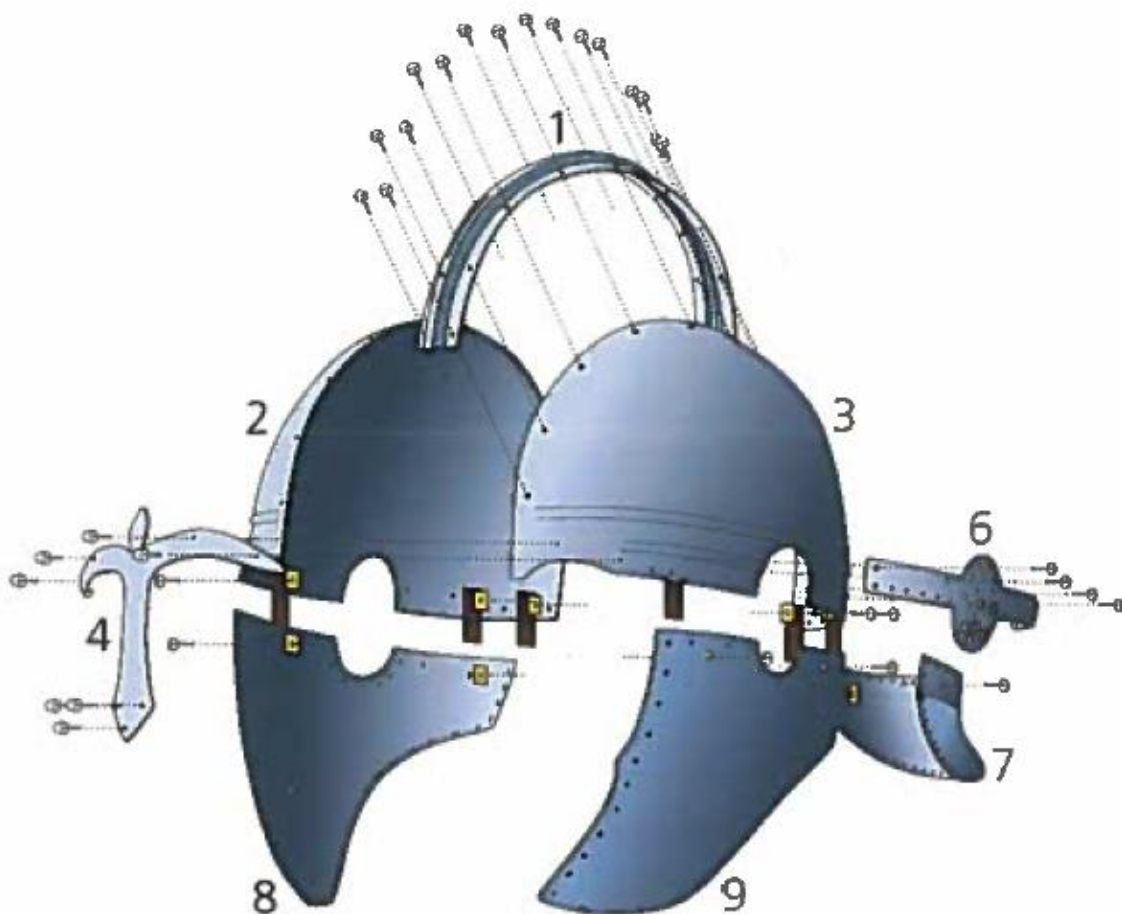
Obrázkové přílohy

Obr. 1. Rozdělení Východořímské říše a umístění mobilních armád a legionářských táborů (převzato z Wilcox 1986, 6). Autor úpravy M. Týfa.

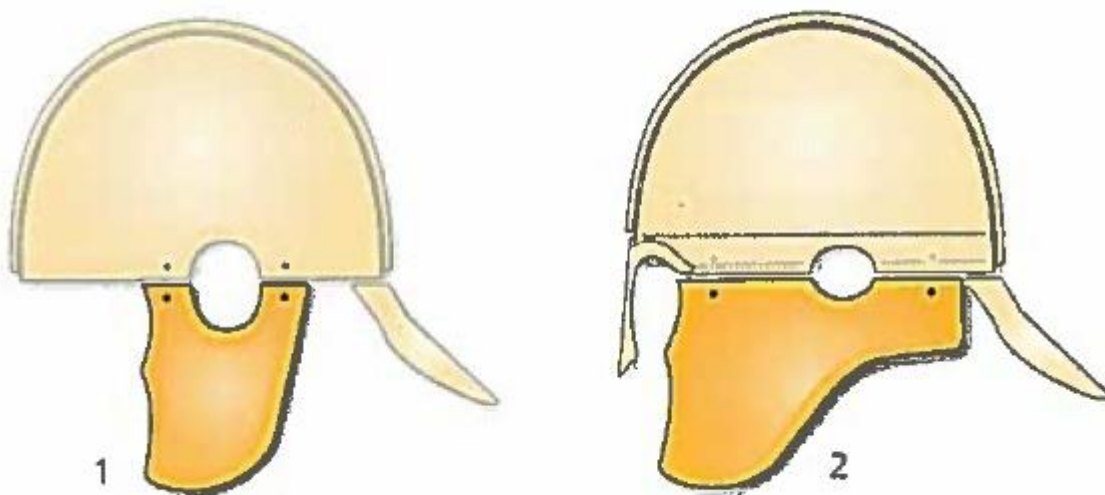

Obr. 2. Vojenská výbava pozdního legionáře – IV. století. 1. Žebrovaná přilba z lokality Deir el-Medina, 2. Typ přilby Deurne / Berkasovo (převzato z MacDowall 1995, 38). Autor úpravy M. Týfa.

Obr. 3. Části hřebenové přilby (převzato z Miks 2014, 32).

1. Hřeben
2. Pravá část kaloty
3. Levá část kaloty
4. Nánosník
6. Ochrana sluchu
7. Zátýlník
8. Pravá lícnice
9. Levá lícnice

Obr. 4. Typ lícnice i pozdních římských přileb (převzato z Miks 2014, 125).

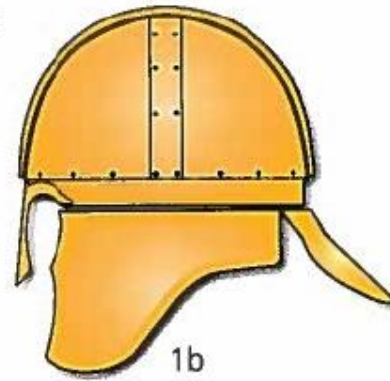
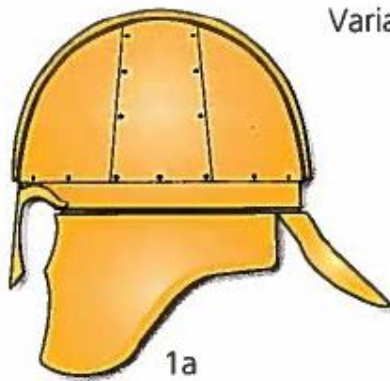
- 1. Lícnice typu Dunapentele / Intercisa*
- 2. Lícnice typu Deurne / Berkasovo*

TYP DUNAPENTELE / INTERCISA

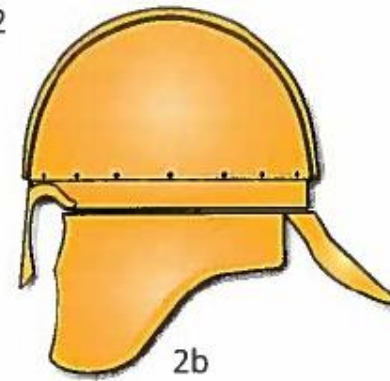
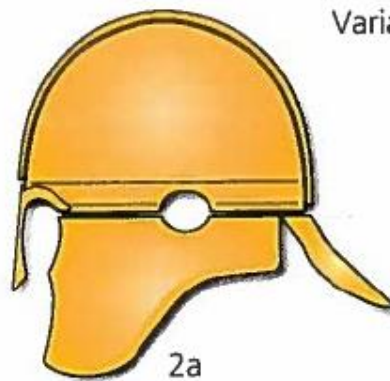

TYP DEURNE / BERKASOVO

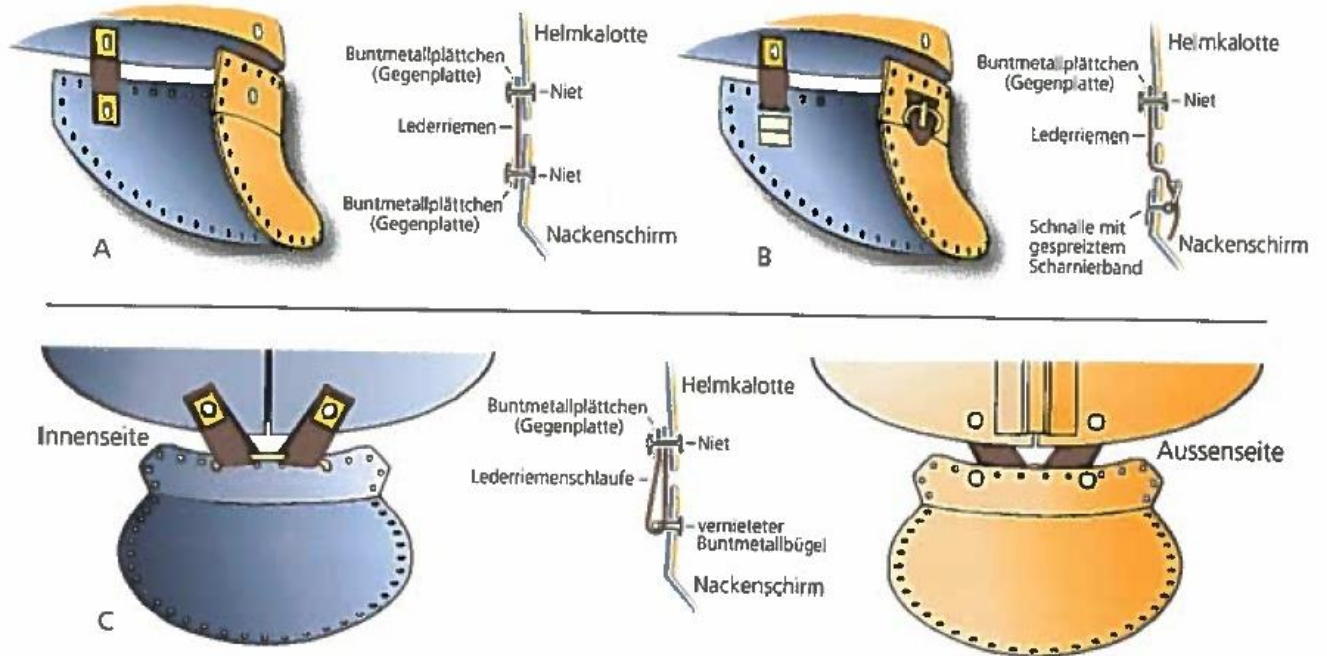
Variante 1

Variante 2

Obr. 5. Rozdělení pozdních hřebenových přileb na dvě hlavní skupiny (převzato z Miks 2014, 33).

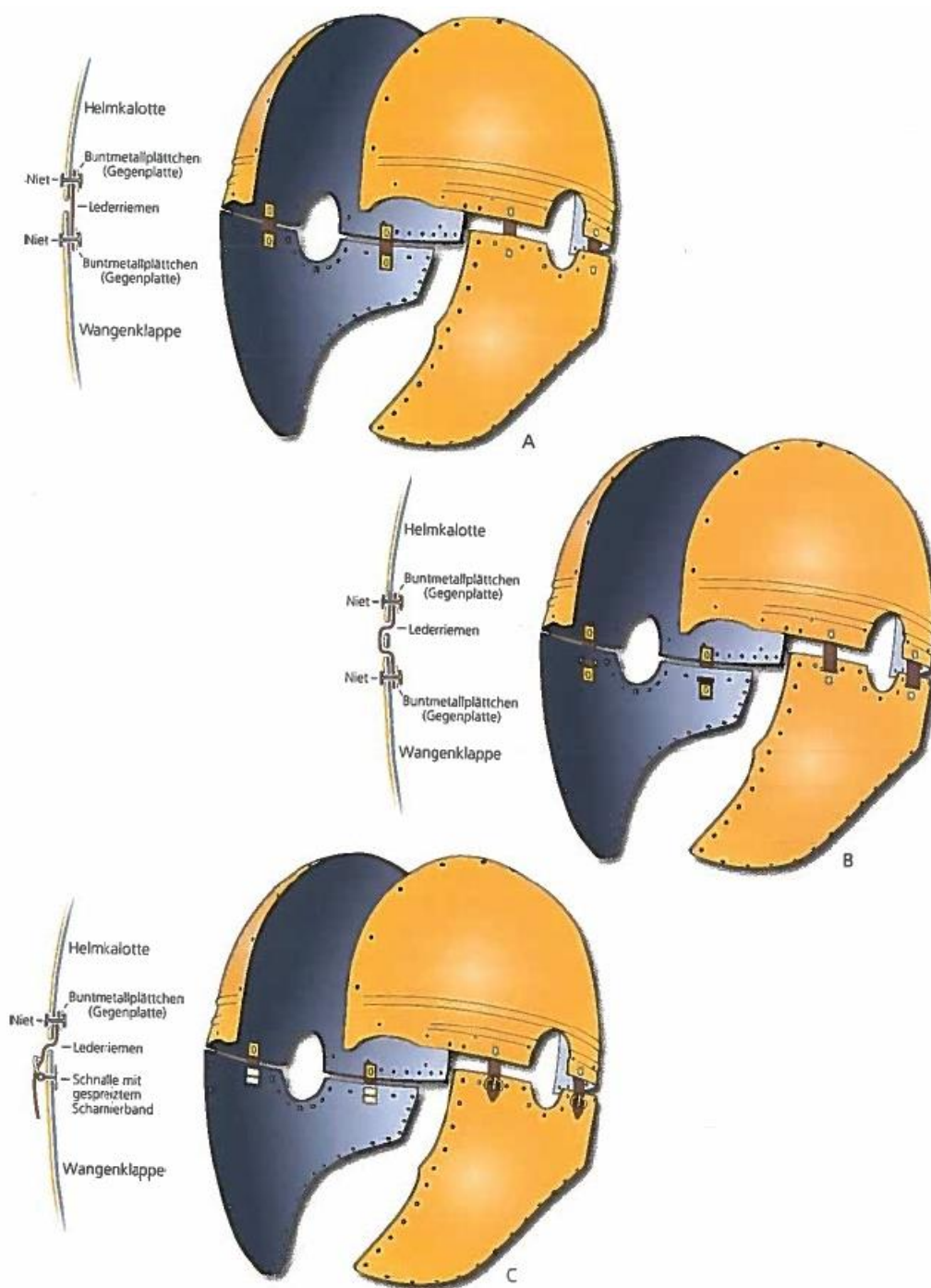

Obr. 6. Oddělitelný zátylník a jeho varianty připevnění k přilbě (převzato z Miks 2014, 150).

A – Přichycení pomocí řemínků a následně nýtů uvnitř přilby

B – Přichycení pomocí řemínků uvnitř a vně přilby pomocí zápony

C – Připevnění zátylníku ve spodní části přilby pomocí „očka“

Obr. 7. Způsoby připevnění lícnic ke kalotě přilby (převzato z Miks 2014, 136).

A - Přichycení pomocí řemíků a následně nýtů uvnitř přilby

B - Přichycení pomocí řemíků a následně nýtů uvnitř s následným provléknutím vně přilby

C - Přichycení pomocí řemíků uvnitř a vně přilby pomocí zápony

a) pohled 1

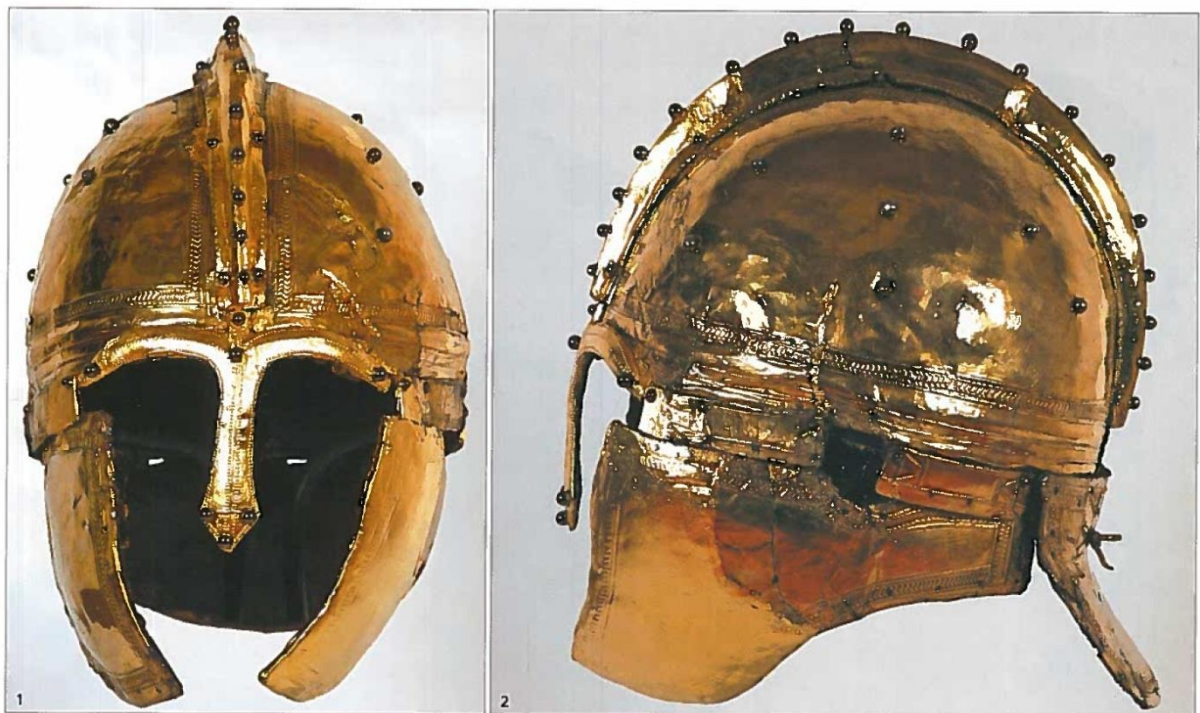

b) pohled 2

Obr. 8. Přiba z Deurne (převzato z Miks 2014, 215, 216).

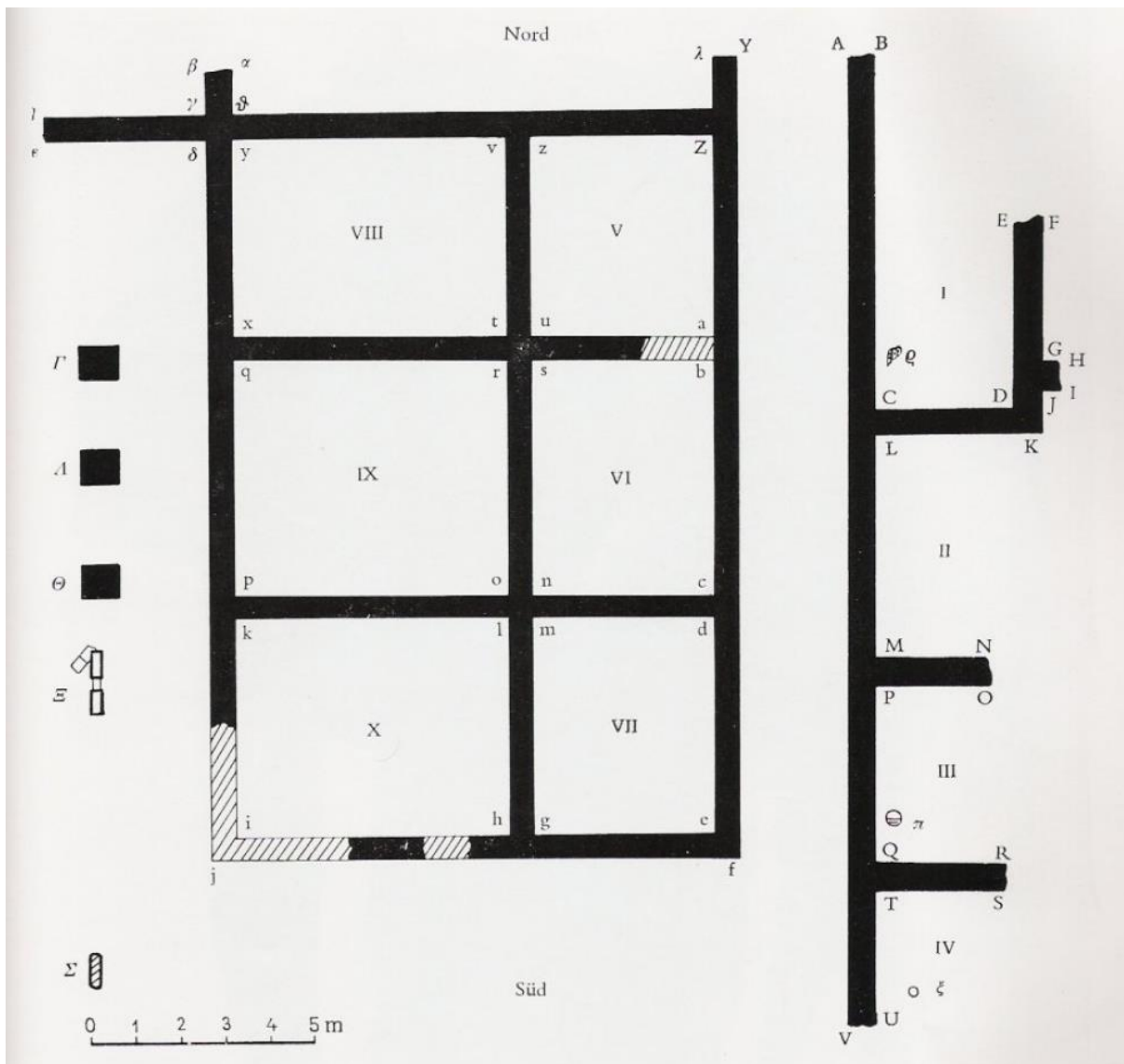

a) přilba 1

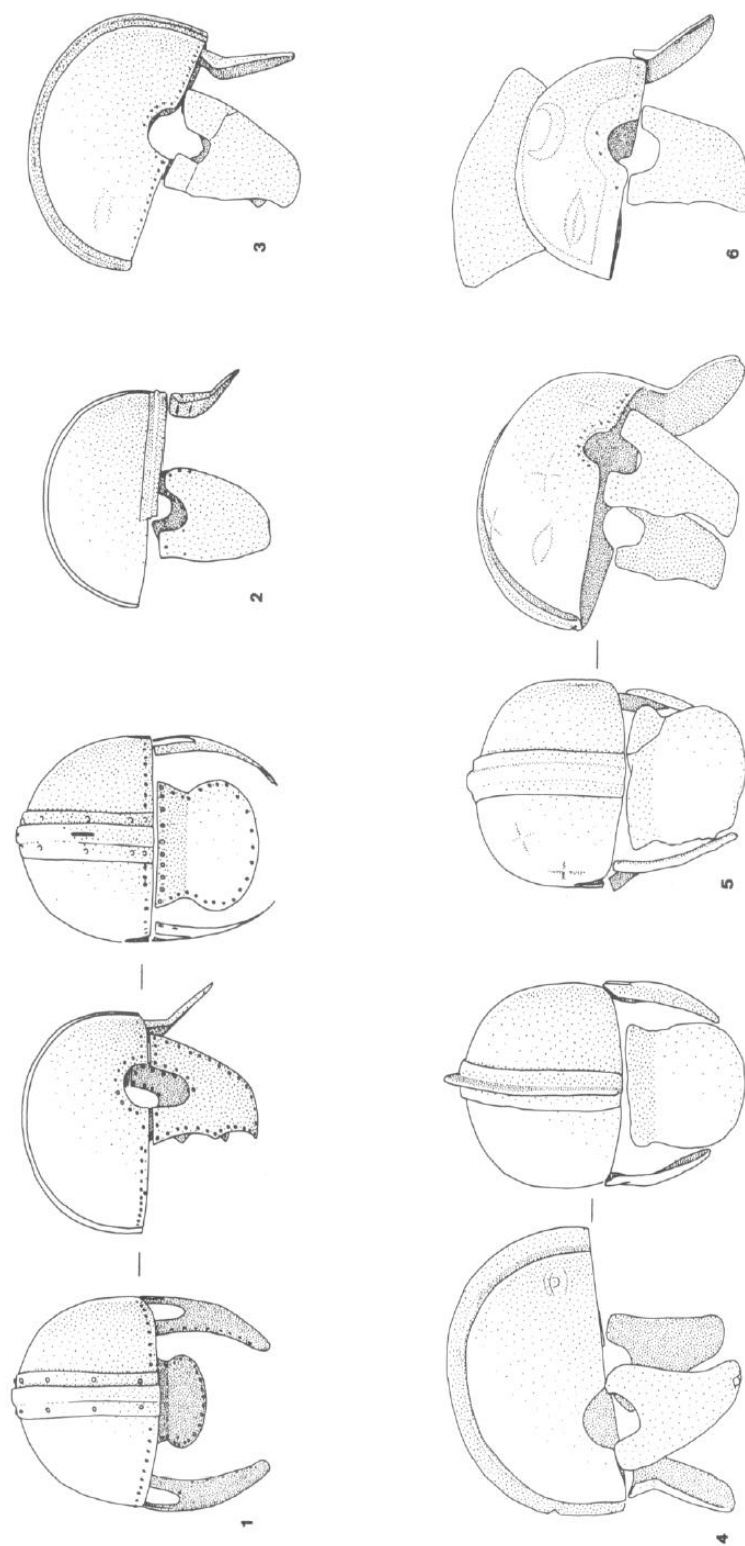

b) přilba 2

Obr. 9. Přilby z lokality Berkasovo (převzato z Miks 2014, 232, 234).

Obr. 10. Lokalita Intercisa - plán naleziště, nálezy ve čtverci IX (převzato z Thomas 1971, 64).

Obr. 11. Typy variant přileb skupiny *Dunapentele* / *Intercisa* podle lokalit (převzato z James 1986, 108).

1. Augst, 2. Worms, 3-6. *Dunapentele* / *Intercisa*

a) příklad 1

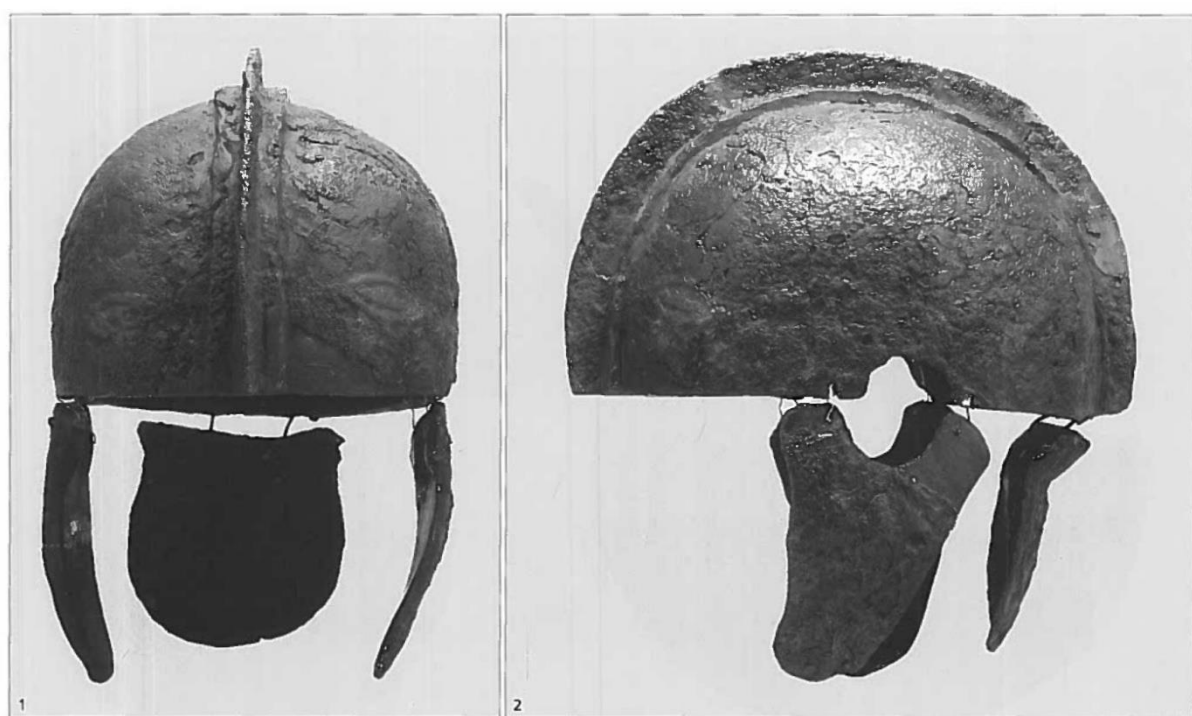

b) příklad 2

Obr. 12. Příklady přileb z lokality Intercisa (převzato z Thomas 1971, 66, 70).

a) příklad 1

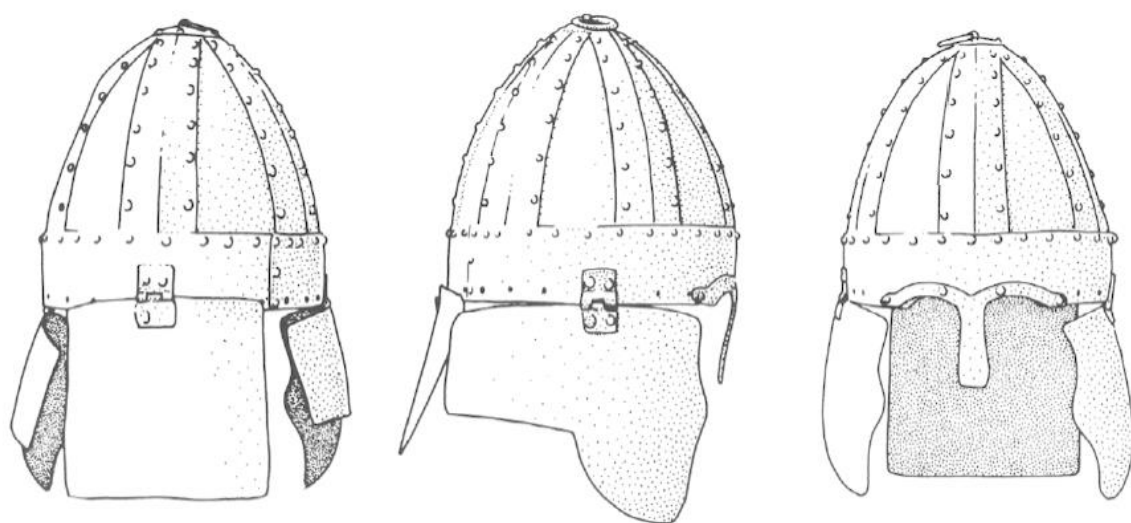

b) příklad 2

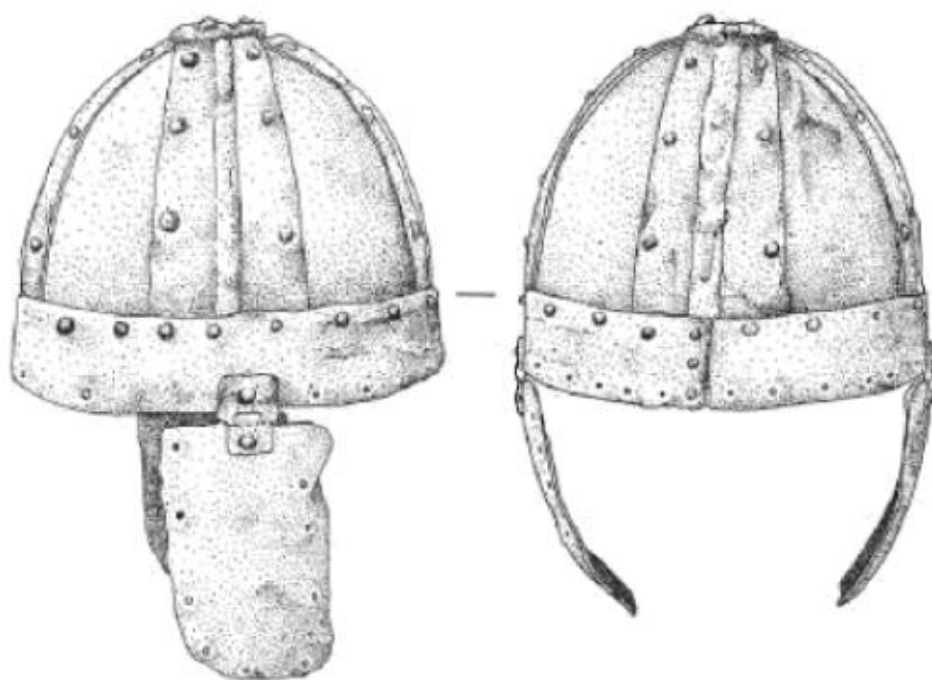
Obr. 13. Příklady přileb z lokality Dunapentele (převzato z Miks 2014, 258, 254).

a) převzato z Miks 2014, 127

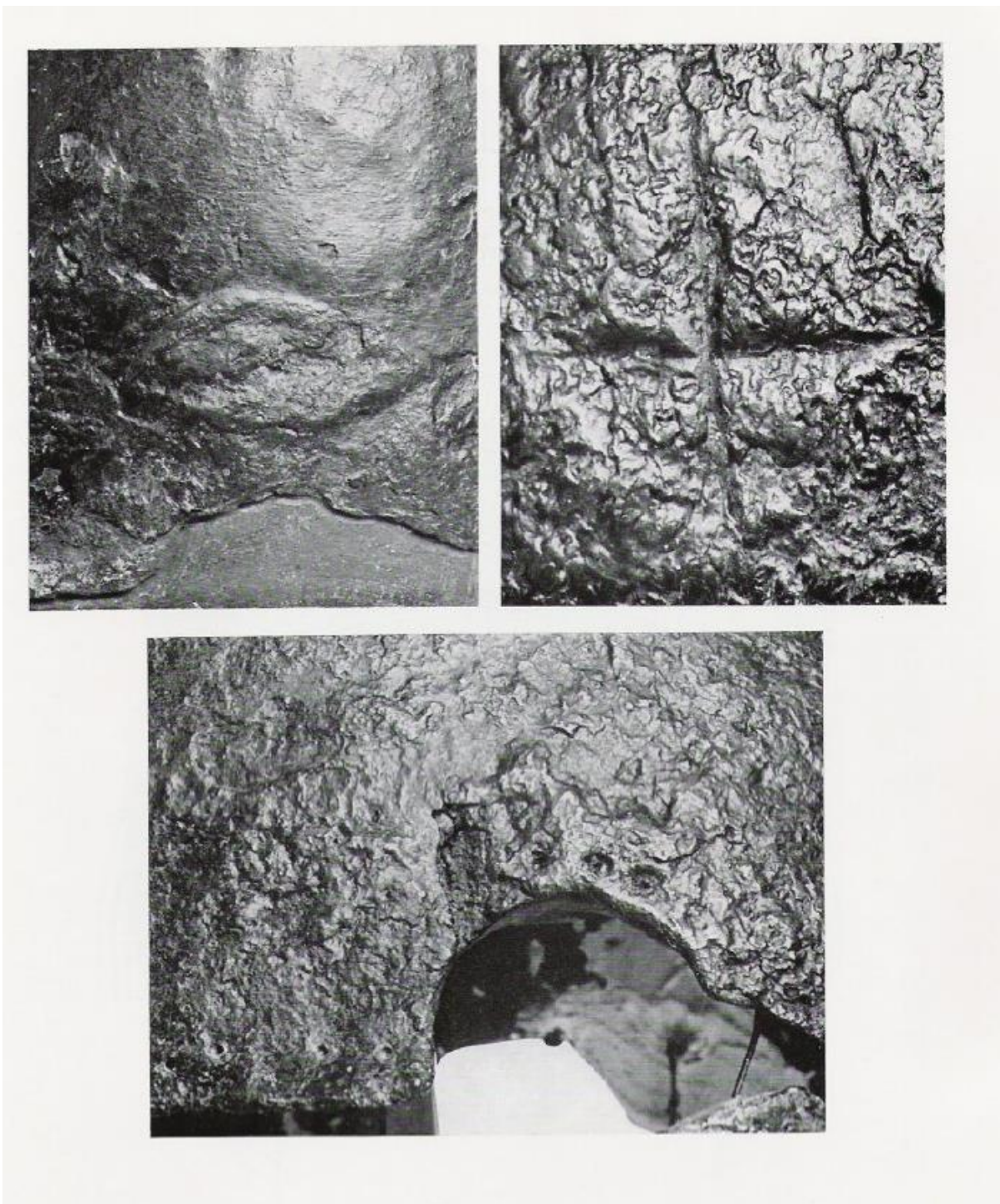

b) převzato z James 1986, 115

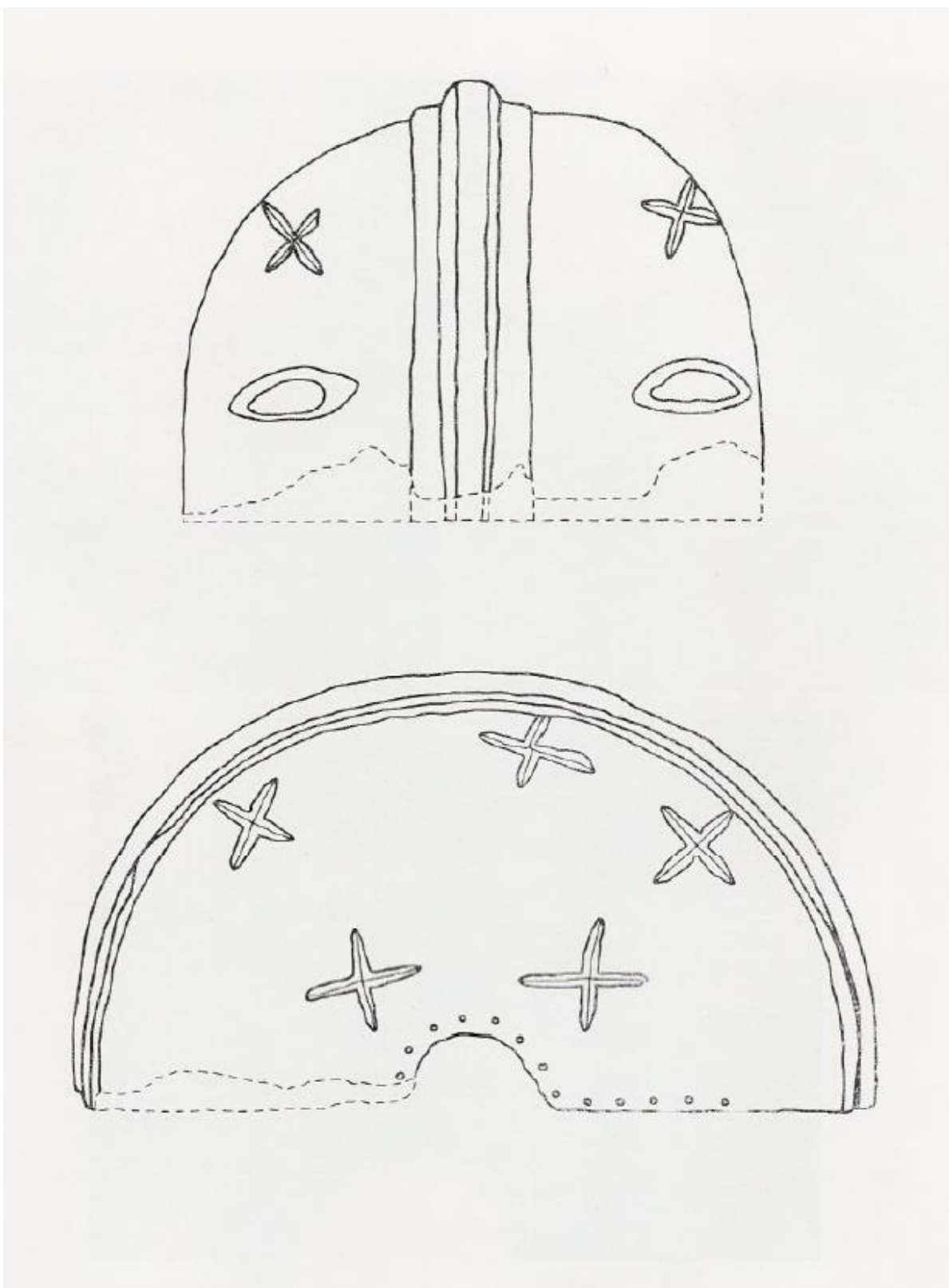

c) převzato z Travis 2014, 81

Obr. 14. Přilby z lokality Deir el-Medina.

a) detail nálezu

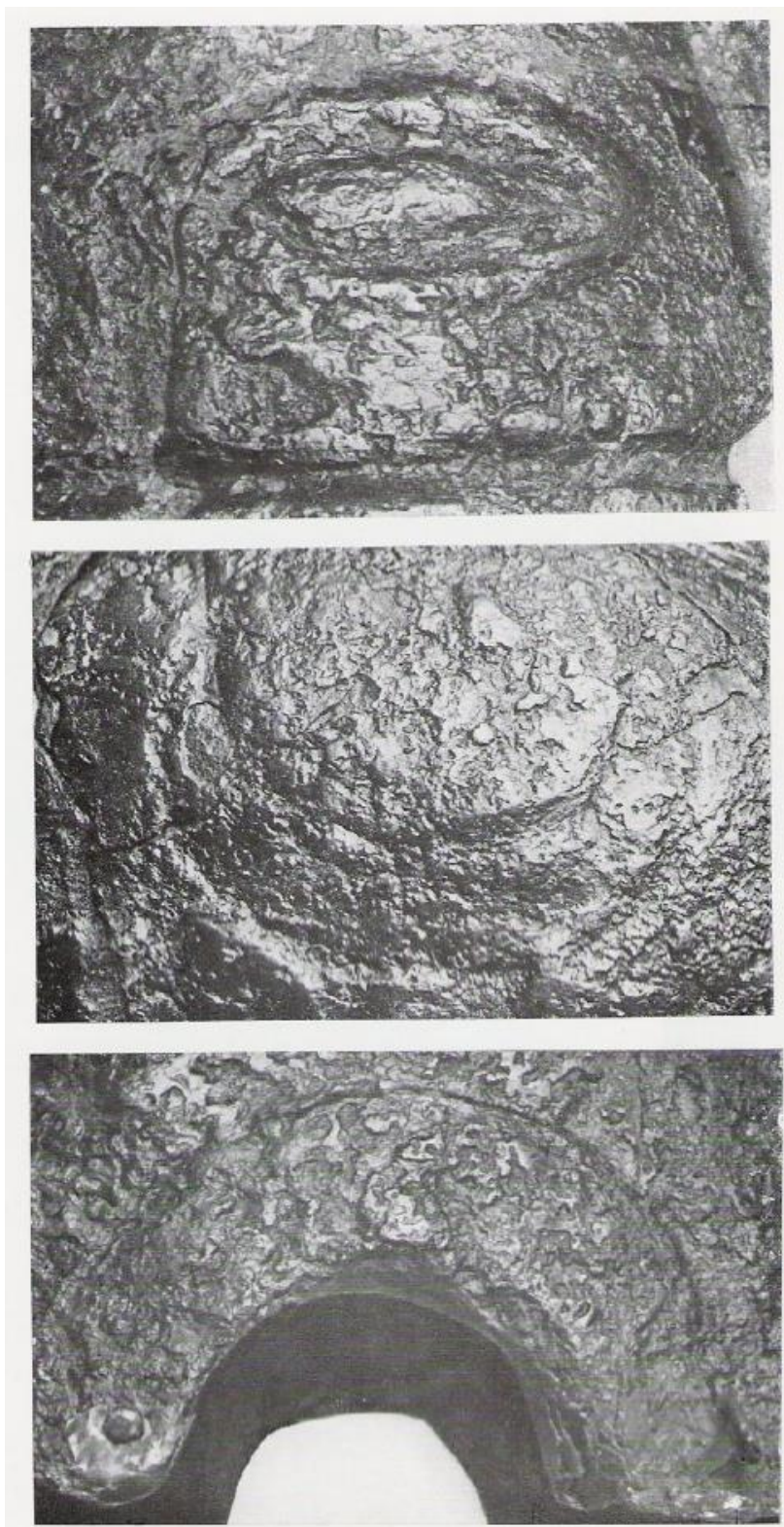

b) náskres nálezu

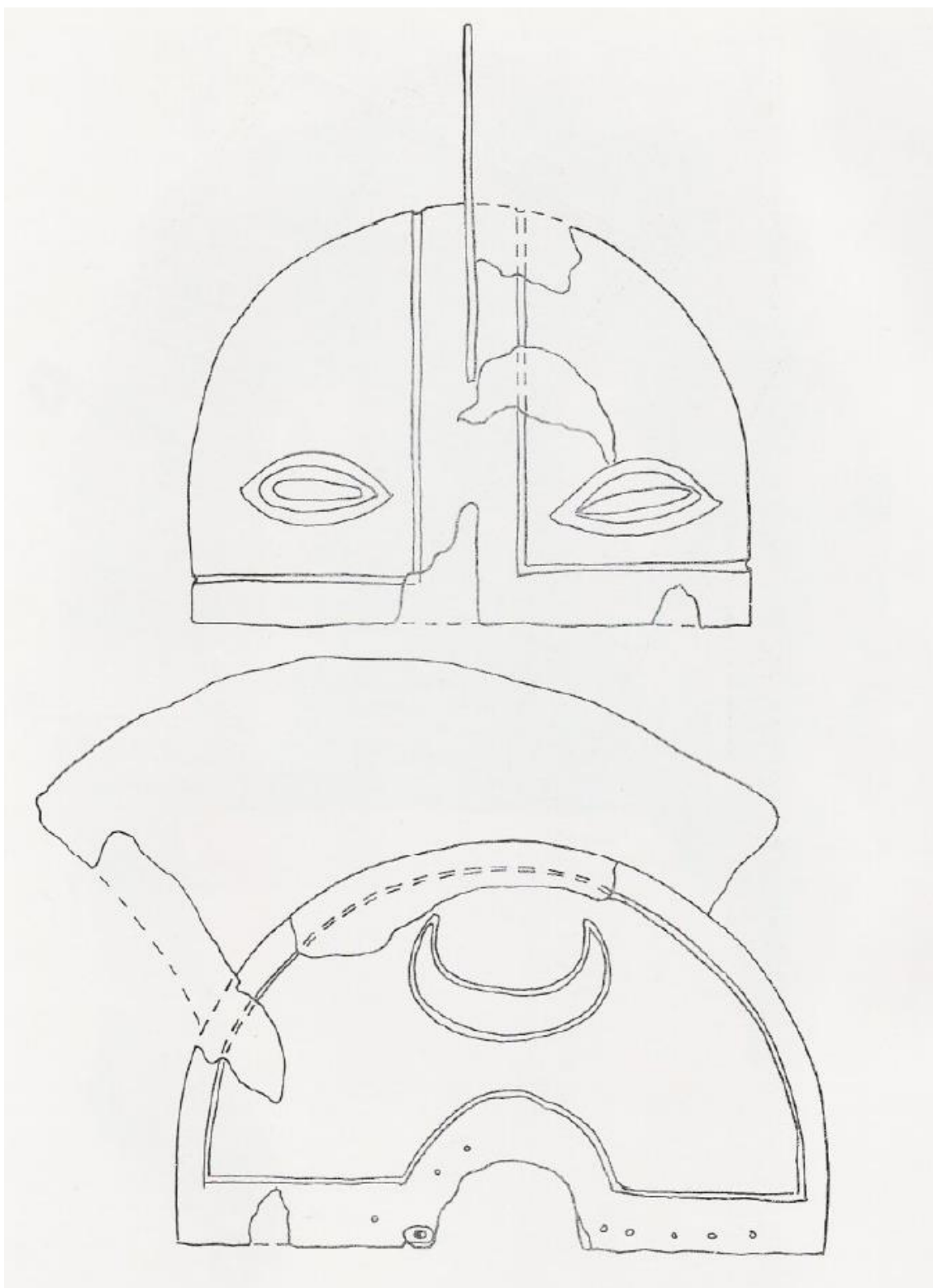
Obr. 15. Christianizace v podobě křížků na pozdních přilbách (převzato z Thomas 1971, 81, 73).

Obr. 16. Mince Konstantina I. – vyobrazení přilby s výzdobou (převzato z Dautova-Ruševljan 2009, 18).

a) detail nálezu

b) náčrt nálezu

Obr. 17. Další výzdoba v podobě geometrických vzorů na pozdních přilbách (převzato z Thomas 1971, 81, 82).

2

ՏԱԲԵՏԻԱՅ ՎԻ Ձ

3

ԿՄԻՏԱԿԱՆԱՅ ԵՐԵՎԱՆԻ

a) značka 1

2

VICIT

3

INIANA

4

✱ P A N N I S
S E H R I M O

b) značka 2

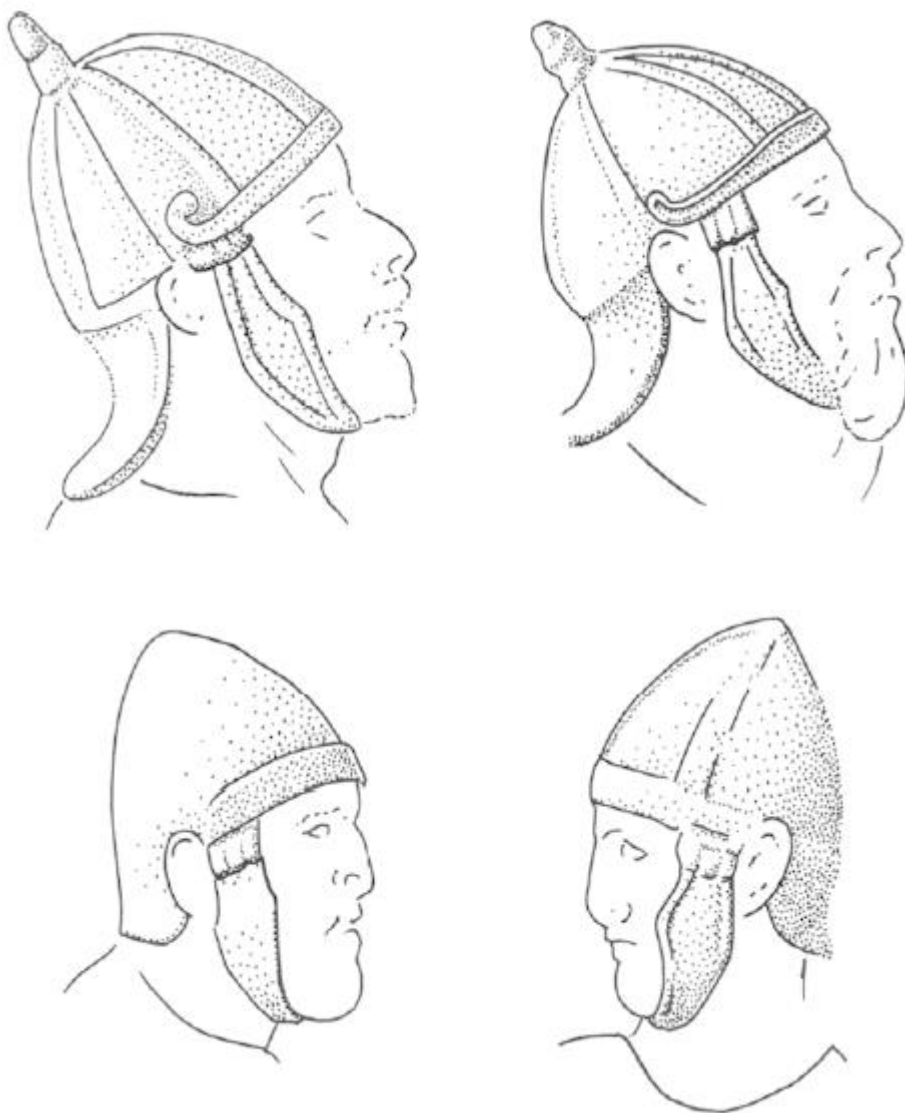
Obr. 18. Značky na přilbách typu Deurne / Berkasovo (převzato z Miks 2014, 66, 86).

a) Žebrované přilby na Trajánově sloupu (převzato z MacDowall 1995, 8)

b) vyobrazení detailu (převzato z MacDowall 1995, 11)

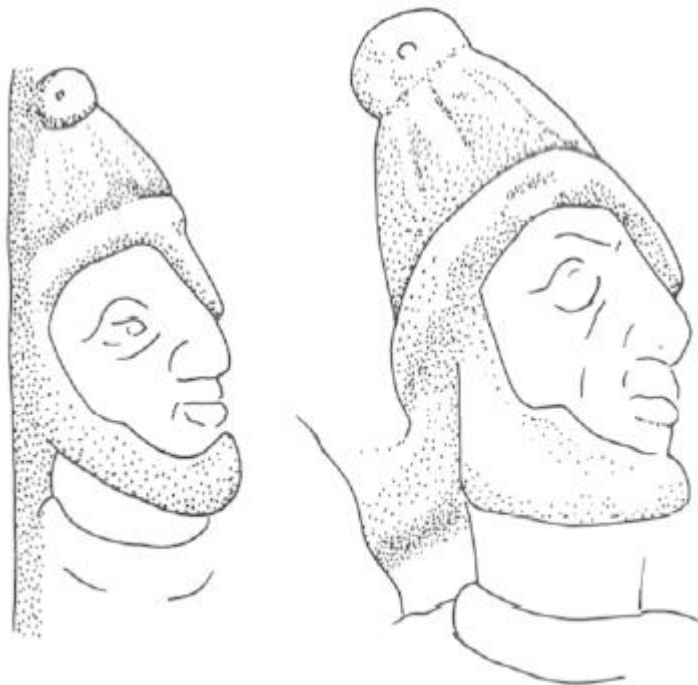

c) vyobrazení detailu (převzato z James 1986, 127)

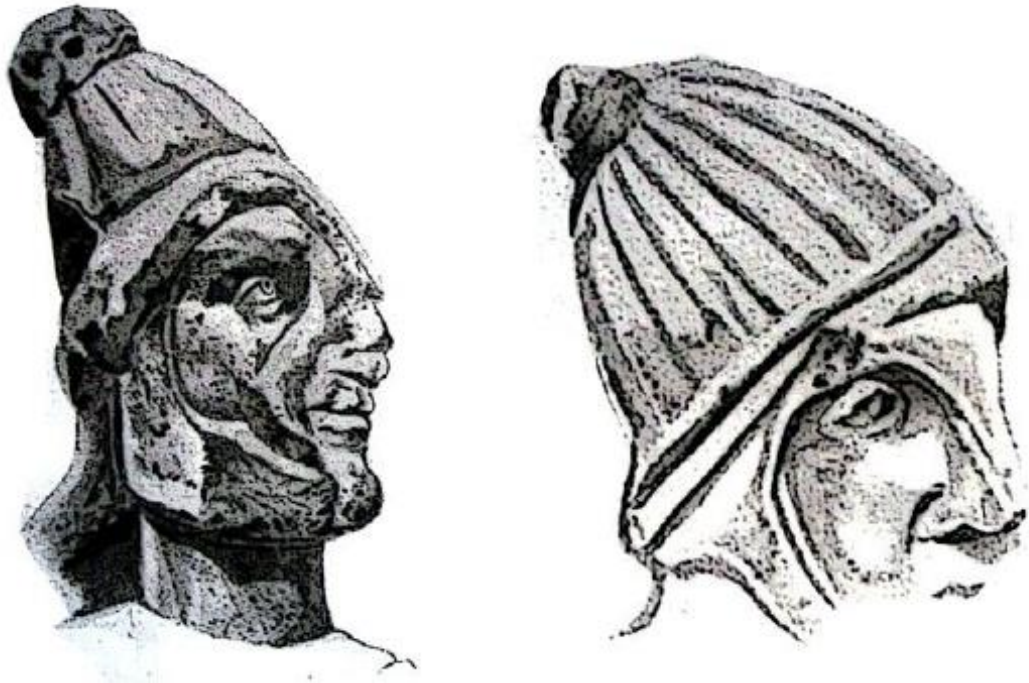
Obr. 19. Vyobrazení žebrovaných přileb.

a) detail jezdců na Galeriově oblouku (převzato z MacDowall 1995, 11)

b) vyobrazení detailu (převzato z James 1986, 130)

c) vyobrazení detailu (převzato z Kubík 2017, 203)

Obr. 20. Vyobrazení římských jezdců na Galeriově oblouku v Soluni.

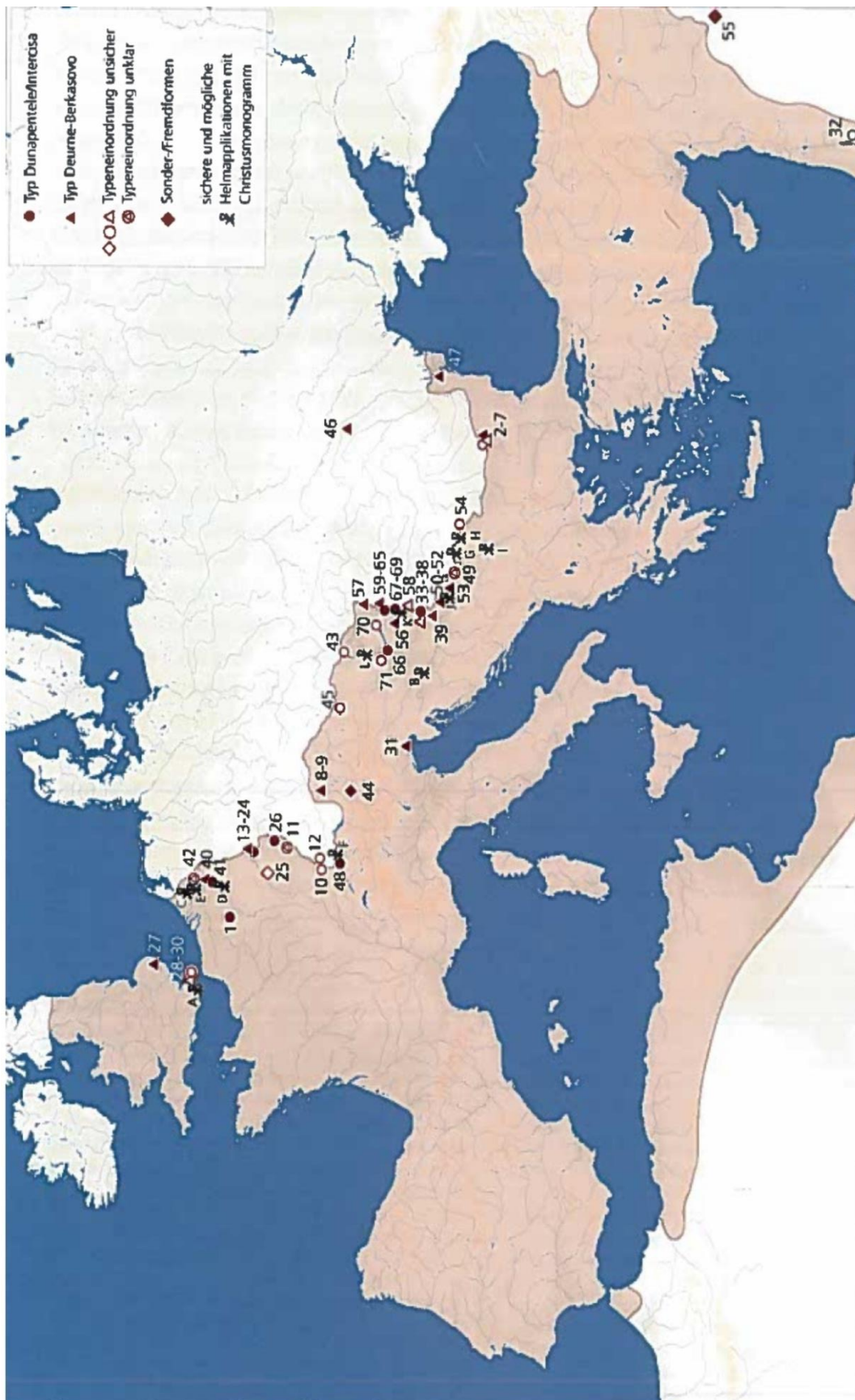
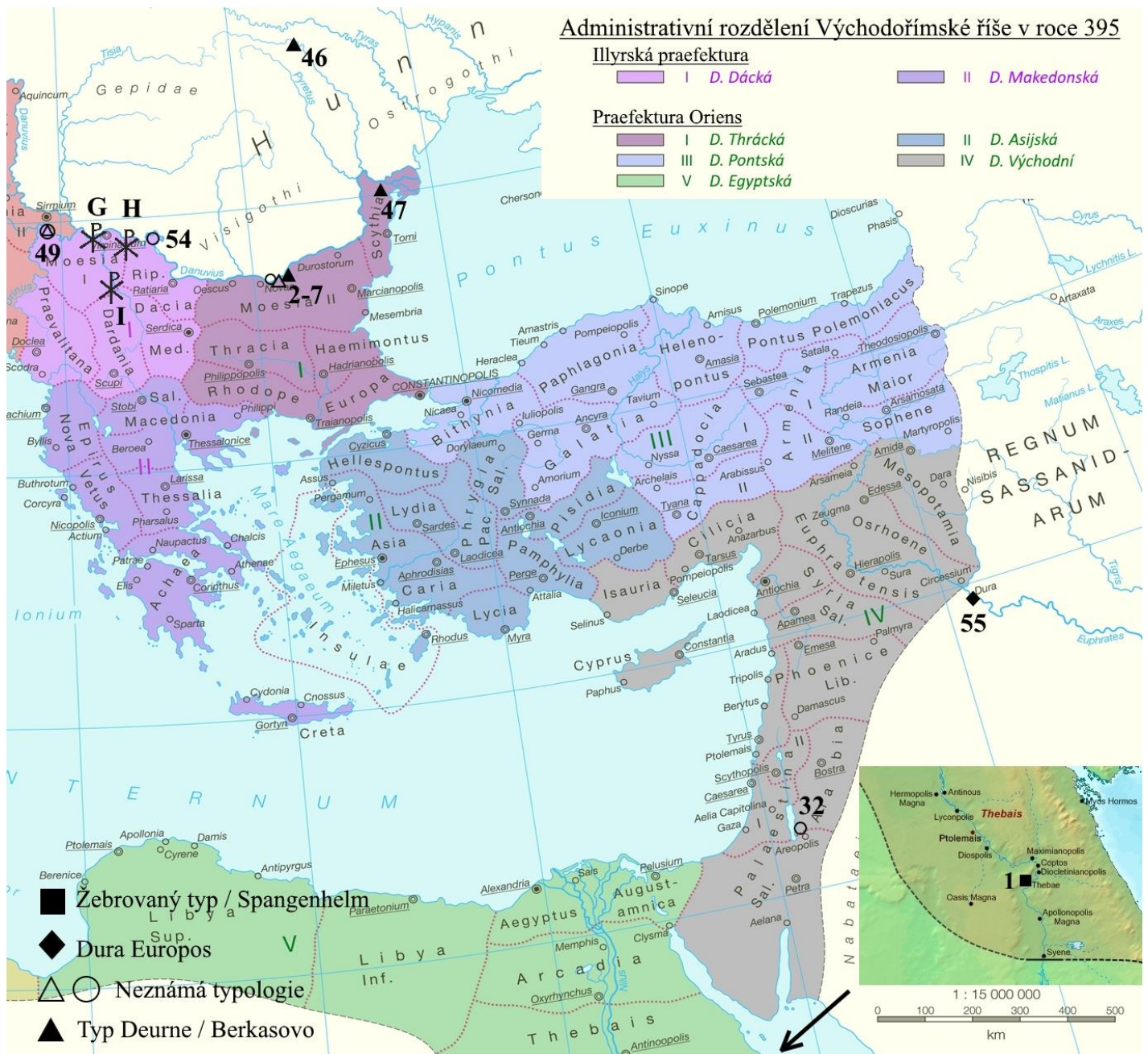

Abb. 114 Fundnachweise von Kammhelmen/-heimtellen und von einigen typologisch verwandten Bandhelmen während der römischen Kaiserzeit (Nummerierung entsprechend Fundlisten I-II): 1 Brunehaut-Liberchies/B. – 2-7 Krivina/BG. – 8-9 Augsburg-Pfersee/D. – 10 Breisach/D. – 11 Frankenthal/D. – 12 Freiburg-Zähringen/D. – 13-24 Koblenz/D. – 25 Trier/D. – 26 Worms/D. – 27 Burgh Castle/GB. – 28-30 Richborough/GB. – 31 S. Giorgio di Nogaro/I. – 32 Ghor el-Haditha/JOR. – 33-38 Osijek/HR. – 39 Vinkovci/HR. – 40 Deurne-Helenaveen/NL. – 41 Maas-Tal bei Kessel-Hout/NL. – 42 Nijmegen/NL. – 43 Bad Deutsch-Altenburg/A. – 44 Biberwier/A. – 45 Enns-Lorch/A. – 46 Concești/RO. – 47 Tejița/RO. – 48 Augst/CH. – 49 Belgrad/SRB. – 50-52 Berkasovo/SRB. – 53 Jarka/SRB. – 54 Ritkovo/SRB. – 55 Dura Europos/SYR. – 56 Alsóhetény/H. – 57 Budapest/H. – 58 Dunafalva/H. – 59-65 Dunaujváros/Dunapentele/H. – 66 Keszthely-Fenekpuszta/H. – 67-69 Paks-Dunakömlőd/H. – 70 Szabadbattyán-Péterbánsút/H. – 71 Zalalövő/H. – A Richborough/GB. – B Sisak/HR. – C Ijzendoorn-Echtelt/NL. – D Maas-Tal bei Kessel-Hout/NL. – E Wijchen-Lienden/NL. – F Kaiseraugst/CH. – G Kostolac/SRB. – H Manastir/SRB. – I Rutevac-Ćićina/SRB. – J Sremska Mitrovica/SRB. – K Paks-Dunakömlőd/H. – L Szombathely/Steinamanger/H. – (Karte Ch. Miks, RGZM; Graphik M. Ober, RGZM) – o.M.

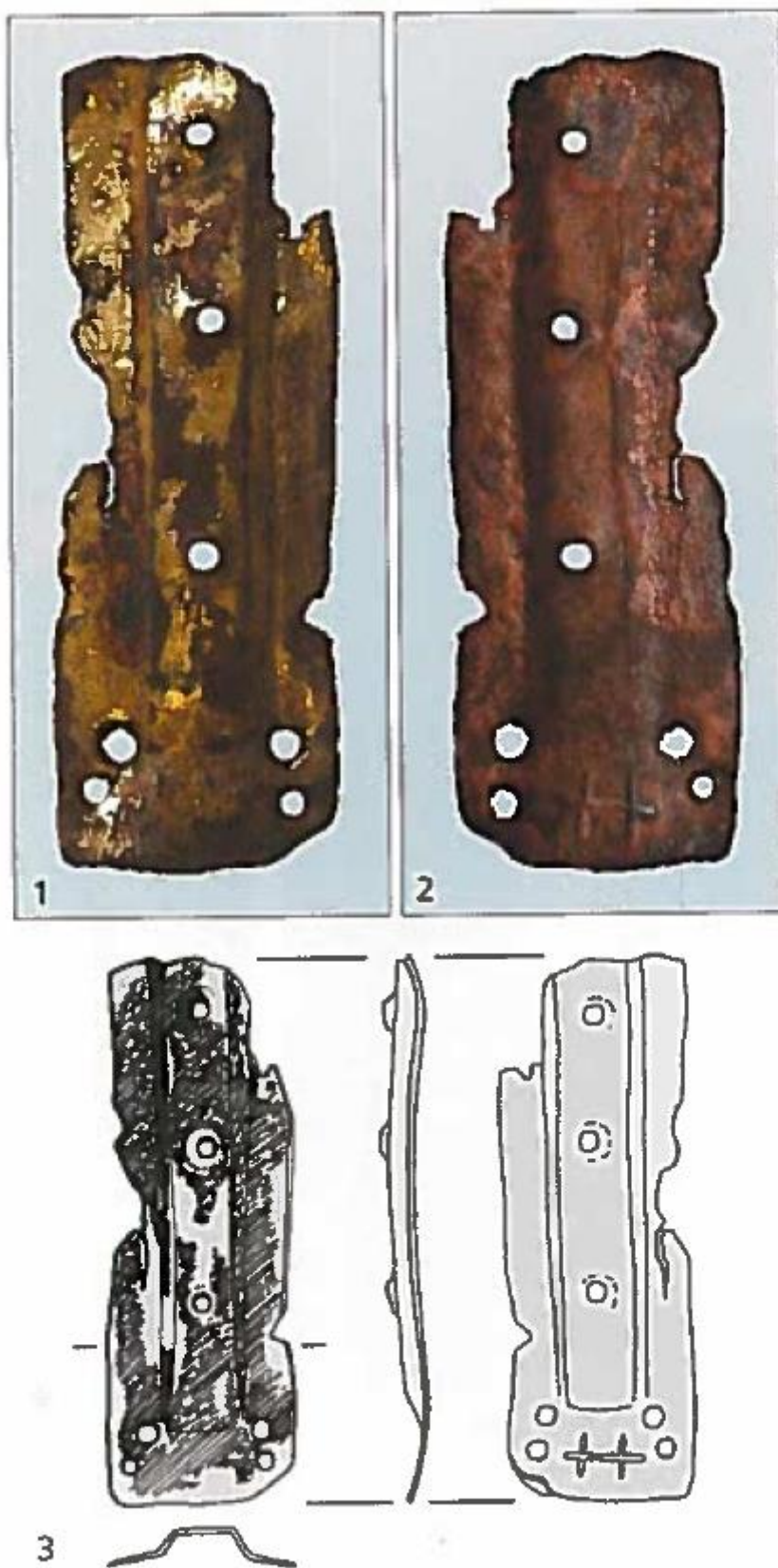
Obr. 21. Mapa lokalit, kde se našly pozdní římské přilby (převzato z Miks 2014, 184).

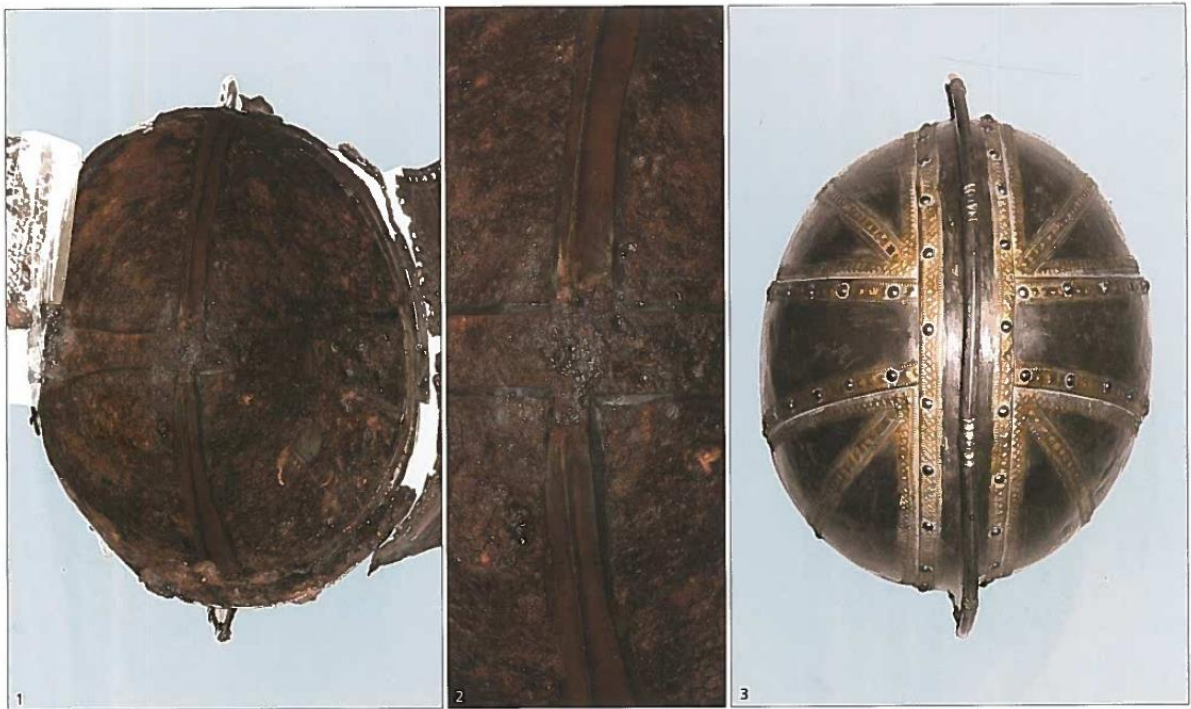
Obr. 22. Mapa lokalit Východořímské říše (mapa převzata od Nick E. Verelst 2014).
 Autor úpravy M. Týfa.

Lokality převzaty dle mapy Chr. Mikse (2014, 184) pouze pro východ.

- 49 – Bělehrad, G – Kostolac, H – Manastir, 54 – Rtkovo, I – Rutevac-Cicina, 2-7 – Krivina, 46 - Concesti, 55 – Dura Europos, 32 – Ghor el-Haditha, 47 – Telita, 1 – Deir el-Medina

Obr. 23. Nález z Bělehradu (převzato od Miks 2014, 231).

a) pohled 1

b) pohled 2

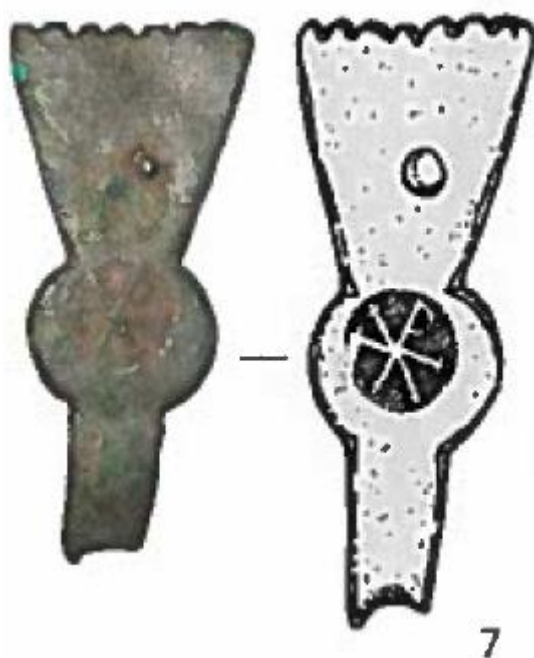

c) pohled 3

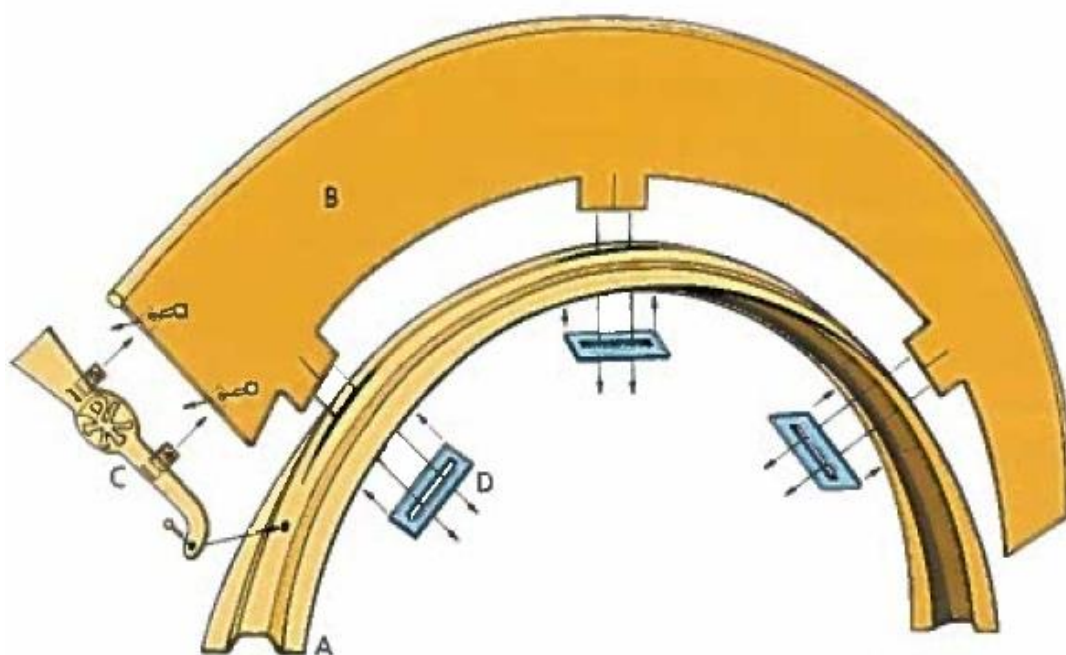
Obr. 24. Nález z lokality Concesti (převzato z Miks 2014, 223-225).

Obr. 25. Nález z lokality Ghor el-Haditha (převzato od Miks 2014, 211).

Obr. 26. Nález z lokality Kostolac (převzato z Miks 2014).

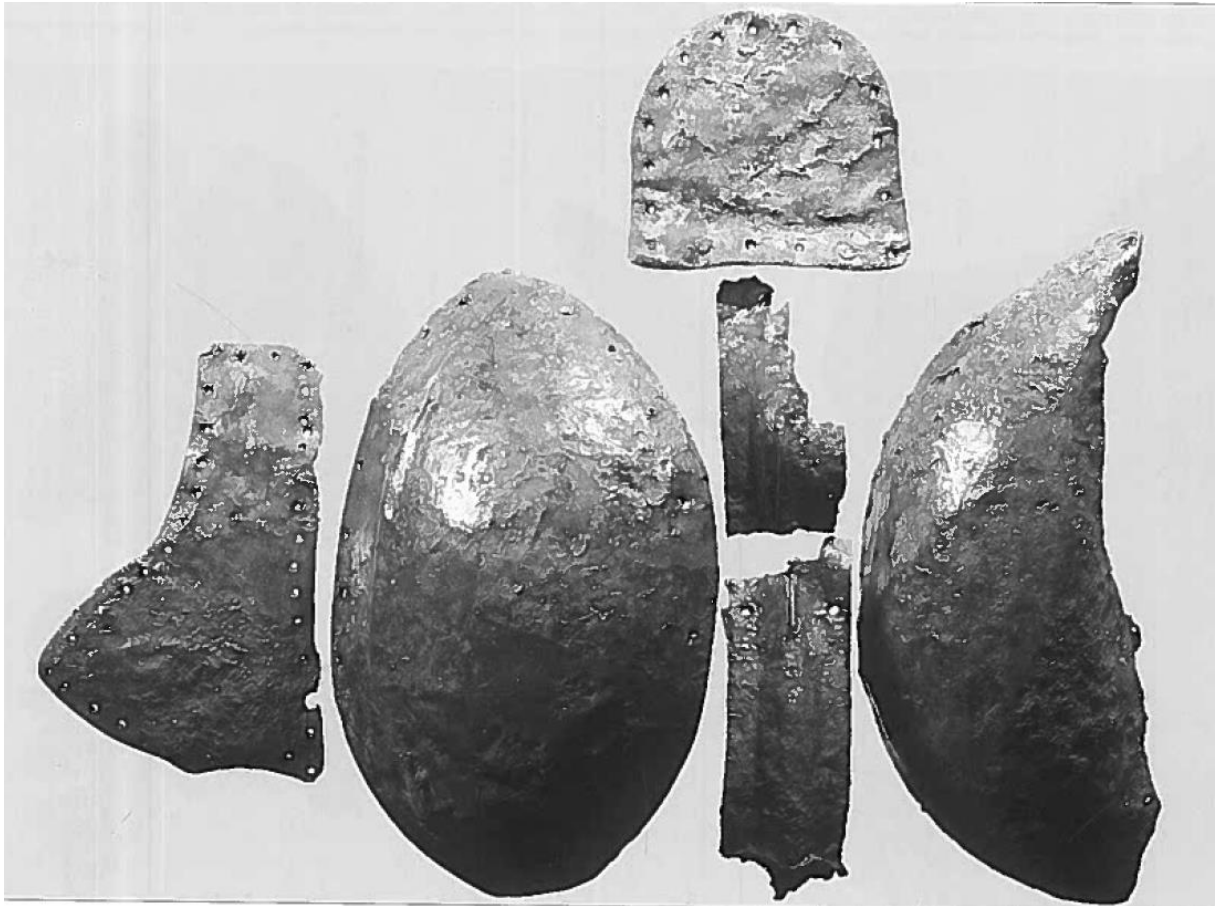

Obr. 27. Uchycení Kristova monogramu na hřebenu přilby (převzato z Miks 2014, 94).

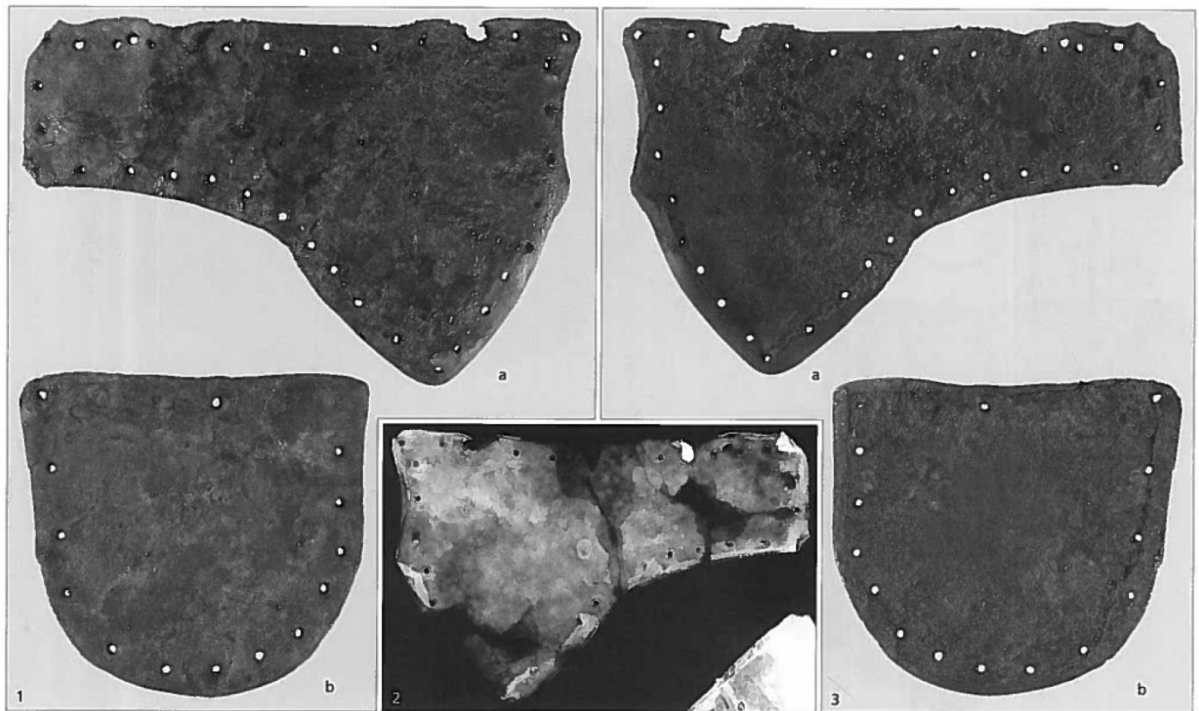
A – Hřeben přilby / B – Železný disk-chochol / C – Přední zakončení disku s monogramem / D – Cvoky na uchycení disku

a)

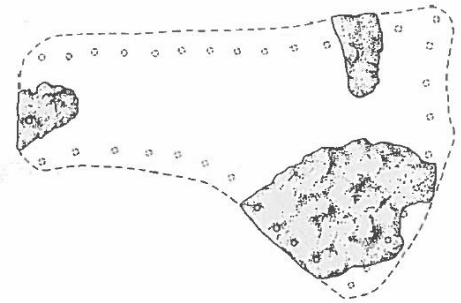
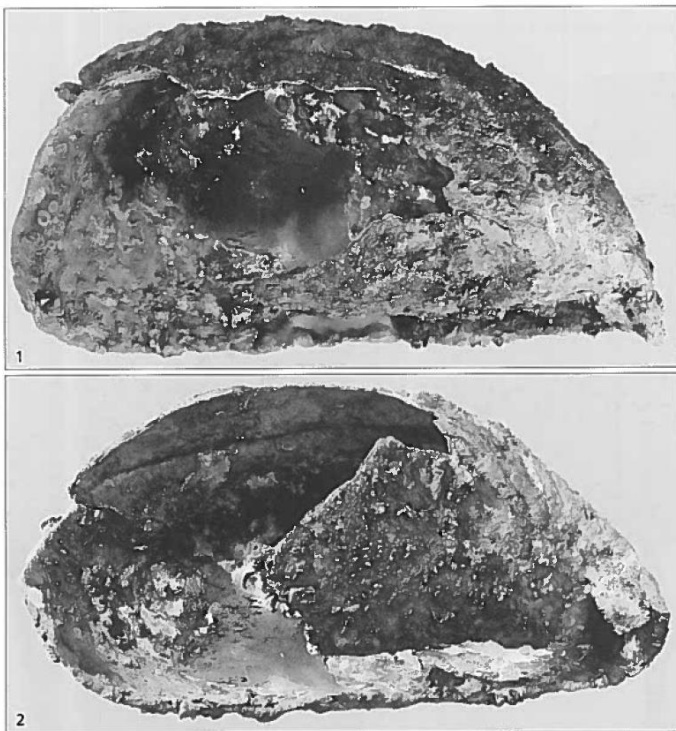
b)

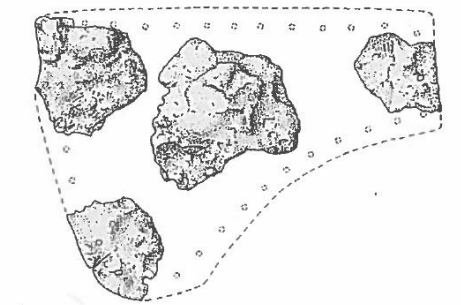
c)

d)

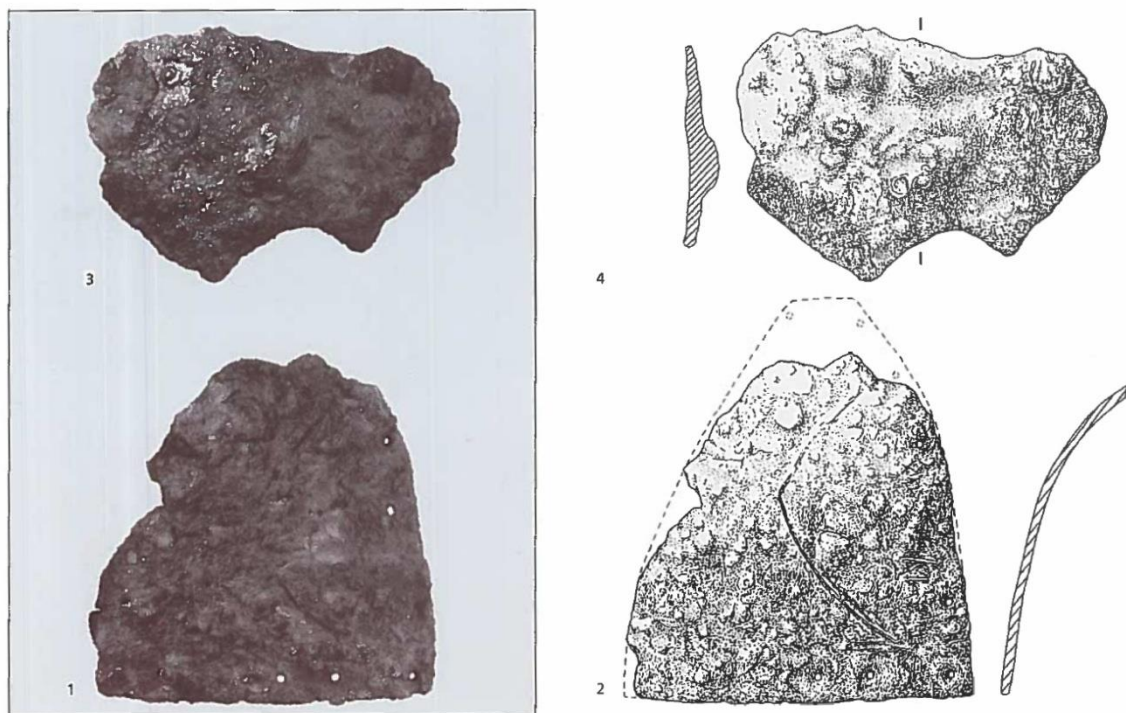

3

4

e)

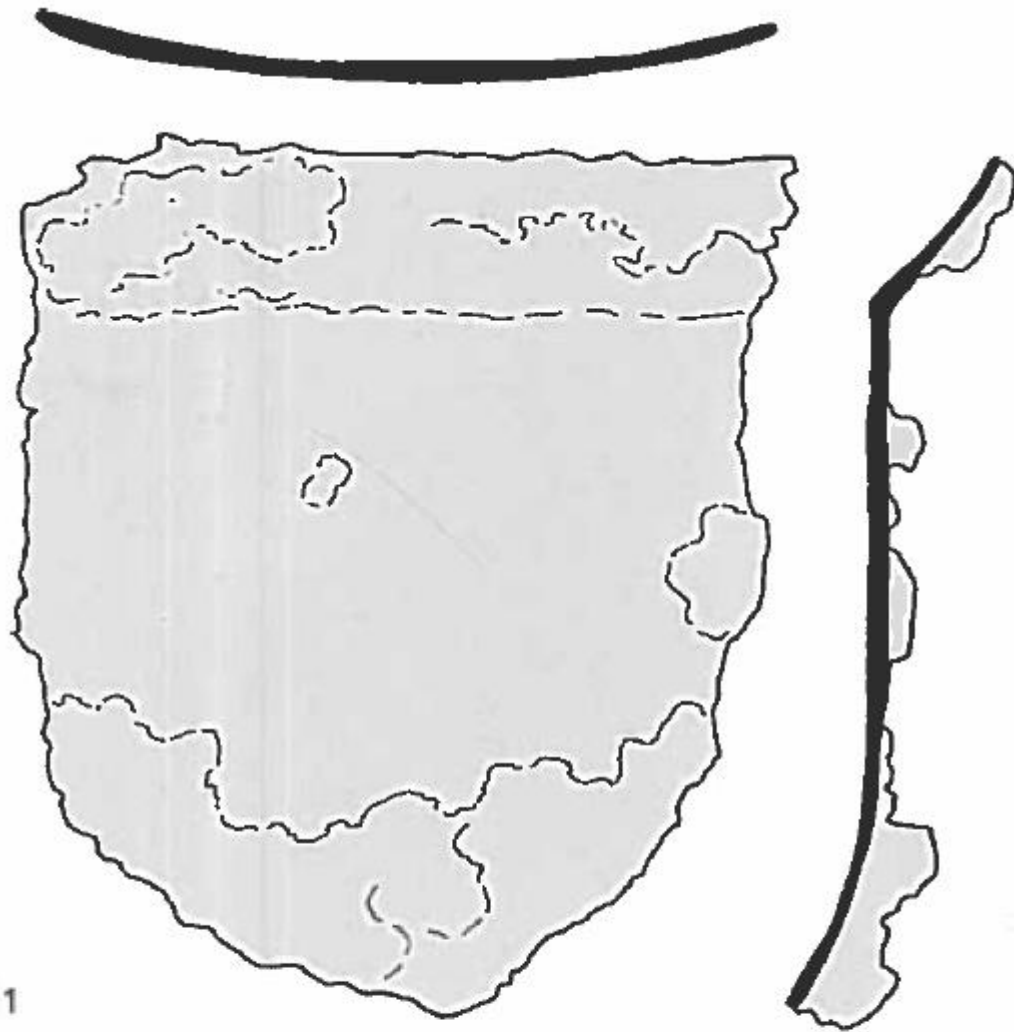

f)

Obr. 28. Nálezy z lokality Krivina (převzato z Miks 2014, 190-195).

Obr. 29. Nález z lokality Manastir (převzato z Miks 2014, 277).

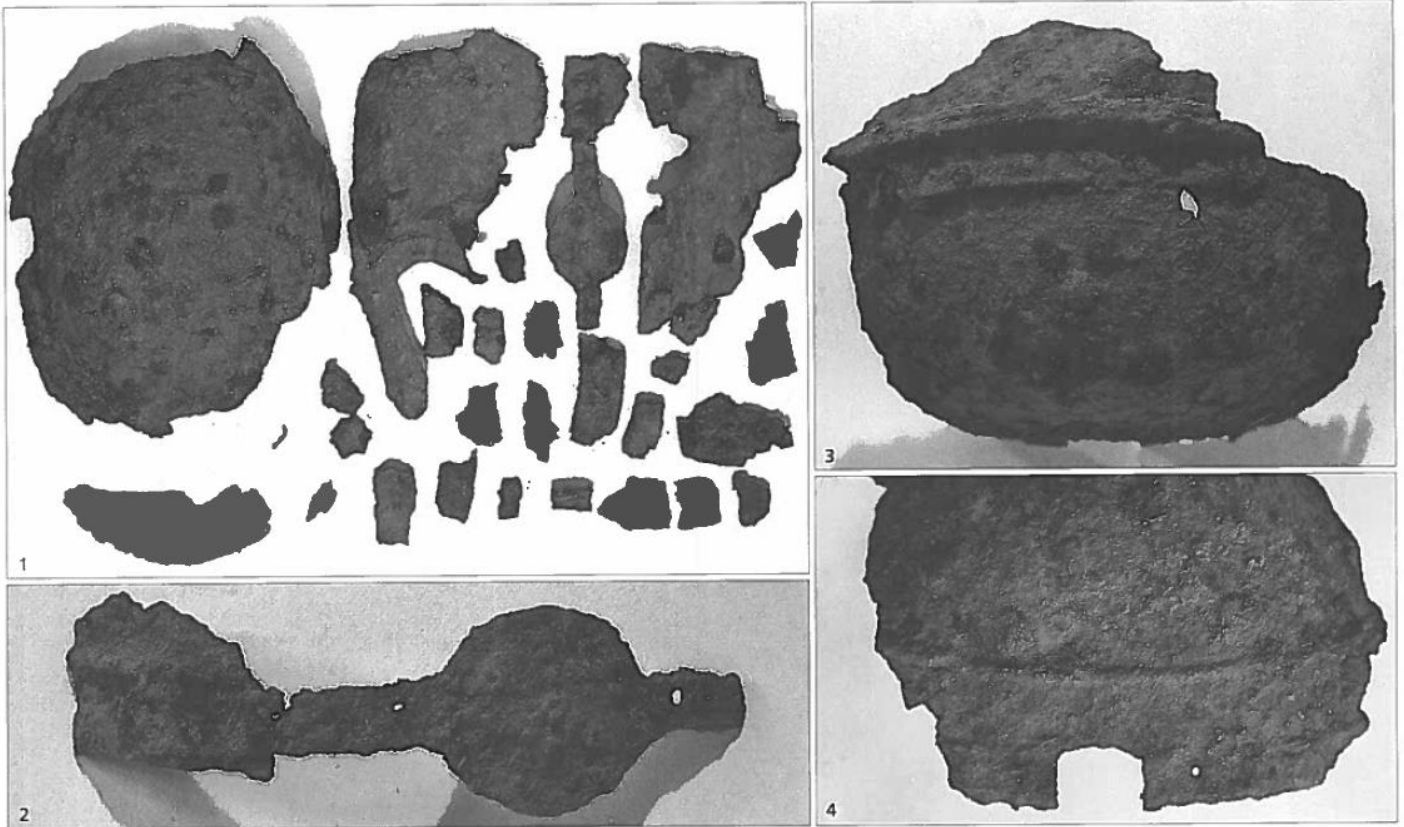

Obr. 30. Nález z lokality Rtkovo (převzato z Miks 2014, 239).

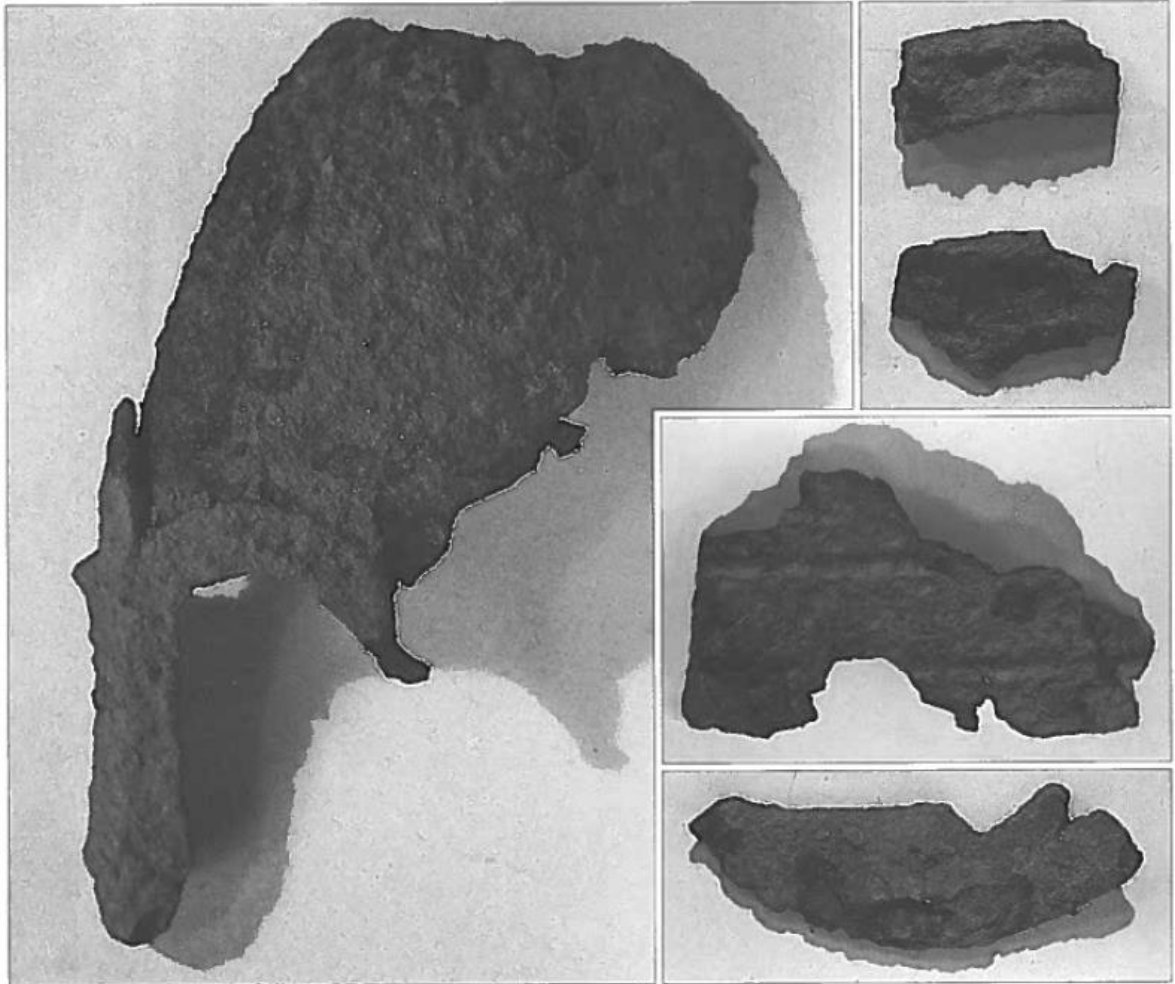

10

Obr. 31. Nález z lokality Rutevec-Cicina (převzato z Miks 2014, 277).

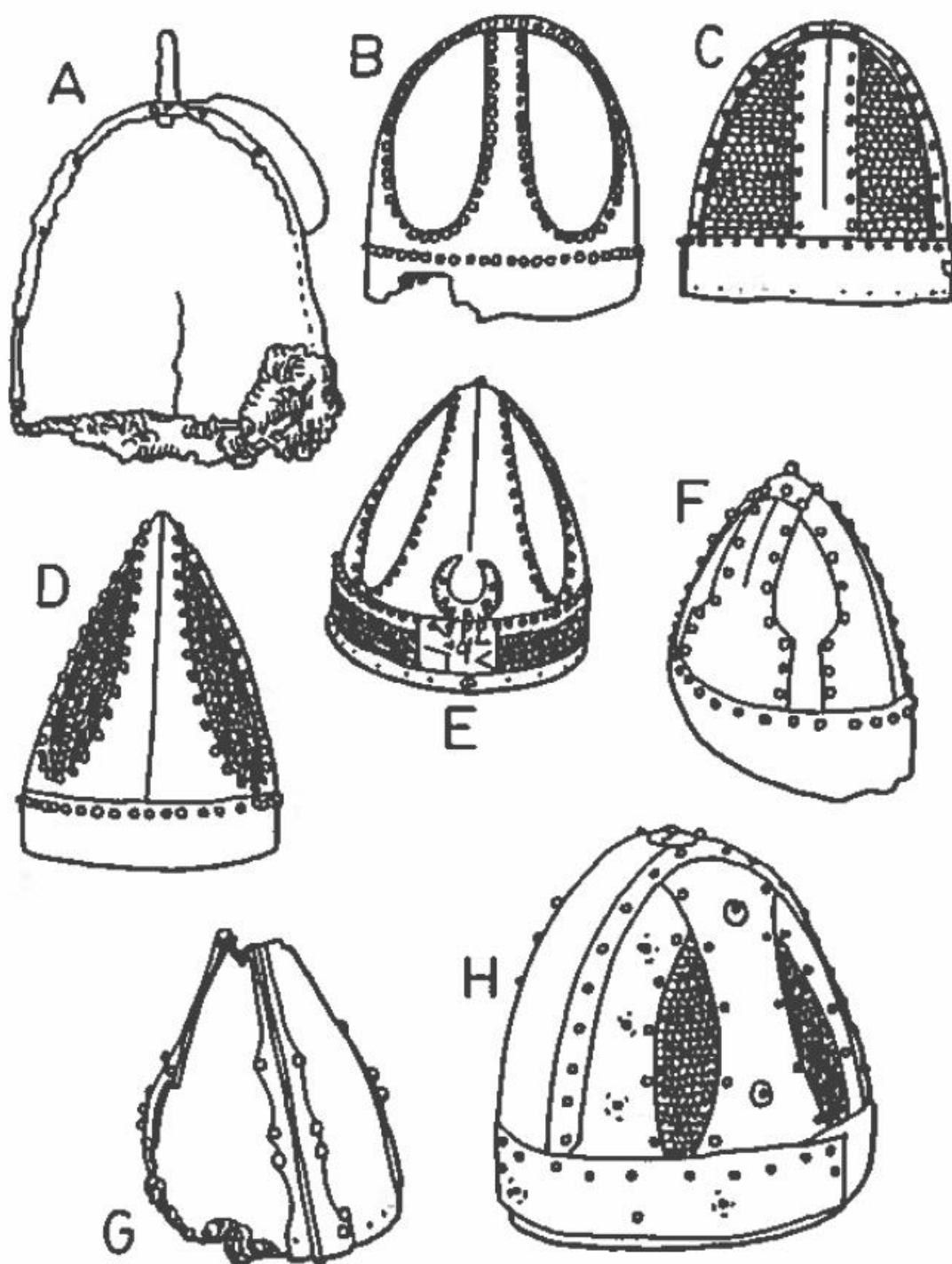

a)

b)

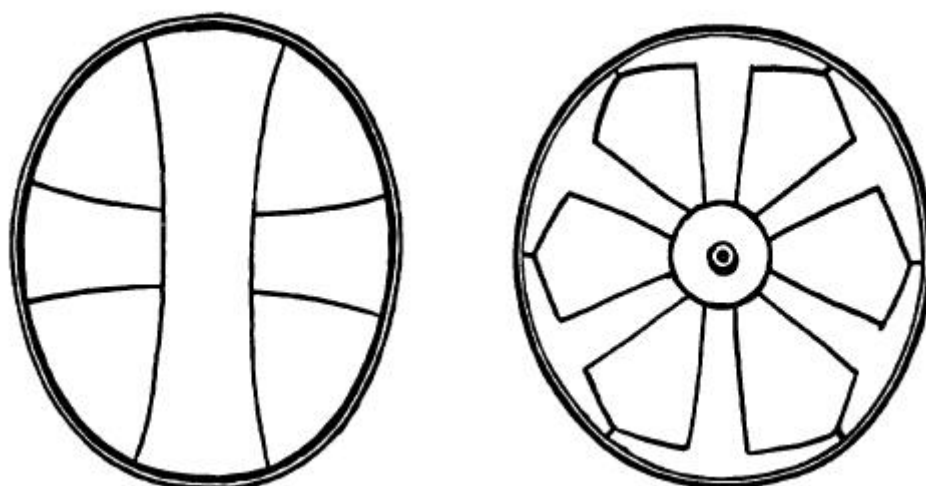
Obr. 32. Nálezy z lokality Telita (převzato z Miks 2014, 226-227).

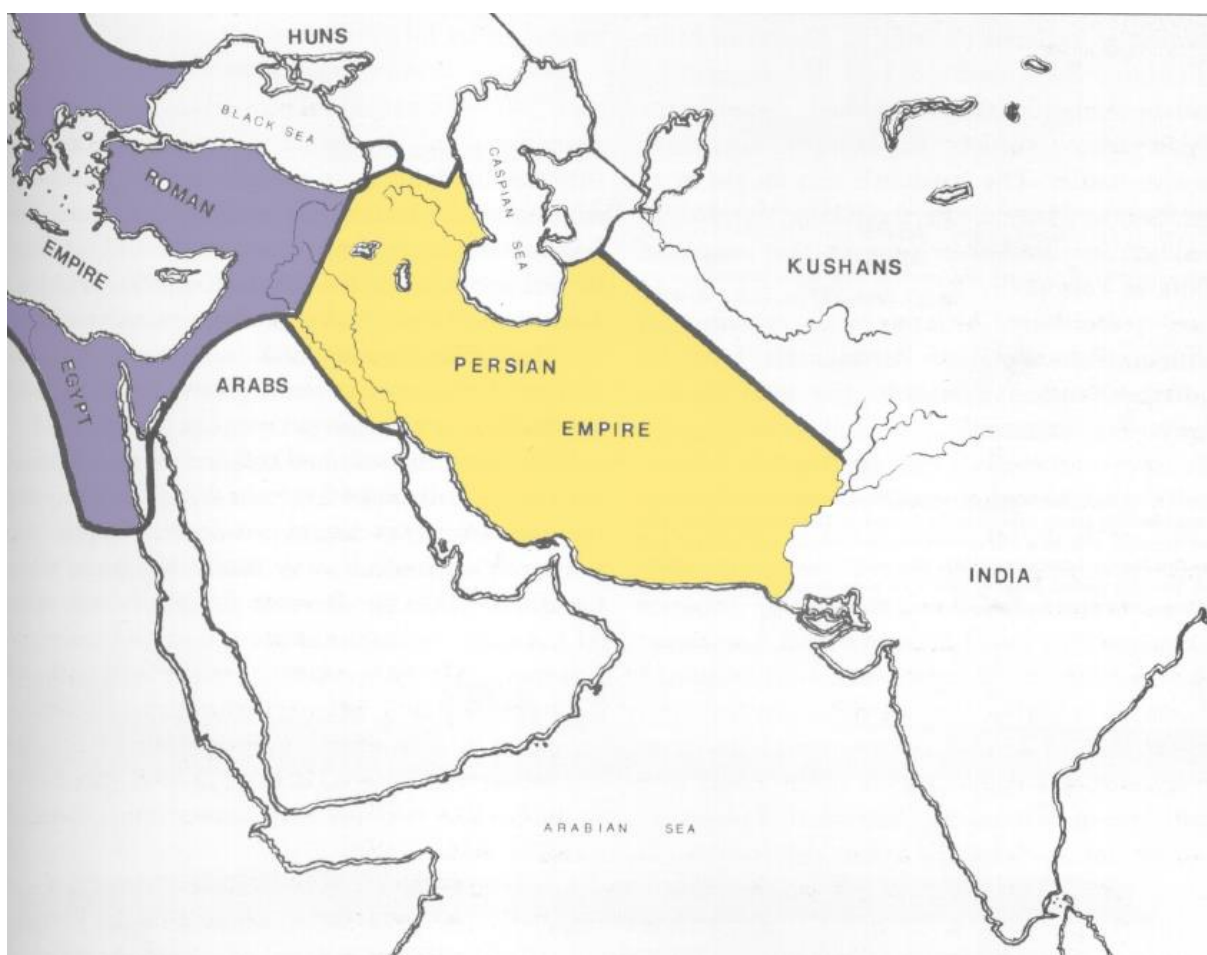
Obr. 33. Sásánovské typy přileb (převzato z Nicolle 1996, 66).

A – D jsou datovány pro IV-V. století.

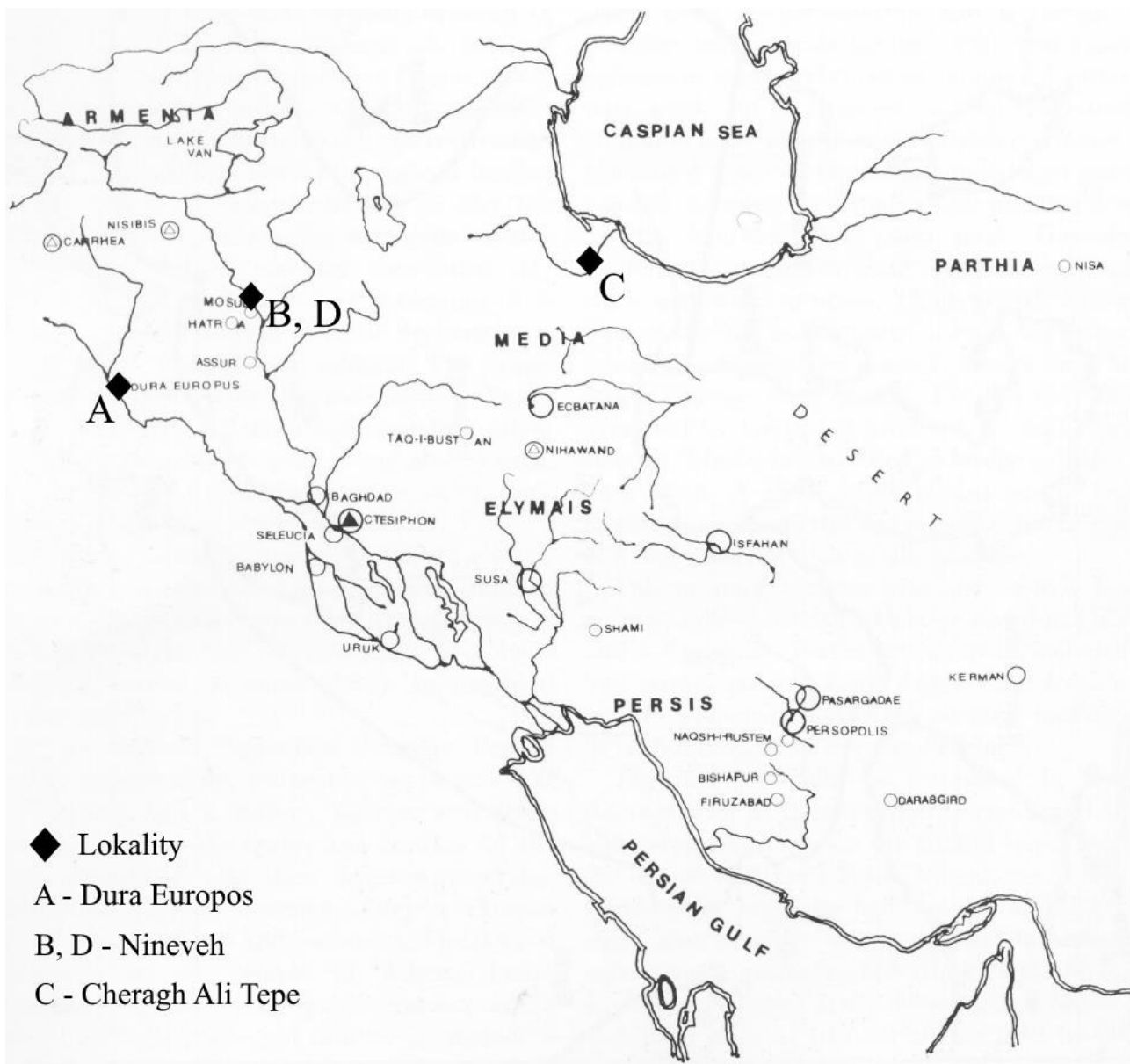
E - H jsou datovány pro VI-VII. století.

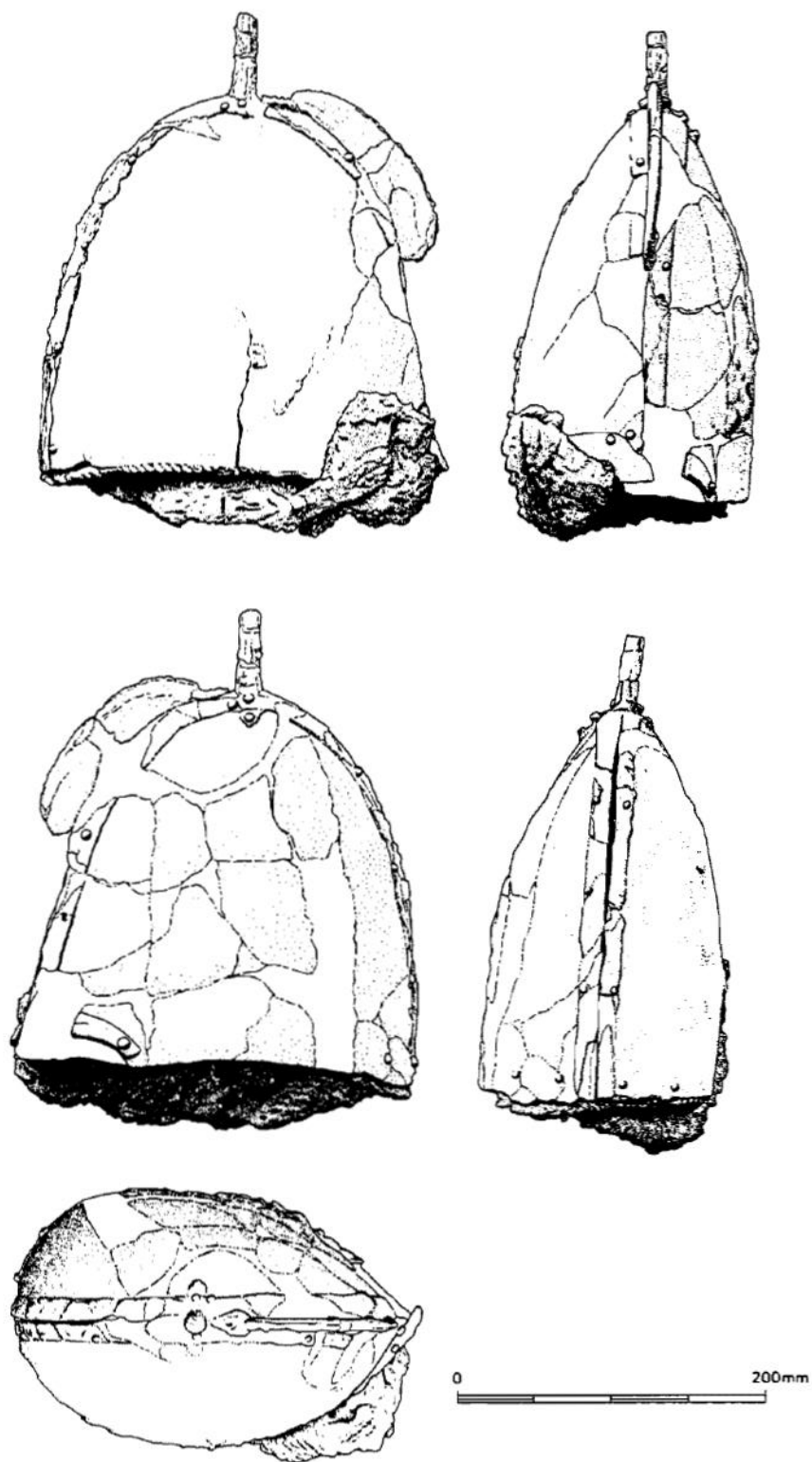
Obr. 34. Typ konstrukce sásánovských přileb v porovnání s konstrukcí žebrovaných přileb – Spangenhelm (převzato z Grancsay 1963, 262).

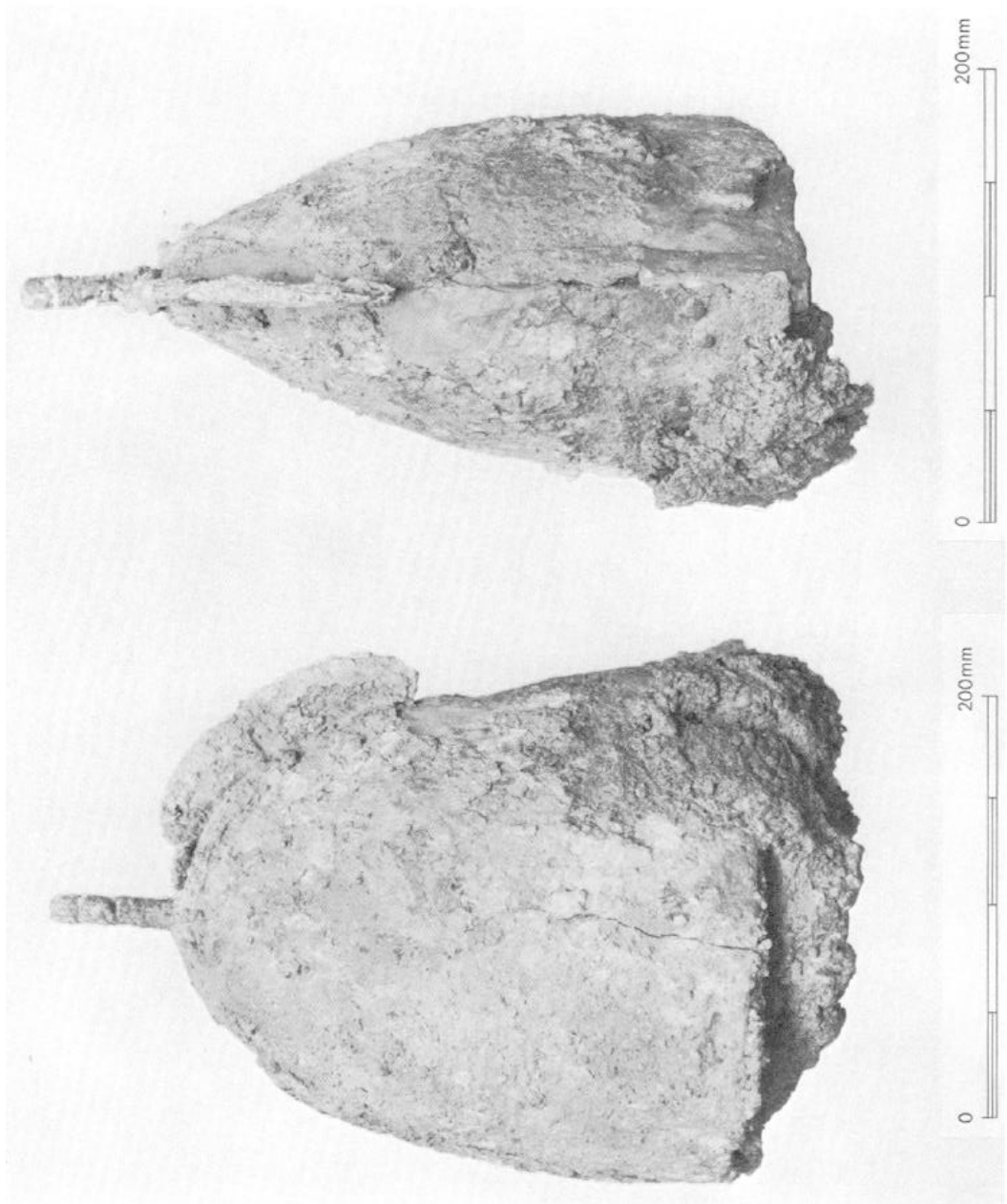
Obr. 35. Přibližná rozloha Sásánovské říše okolo IV. století (převzato z Wilcox 1986, 25). Autor úpravy M. Týfa.

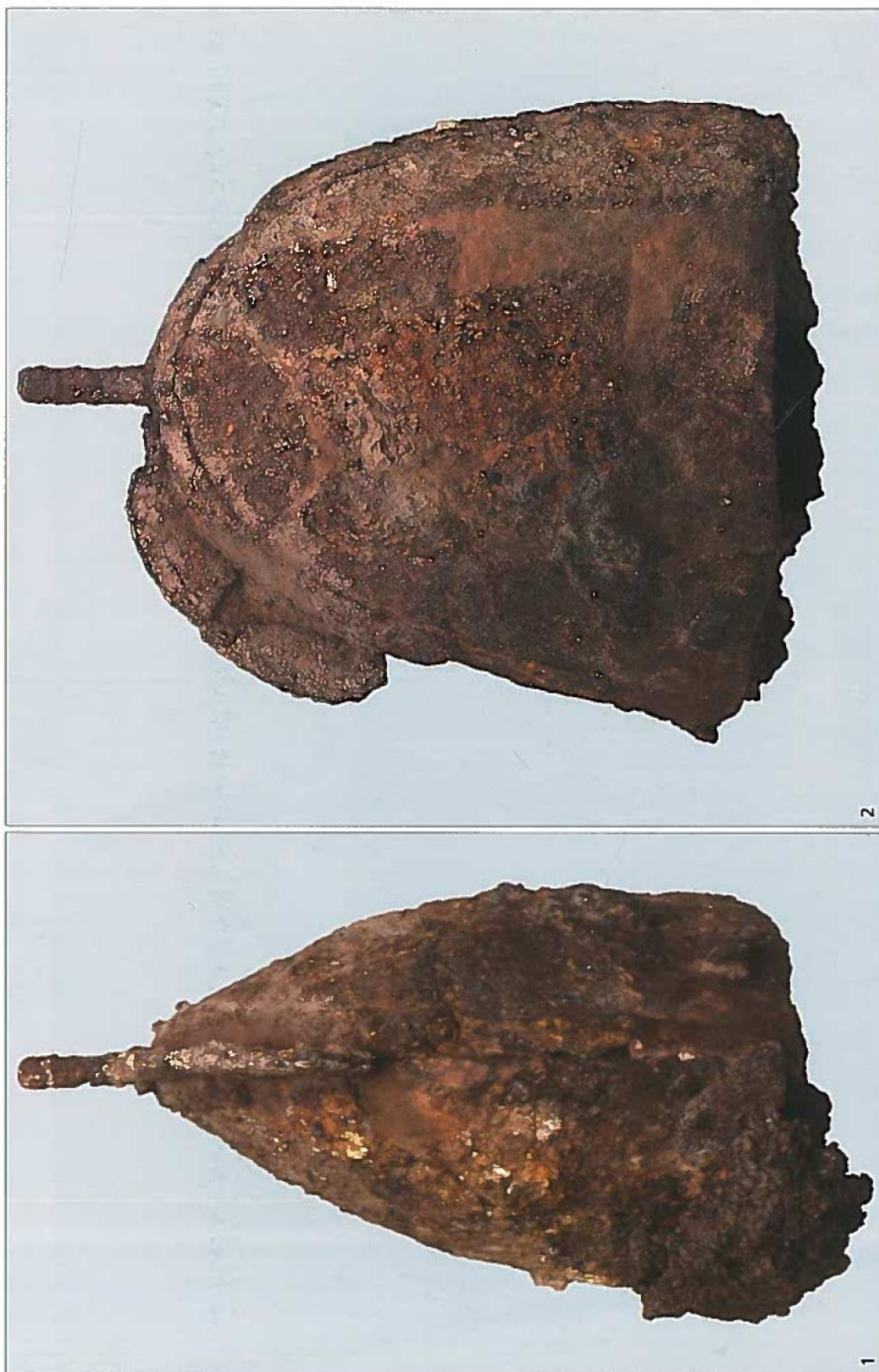
Obr. 36. Mapa lokalit nálezů sásánovských přileb (převzato z Wilcox 1986, 10). Autor úpravy M. Týfa.

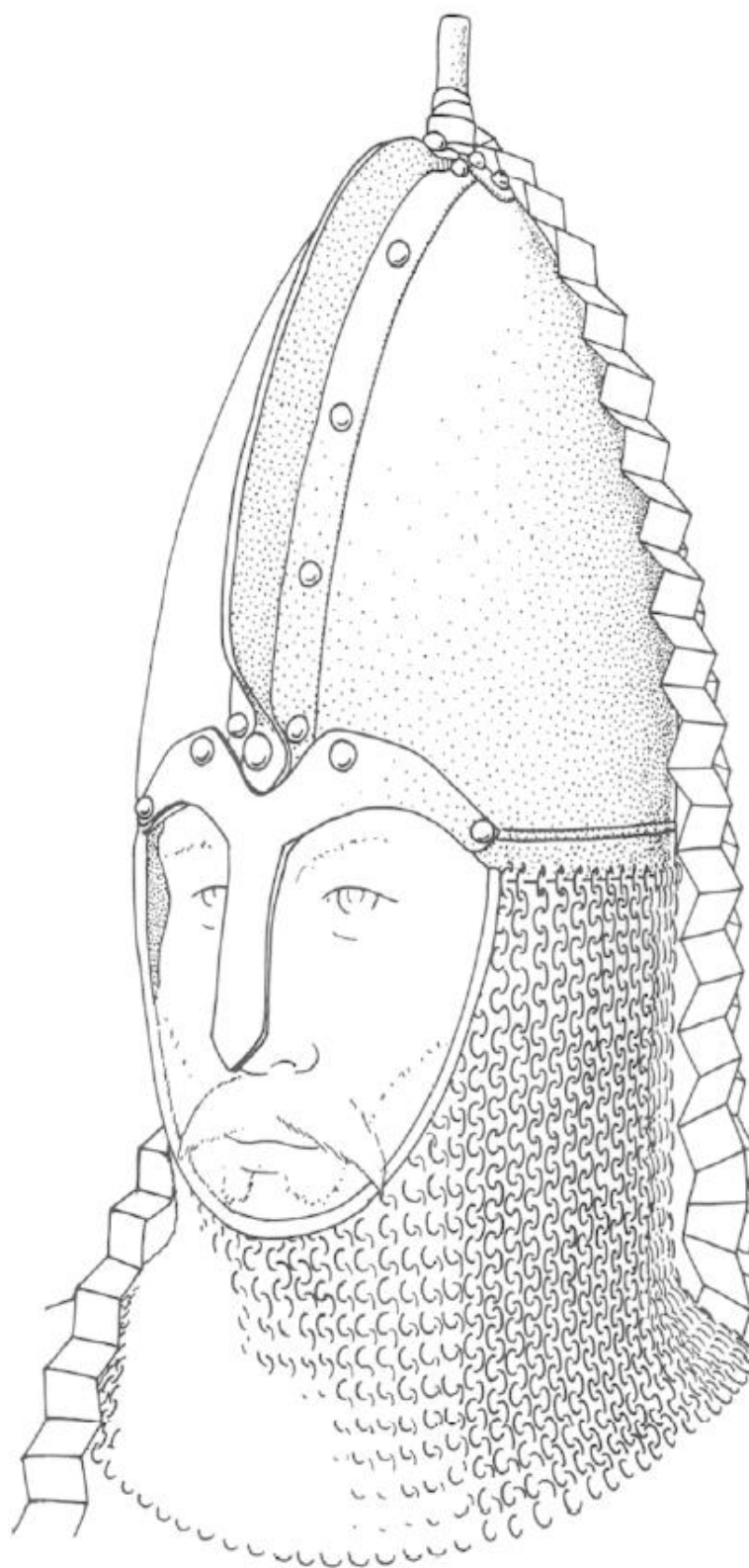
a) náčrt (převzato z Leriche 1993, 92)

b) fotografie (převzato z James 1986, 124)

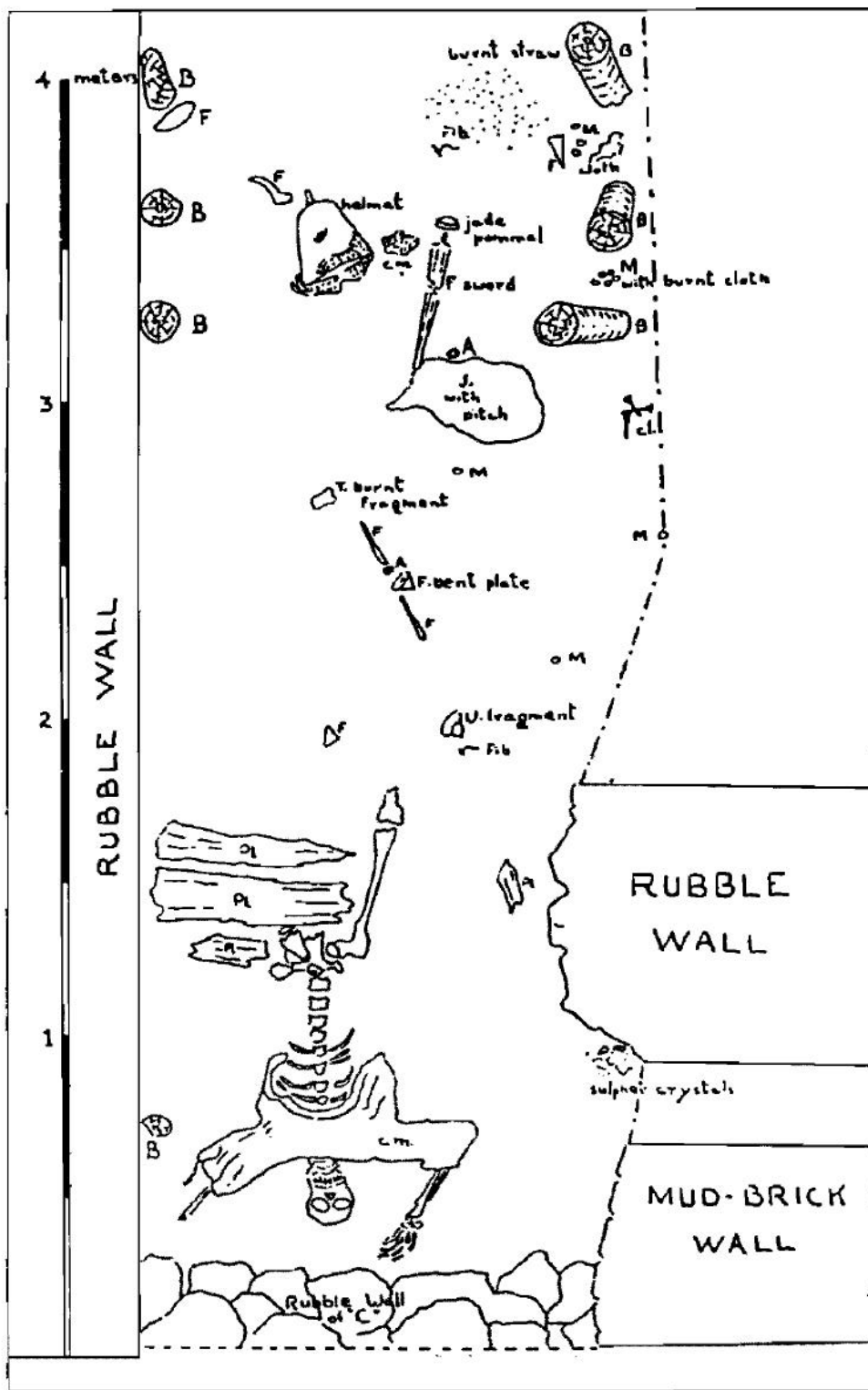

c) fotografie (převzato z Miks 2014, 240)

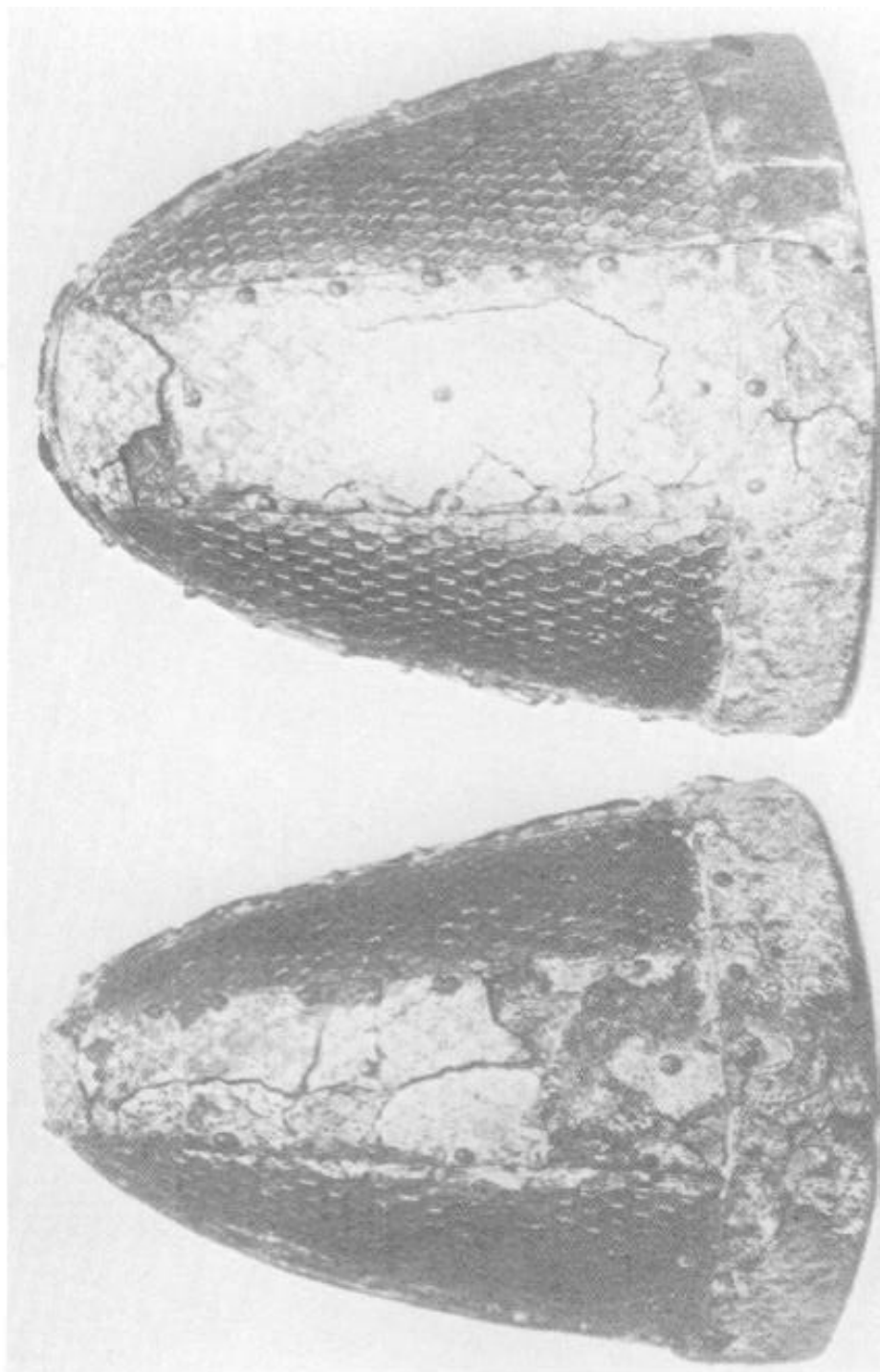

d) rekonstrukce přilby (převzato z James 1986, 127)

Obr. 37. Přilba nalezená na lokalitě Dura Europos.

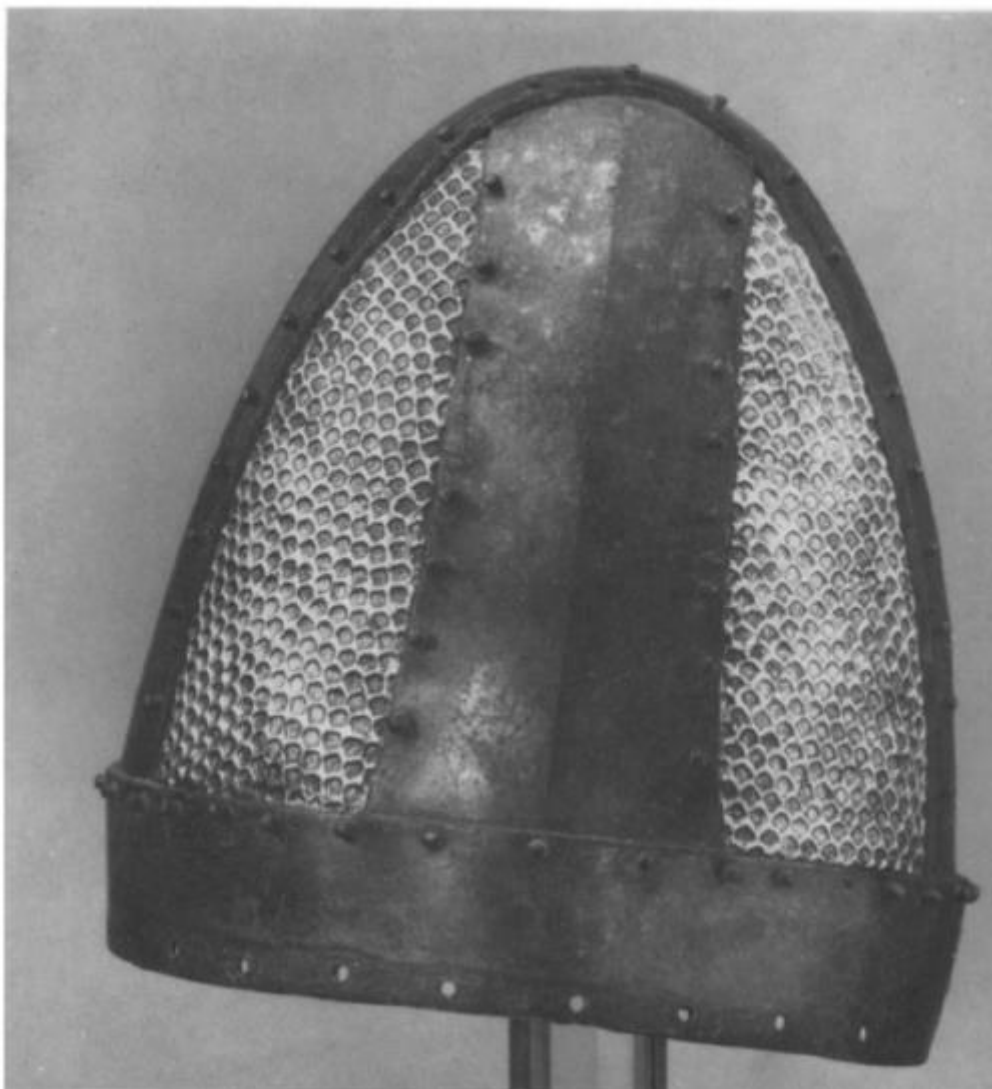
Obr. 38. Kontext nálezu sásánovské přilby z Dura Europos (převzato z Leriche 1993, 92).

a) nález (převzato z James 1986, 116)

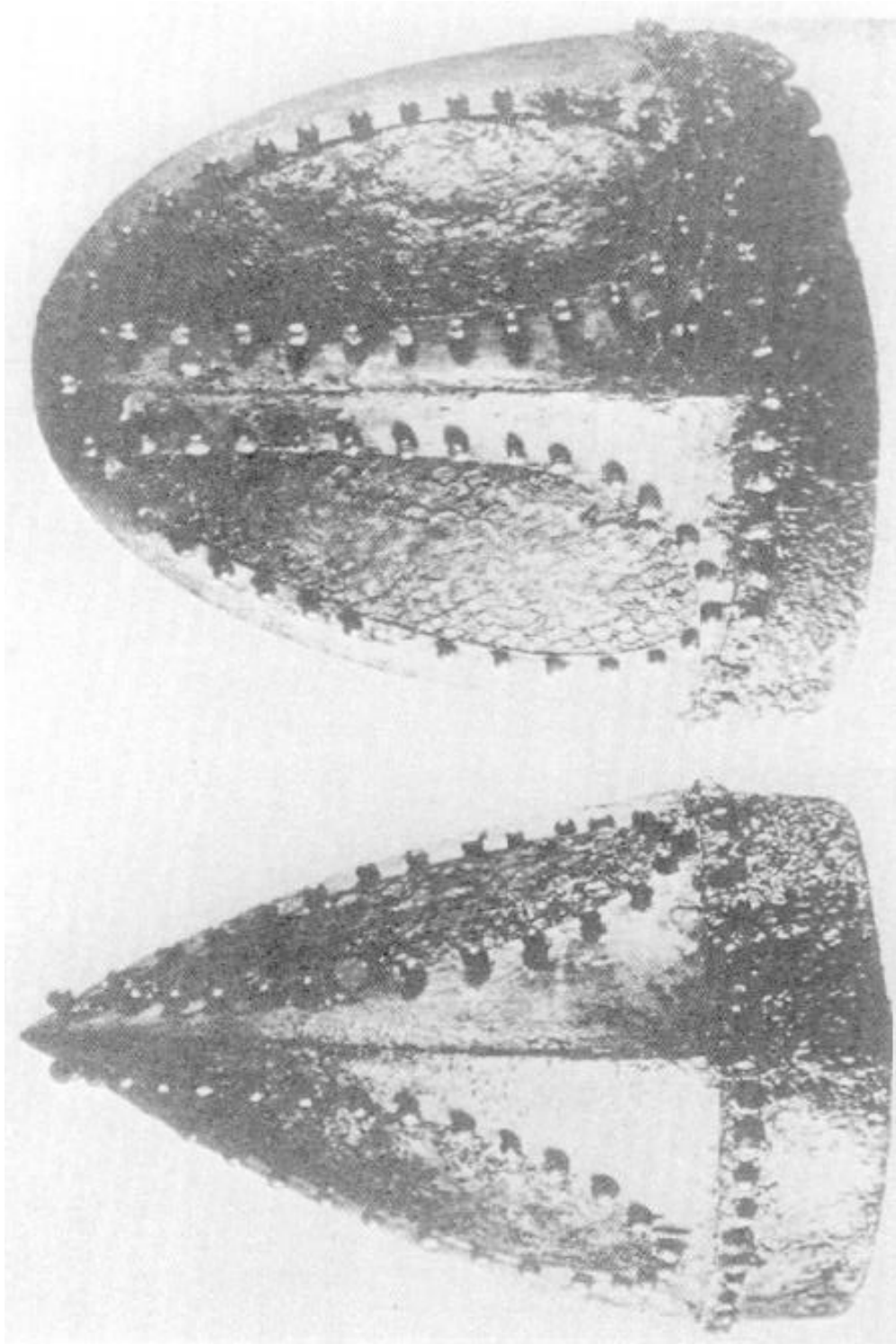

b) přilba před očištěním (převzato z Grancsay 1963, 255)

c) přilba po začištění (převzato z Grancsay 1963, 259)

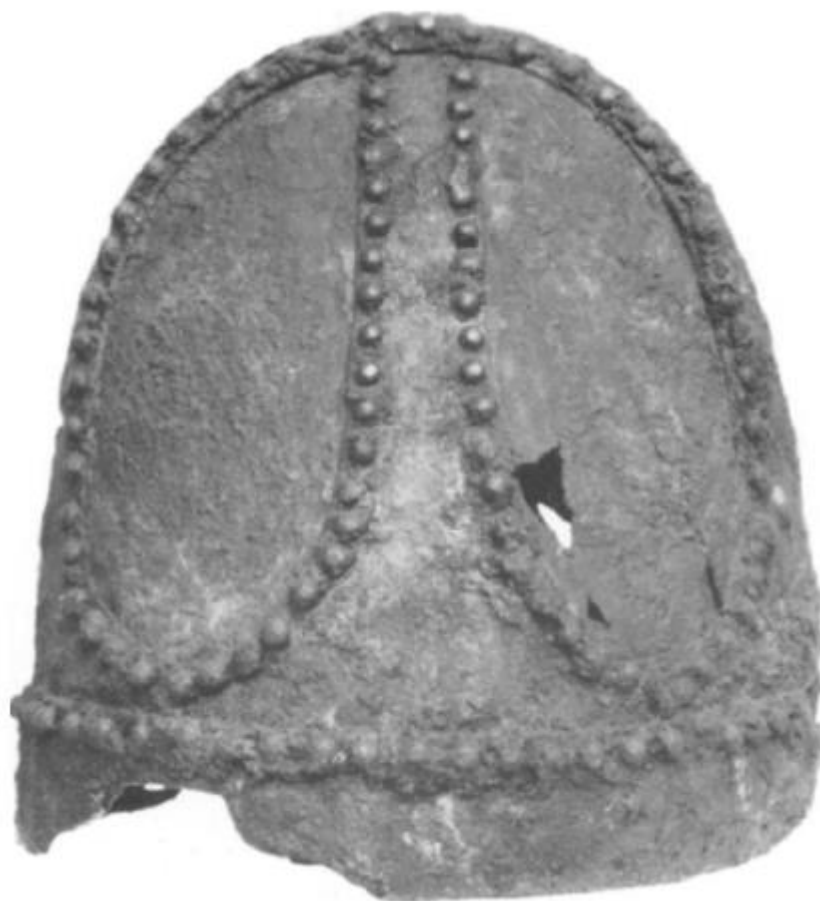
Obr. 39. Přilba z lokality Cheragh Ali Tepe.

a) přilba 1 (převzato z James 1986, 118)

b) přilba 1 (převzato z Grancsay 1963, 258)

c) přilba 2 (převzato z Grancsay 1963, 259)

Obr. 40. Přilby z lokality Nineveh.

a)

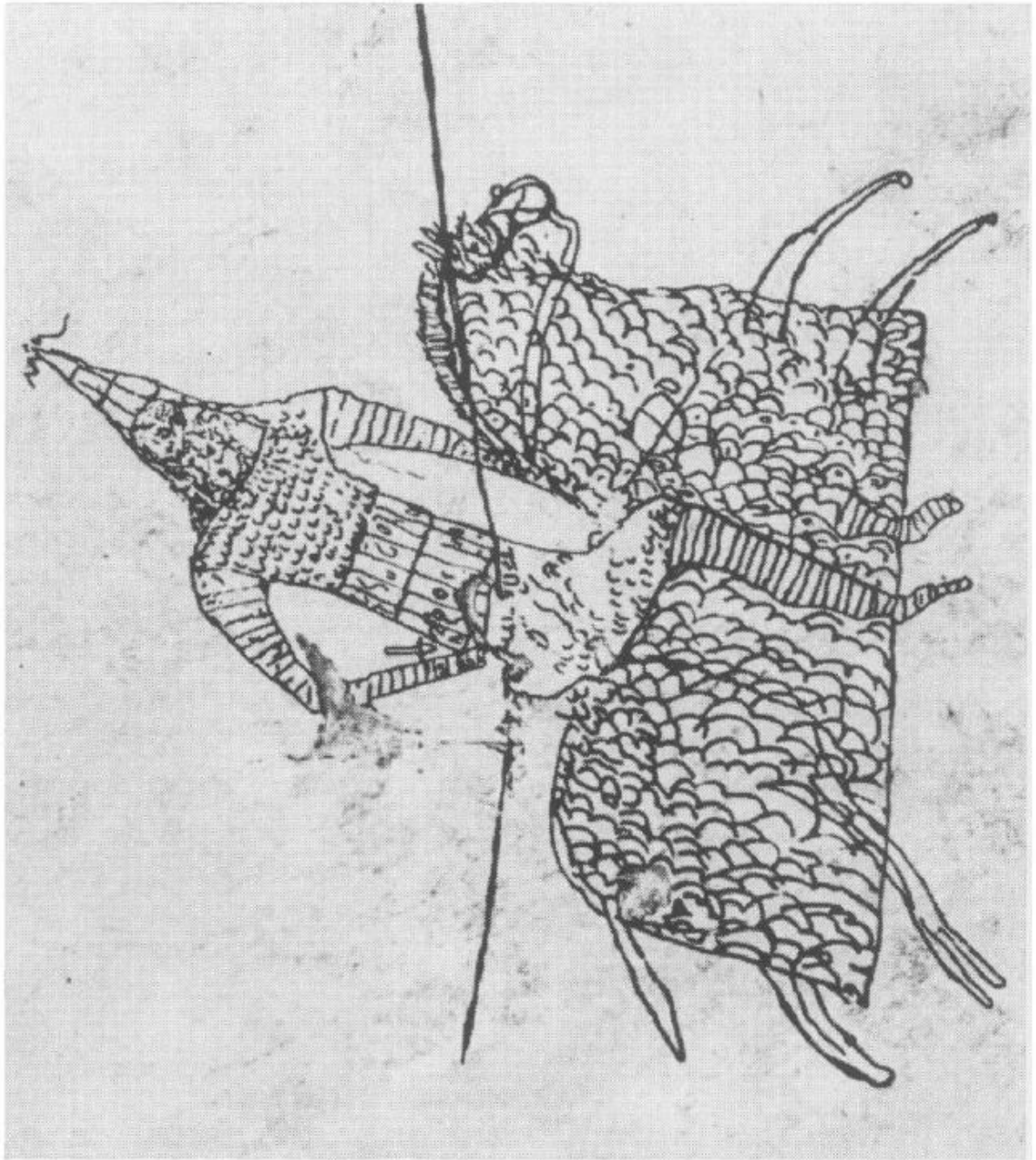

b)

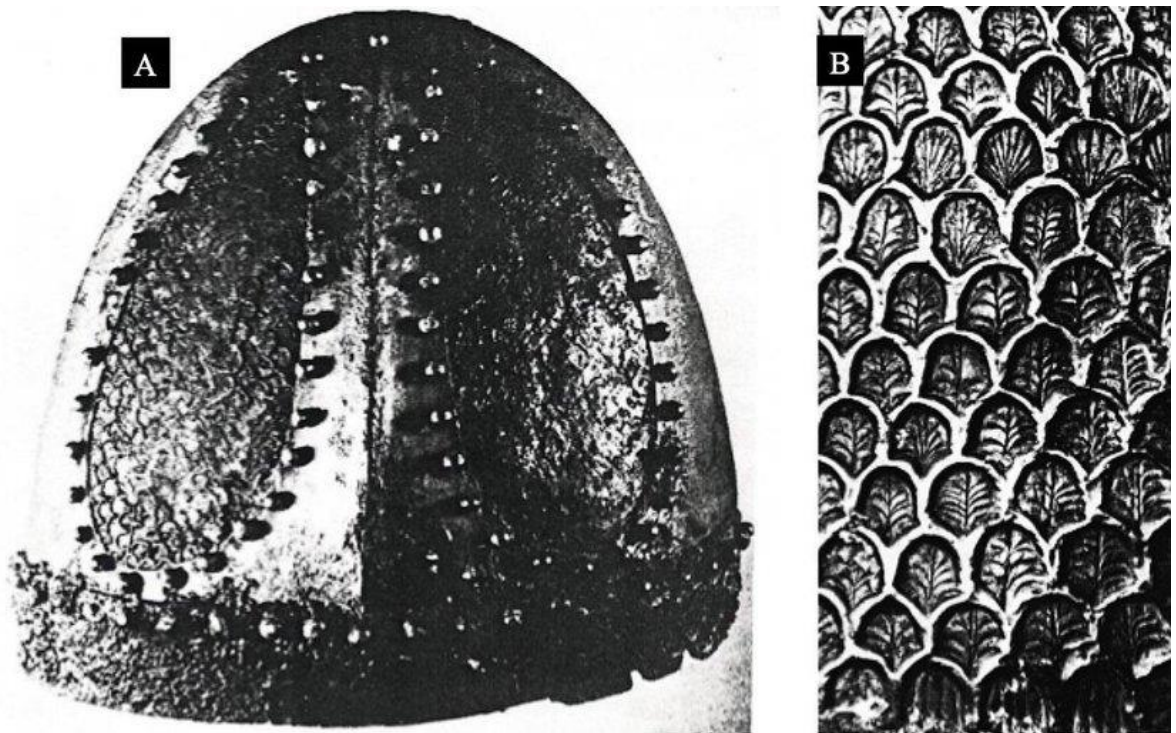
Obr. 41. Ikonografie z Taq-e Bustan, vyobrazení těžkého jezdce (převzato z Bivar 1972, 305, 306).

Obr. 42. Ikonografie z Naqsh-i Rustam (převzato z Bivar 1972, 297).

Obr. 43. Vyobrazení těžkého sásánovského jezdce z Dura Europos (převzato z Bivar 1972, 293).

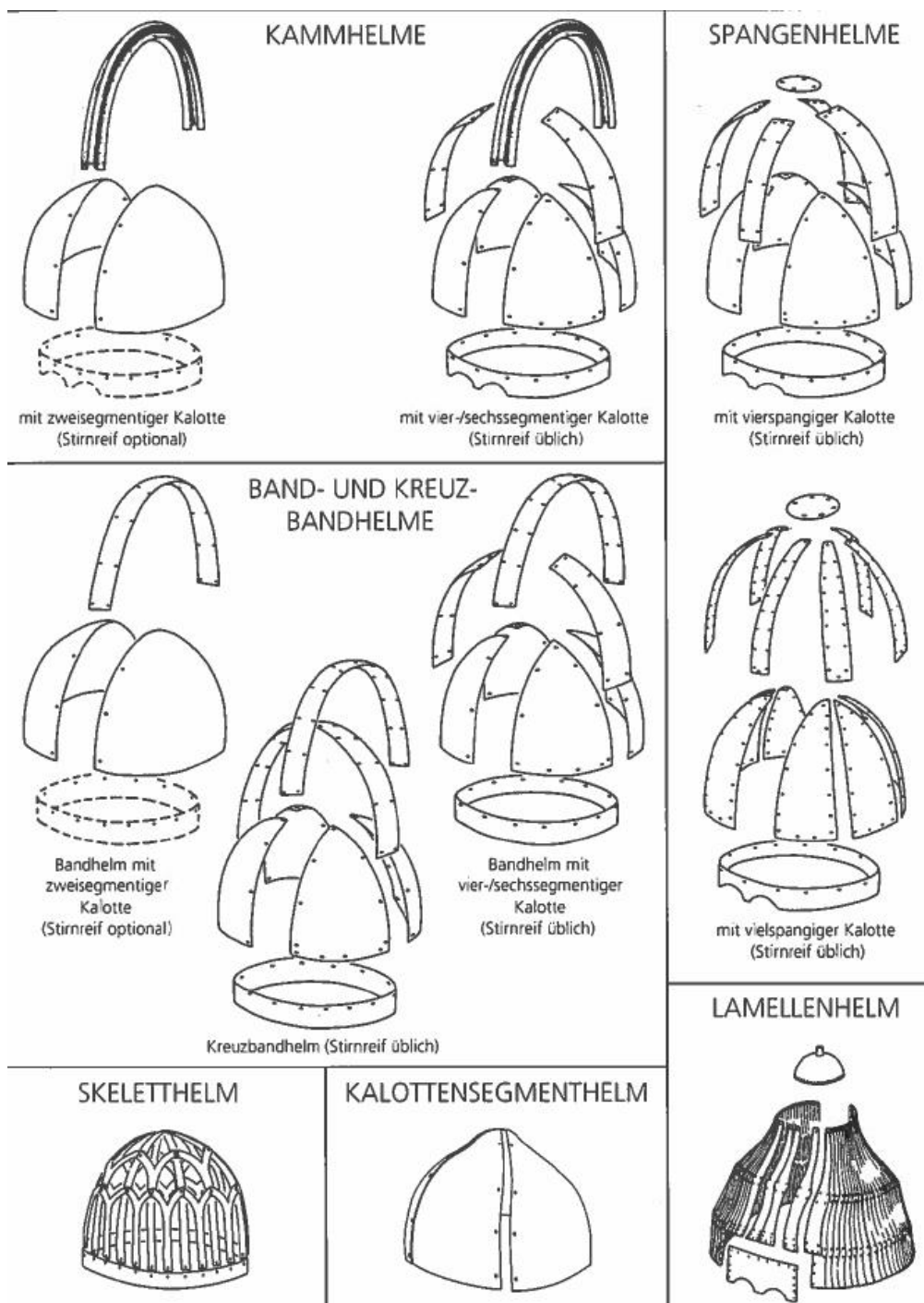
Obr. 44. Perlový vzor z přileb nalezených na lokalitě Nineveh (převzato z Grancsay 1963, 258).

A – přilba z lokality Nineveh s naznačením perlového vzoru

B- detail perlového vzoru

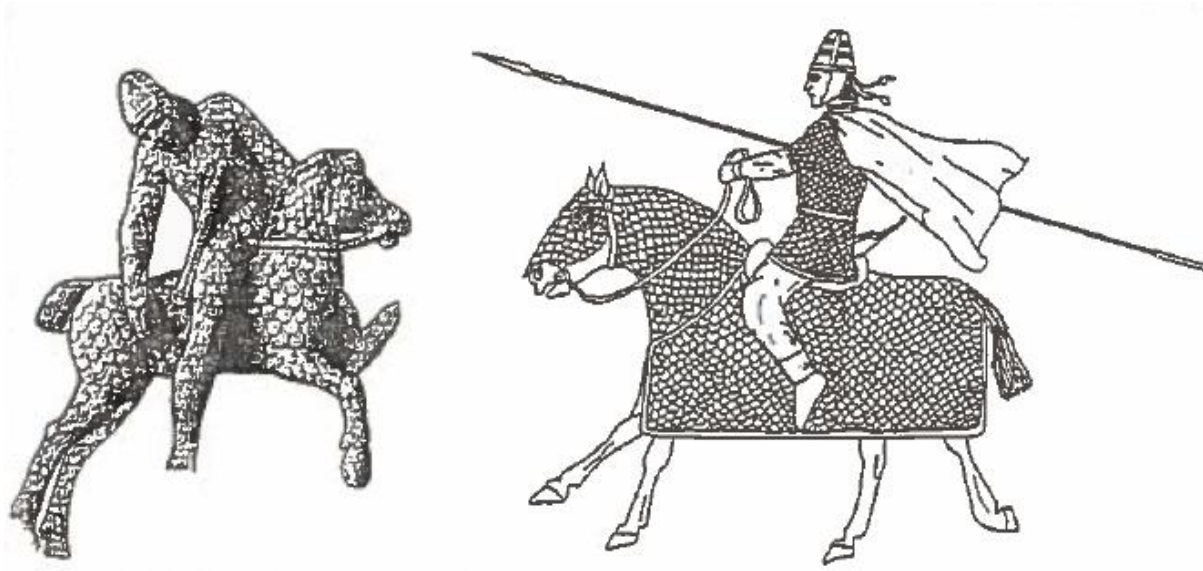

Obr. 45. Mince Vologase VI. s vyobrazením přilby (převzato z Dautova-Ruševljan 2009, 20).

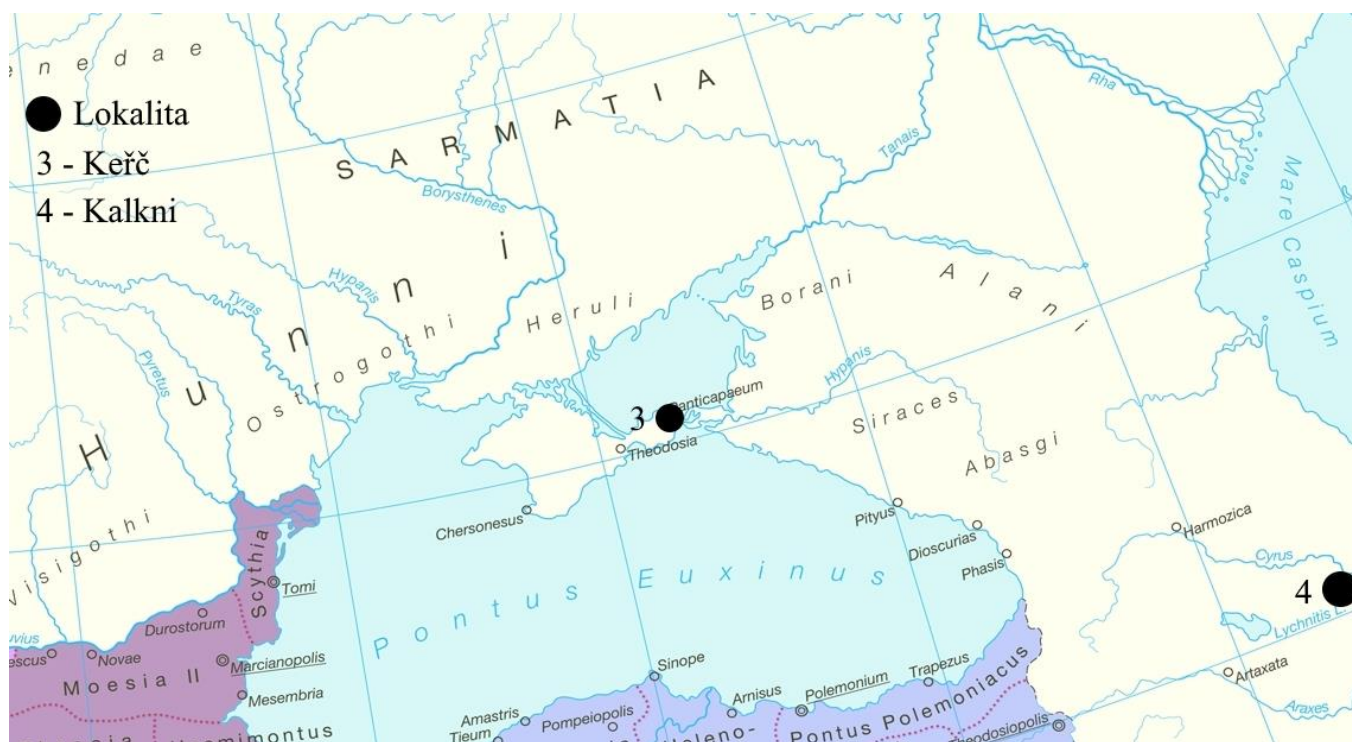

Obr. 46. Vývoj všech typů přileb ve IV. a V. století v rámci jejich konstrukce (převzato z Miks 2014, 31).

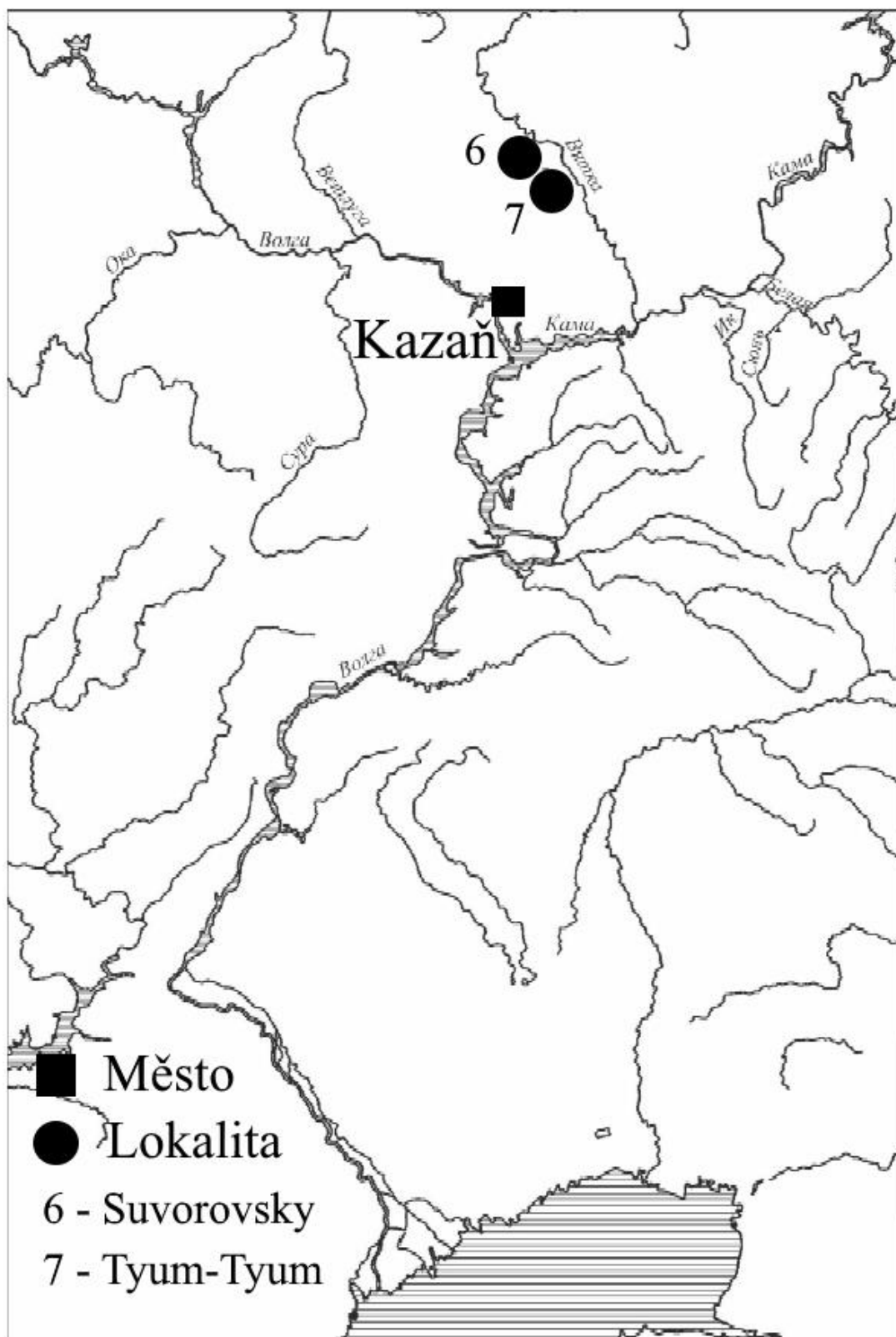
Kammhelme – Římský typ přileb / **Spangenhelme** – Římský a Sarmatský typ přileb /
Bandhelme – Římský a Sásánovský typ přileb / **Skeletthelm** – Sarmatský typ přileb /
Kalottensegmenthelm – Sásánovský typ přileb / **Lamellenhelm** – Sarmatský a
Sásánovský typ přileb

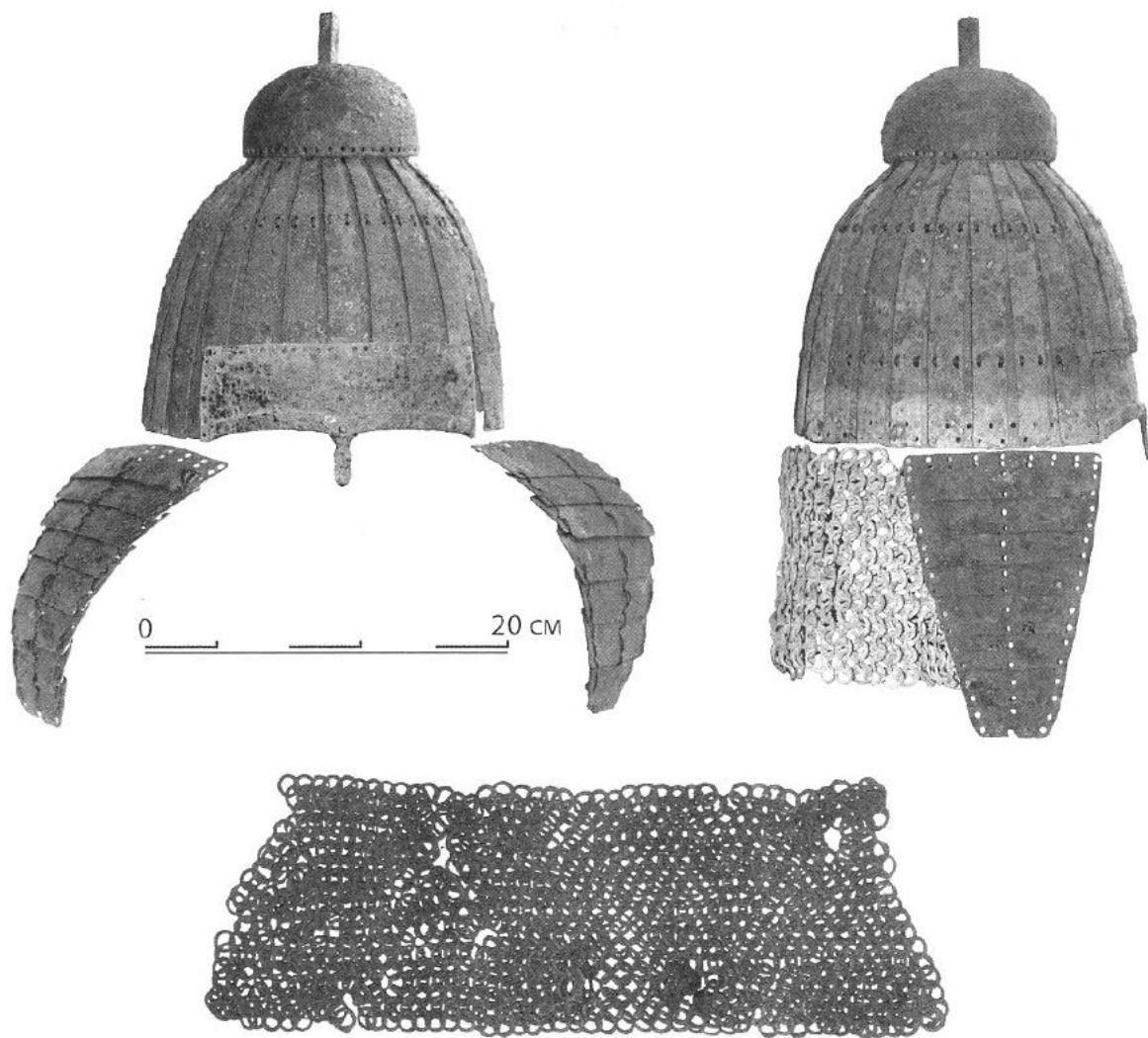
Obr. 47. Vyobrazení sarmatského jezdce z Trajánova sloupu a následné obrázkové ztvárnění – v obojím ukázka přilby (převzato z Lebedynsky 2001, 194).

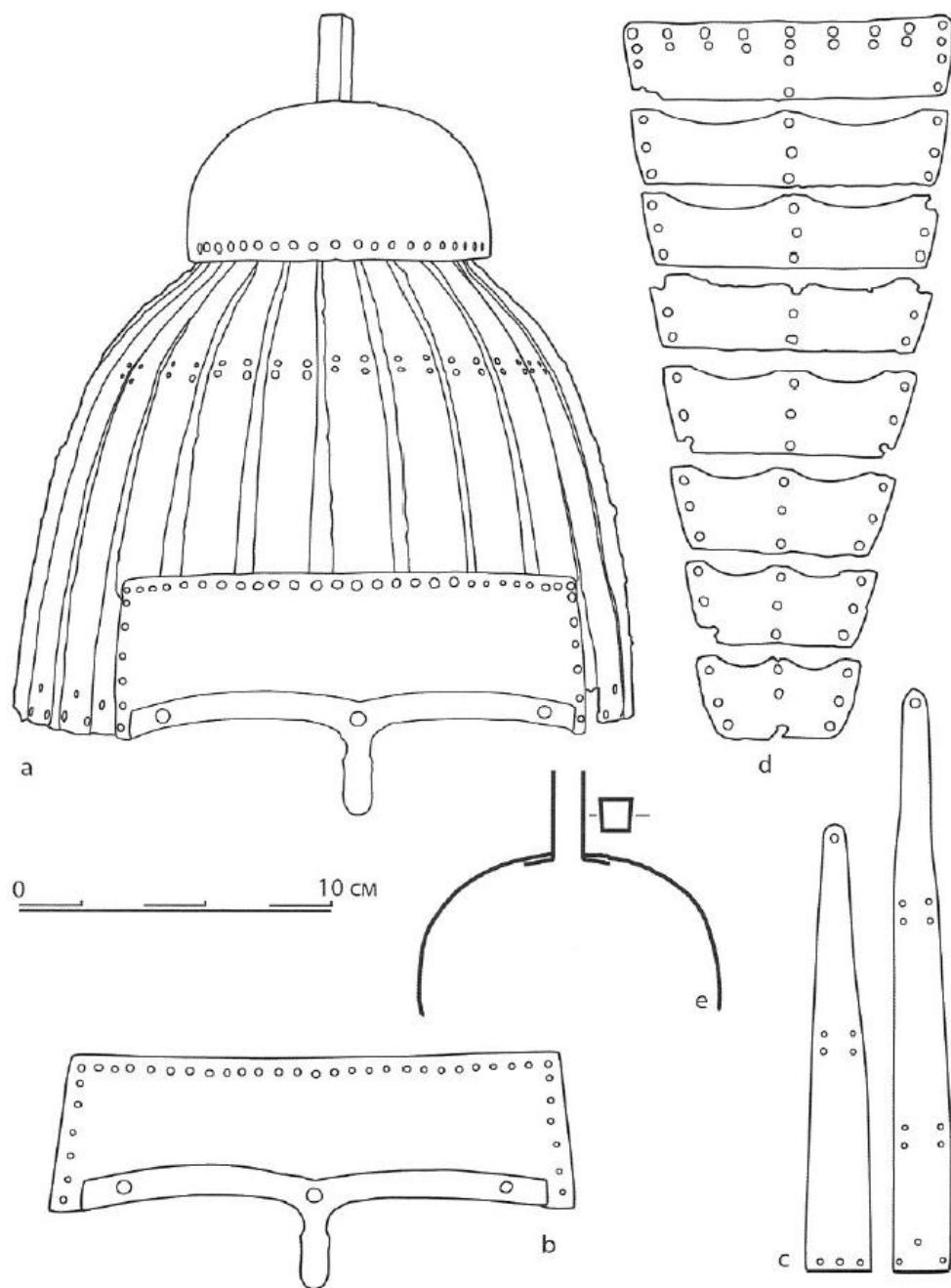
Obr. 48. Lokality Kerč a Kalkni zanesené na mapě – „poblíž“ hranic Východořímské říše (mapa převzata od Nick E. Verelst 2014). Autor úpravy M. Týfa.

Obr. 49. Lokality Suvorovsky a Tyum-Tyum zanesené na mapě, poblíž města Kazaň (Rusko), (převzato z Zubov-Radjush 2014, 97). Autor úpravy M. Týfa.

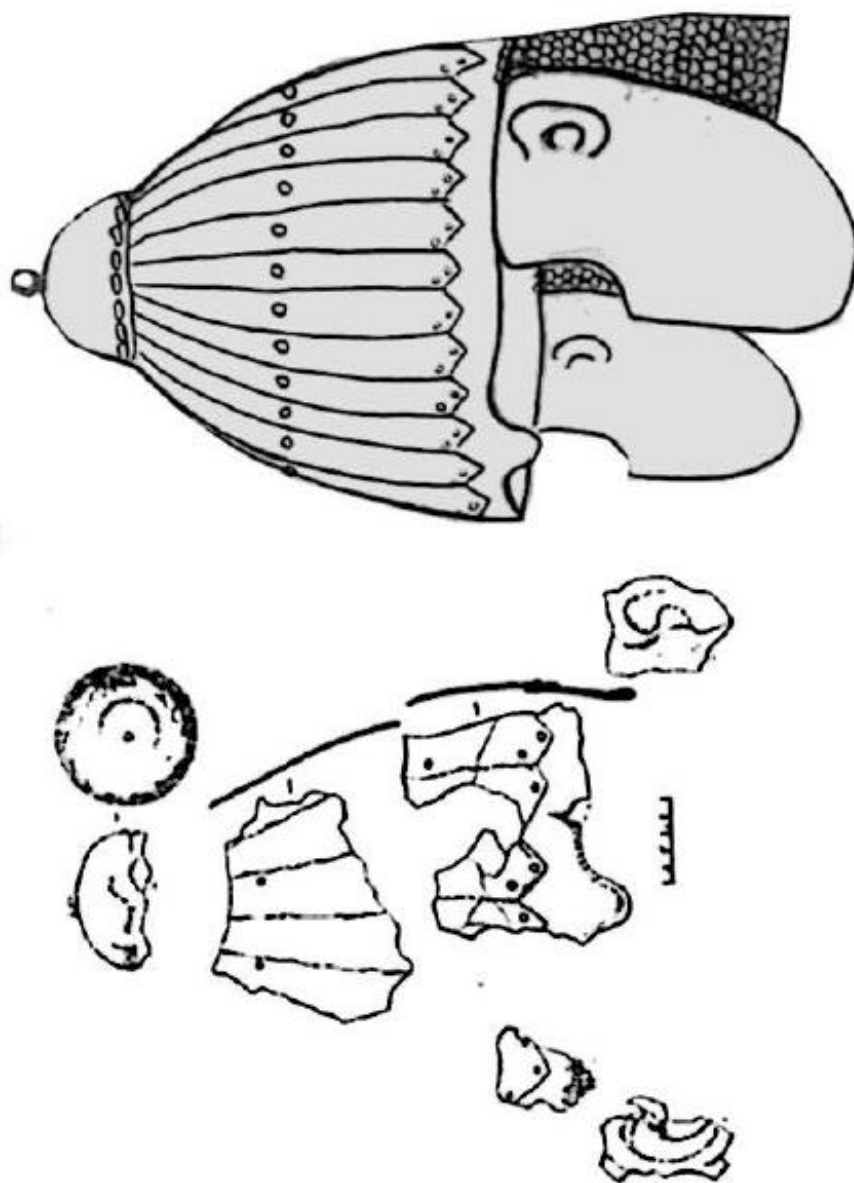

a) nález (převzato z Radjush 2014, 47)

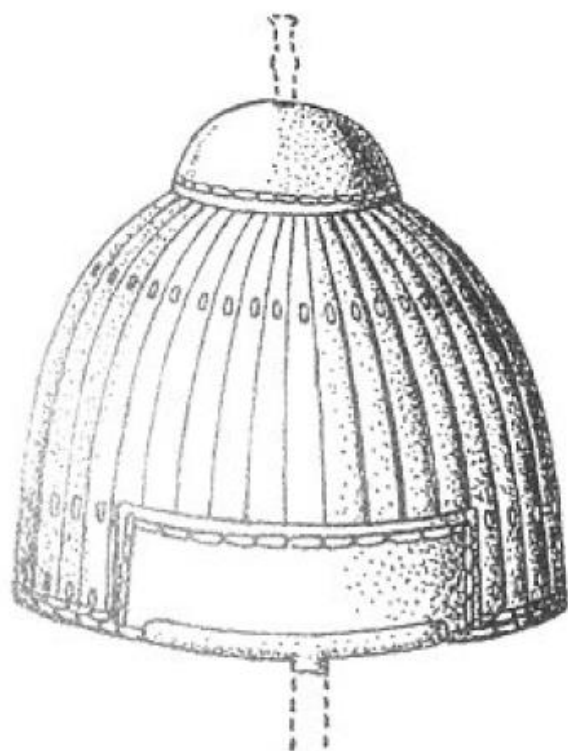

b) konstrukční prvky (převzato z Radjush 2014, 48)

Obr. 50. Přilba z lokality Chomutov.

Obr. 51. Přilba z lokality Kalkni (převzato z Kubík 2017, 203).

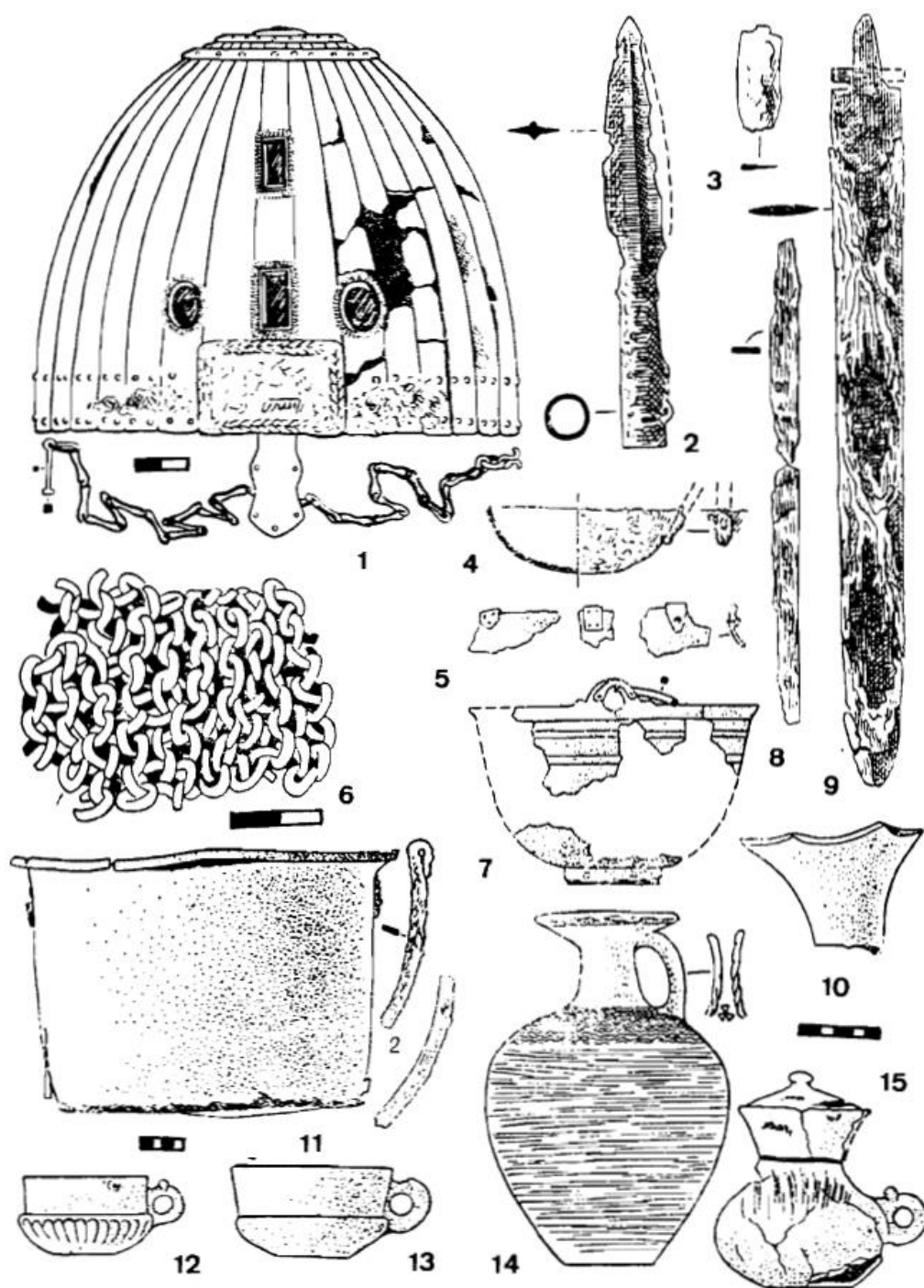

a) převzato z Radjush 2014, 49

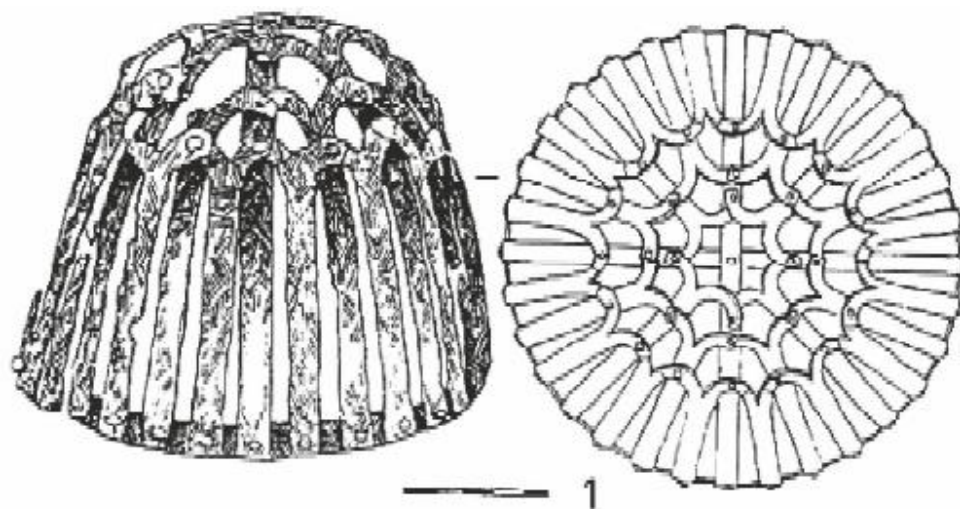

b) převzato z Lebedynsky 2001, 193

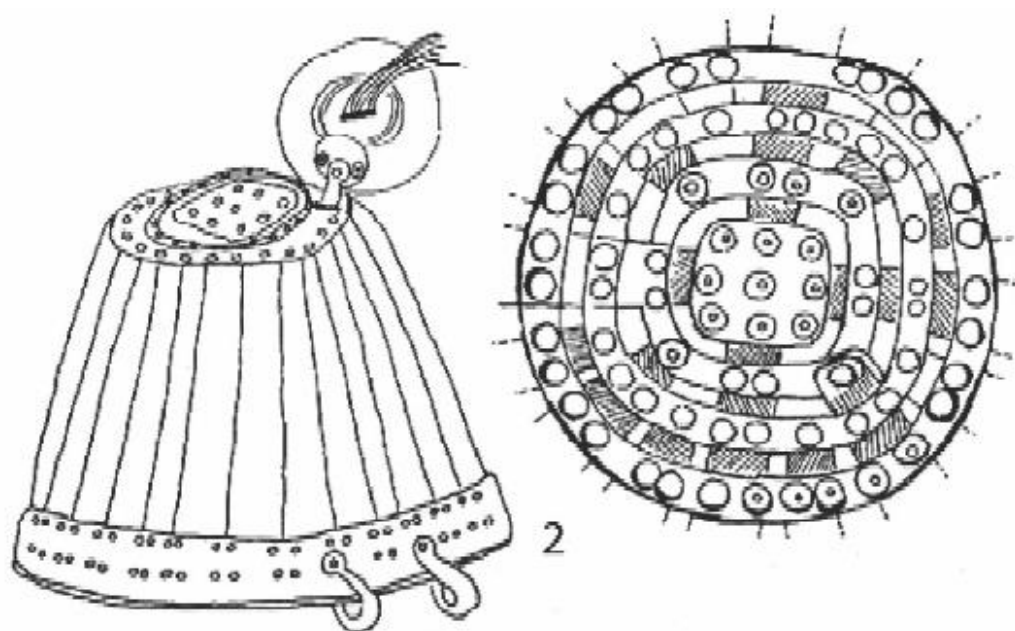
Obr. 52. Přilba z lokality Kerč.

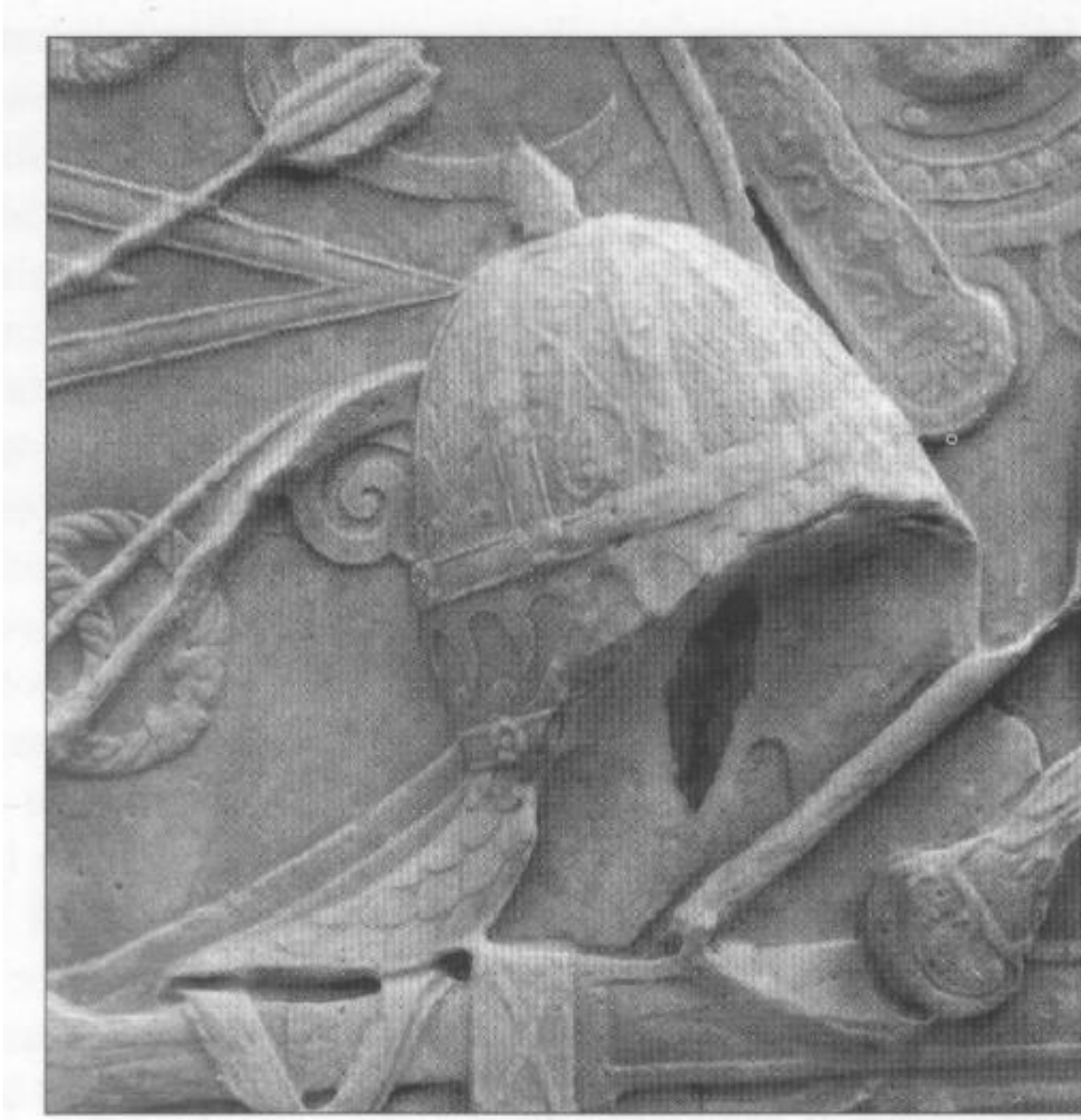
Obr. 53. Přilba z lokality Kišpek a další pohřební výbava (převzato z Kazanski 1995, 199).

Obr. 54. Přilba z lokality Suvorovskiy (převzato od Zubov – Radjush 2014, 101).

Obr. 55. Přilba z lokality Tyum-Tyum (převzato od Zubov – Radjush 2014, 101).

a) detail 1

b) detail 2

Obr. 56. Detail sarmatských přileb z Trajánova sloupu (převzato z Brzezinski – Mielczarek 2002, 20).

Obr. 57. Ikonografie z Bosporu, Tanais, vyobrazení Sarmatského / Alanského jezdce (převzato z Brzezinski – Mielczarek 2002, 7).